

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

ЩЕРБІНІНА ІРИНА ЮРІЇВНА

УДК 343.232:316.626

**ДИСЕРТАЦІЯ
СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНІ НАСЛІДКИ КРИМІНАЛЬНОГО
ПРАВOPOPУШЕННЯ: ПОНЯТТЯ, ВИДИ, ФУНКЦІЇ, ВПЛИВ НА
КВАЛІФІКАЦІЮ**

081 «Право»

08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ І.Ю. Щербініна

Науковий керівник:

Зінченко Ірина Олександрівна,
кандидат юридичних наук, доцент

Харків – 2023

АНОТАЦІЯ

***Щербініна І.Ю.* Суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення: поняття, види, функції, вплив на кваліфікацію. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.**

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2022.

Дисертація присвячена проблемам суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення.

У роботі розвинута ідея про те, що суспільно небезпечні наслідки виступають в якості головного показника суспільної небезпечності кримінального правопорушення та слугують основним вираженням її сутності.

Розглянуті наукові погляди вчених-криміналістів щодо розуміння сутності суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення на різних етапах розвитку кримінального права. На підставі дослідження генезису вчення про суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення у вітчизняній доктрині кримінального права було виділено чотири основні етапи у формуванні наукової думки: «дореволюційний», «постреволюційний», «радянський» та «сучасний».

Доведено, що суспільно небезпечні наслідки являють собою складне, багатогранне, багатофункціональне, системне поняття, яке може бути охарактеризовано за допомогою таких істотних ознак як: іманентність діянню, істотність заподіюваної шкоди, протиправність, інтегративний характер, варіативність та множинність, а також неусувний характер. На підставі виокремлених істотних ознак сформульоване авторське визначення поняття суспільно небезпечних наслідків, відповідно до якого суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення – це істотна, протиправна, іманентно притаманна суспільно небезпечному діянню, неусувна шкода, що заподіюється суспільним відносинам внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

Автором наголошено на тому, що поняття суспільно небезпечний наслідок можливо розглядати в двох аспектах: в широкому та вузькому. В широкому розумінні суспільно небезпечні наслідки набувають значення певного соціального явища, яке складно піддається вимірюванню та конкретизації, у вузькому розумінні вони отримують більш формалізований і конкретний вигляд у якості ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

Підтверджено, що суспільна небезпечність кримінального правопорушення, проявляється, у першу чергу, в нанесенні істотної шкоди об'єкту кримінального правопорушення, тобто в суспільно небезпечних наслідках певного виду. У тих випадках, коли суспільно небезпечні наслідки можуть бути формалізовані, вони передбачаються в якості обов'язкової ознаки кримінальних правопорушень з матеріальним складом. Якщо істотну шкоду, заподіяну об'єкту формалізувати складно або неможливо, завдяки прийомам законодавчої техніки створюються формальні склади кримінальних правопорушень.

У дисертації проаналізовано запропоновані юридичною наукою поняття: шкода, істотна шкода, збиток, упущена вигода, результат кримінального правопорушення (злочину) та кримінально-протиправний (злочинний) результат. Встановлено, що поняття суспільно небезпечних наслідків має системний характер і включає у себе інші поняття, а саме «збиток», «упущена вигода» та «істотна шкода». Тому використання зазначених понять у якості синонімів не є виправданим. У свою чергу такі категорії як «результат кримінального правопорушення (злочину)» або «кримінально-протиправний (злочинний) результат» характеризують разом із суспільно небезпечними наслідками кримінального правопорушення одне і те ж саме явище.

У дисертації звертається увага на необхідність вироблення наукою повної, точної та універсальної системи класифікації суспільно небезпечних наслідків, яка б обов'язково відповідала принципу науковості та правилам формальної логіки. Автором були розглянуті різні підходи та критерії класифікації суспільно небезпечних наслідків, запропоновані вітчизняними та закордонними вченими-криміналістами. На підставі глибокого аналізу законодавчих та доктринальних

положень автором запропонована вдосконалена система поділу суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення, що здатна більш повно, об'єктивно розкрити найважливіші якісні та кількісні характеристики досліджуваного явища та продемонструвати співвідношення суспільно небезпечних наслідків з об'єктами кримінального правопорушення.

Особлива увага автором приділяється важливості застосування функціонального підходу під час дослідження таких понять, як «склад кримінального правопорушення» та «суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення», адже з'ясування функцій останніх дозволяє здійснювати більш глибоке дослідження їхніх сутнісних рис та особливостей у системі інших інститутів кримінального права.

На підставі аналізу функцій складу кримінального правопорушення автором запропоновано виділити інтегративну, криміноутворюючу, диференційну та кваліфікаційно-розмежувальну функції суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення. Встановлено, що інтегративна функція, є основною (генеральною) щодо усіх інших функцій, які притаманні суспільно небезпечним наслідкам кримінального правопорушення та проявляється в тому, що суспільно небезпечні наслідки акумулюють у собі соціальну, внутрішню, об'єктивну сутність суспільно небезпечного діяння та дозволяють простежити діалектичний зв'язок між всіма ознаками та елементами складу, наповненими соціальним змістом

У роботі доводиться, що конструювання законодавцем матеріальних та формальних складів кримінальних правопорушень є одним із приймів законодавчої техніки, який жодним чином не суперечить ознаці суспільної небезпечності, адже законодавець визнає кримінальним правопорушенням не будь-які діяння, а лише такі, що породжують або можуть породити конкретні суспільно небезпечні наслідки. Обираючи спосіб конструювання об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, законодавець діє не довільно, а з урахуванням певних конкретних обставин, а саме: а) суспільної небезпечності кримінального правопорушення; б) важливості охоронюваних суспільних

відносин; в) ознак, що характеризують суспільно небезпечні наслідки; г) можливості їх доказування.

Розглядаються найбільш дискусійні та проблемні питання впливу суспільно небезпечних наслідків на кваліфікацію кримінальних правопорушень, серед яких особлива увага приділяється кваліфікації кримінальних правопорушень, в яких суспільно небезпечні наслідки визначаються за допомогою оціночних понять, кваліфікації незакінчених кримінальних правопорушень з матеріальним складом, а також впливу суб'єктивної сторони на кваліфікацію кримінальних правопорушень з матеріальним складом.

На підставі дослідження впливу суспільно небезпечних наслідків як оціночних понять на кваліфікацію кримінальних правопорушень, сформульовано рекомендації для правозастосовної практики щодо визначення змісту суспільно небезпечних наслідків, виражених за допомогою оціночних понять.

Запропоновано додаткову аргументацію щодо необхідності внесення змін до ст.137, примітки 3 та 4 до ст. 364, ч. 1 та 4 ст. 187, ч. 3 та 4 ст. 189 КК, а також змін та доповнень до правових позицій, висловлених у постанові Пленуму Верховного Суду України від 06 листопада 2009 р. №10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності та у постанові Пленуму Верховного Суду України від 07 лютого 2003 р. №2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи».

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що у результаті виконаного дослідження отримано низку науково-теоретичних результатів, що мають значення не лише для науки кримінального права, а й для практичної діяльності у сфері правозастосування. Зокрема, наукові положення можуть бути використані :

– у правотворчості – для вдосконалення кримінального законодавства України з метою усунення прогалин та колізій у нормах, в яких суспільно небезпечні наслідки набувають кримінально-правового значення і впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення.

– у правозастосовній діяльності – під час здійснення кримінально-правової кваліфікації кримінальних правопорушень, відмежування суміжних складів кримінальних правопорушень за ознакою суспільно небезпечних наслідків, а також при тлумаченні змісту суспільно небезпечних наслідків, виражених за допомогою оціночних понять.

– у науково-дослідній діяльності – як основа для подальшого дослідження теоретичних та практичних проблем вчення про суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення

– у навчальному процесі – при викладанні курсу кримінального права (Загальна та Особлива частини) спецкурсу з теорії та практики кваліфікації кримінальних правопорушень, підготовці відповідних розділів підручників, навчально-методичних посібників, науково-практичних коментарів до КК України, а також у науково-дослідній роботі студентів та аспірантів;

– у правоохоронній діяльності – результати дослідження можуть бути використані для підвищення рівня кваліфікації працівників правоохоронних органів.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, суспільна небезпечність, суспільно небезпечні наслідки, кримінальне правопорушення з матеріальним складом, функції суспільно небезпечних наслідків.

SUMMARY

Shcherbinina I.Y. Socially dangerous consequences of a criminal offence: concepts, types, functions, impact on qualification. - Qualifying scientific work on the rights of a manuscript.

Dissertation for the Doctor's degree of Philosophy in the specialty 081 "Law" - National Law University named after Yaroslav Mudryi, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2022.

The dissertation is devoted to the problems of socially dangerous consequences of a criminal offence.

The work develops the idea that socially dangerous consequences act as the main indicator of the social danger of a criminal offence and serve as the main expression of its essence.

We considered the scientific views of forensic experts on understanding the essence of socially dangerous consequences of a criminal offence at different stages of criminal law development. Based on the study of the doctrine genesis of socially dangerous consequences of a criminal offence in the national doctrine of criminal law, the four main stages were identified in the formation of scientific thought: "pre-revolutionary", "post-revolutionary", "Soviet" and "modern".

It is proven that socially dangerous consequences are a complex, multifaceted, multifunctional, systemic concept that can be characterized by such essential features as: immanence to the action, materiality of the caused harm, unlawfulness, integrative nature, variability and multiplicity, as well as irreducible nature. Based on the identified essential features, the author formulates the definition of the concept of socially dangerous consequences, according to which socially dangerous consequences of a criminal offence are significant, unlawful, inherent in a socially dangerous act, irreparable harm caused to social relations as a result of a criminal offence.

The author emphasizes that the concept of socially dangerous consequence can be considered in two aspects: broad and narrow. In a broad sense, socially dangerous consequences acquire the meaning of a certain social phenomenon which is difficult to measure and specify. In a narrow sense, they get a more formalized and specific form as a sign of the objective side of a criminal offence.

It is confirmed that the social danger of a criminal offence is manifested, first of all, in causing significant damage to the object of a criminal offence, which is in socially dangerous consequences of a certain type. In cases where socially dangerous consequences can be formalized, they are provided as a mandatory feature of criminal offences with material composition. If it is difficult or impossible to formalize the substantial damage caused to the object, formal corpus delicti of criminal offences are created using legislative techniques.

The dissertation analyses the concepts proposed by legal science: harm, substantial harm, loss, loss of profit, the result of a criminal offence (crime) and criminal (criminal) result. It is established that the concept of socially dangerous consequences has a systemic nature and includes other concepts, namely "damage", "lost profit" and "substantial harm". Therefore, the use of these concepts as synonyms is not justified. In turn, such categories as "the result of a criminal offence (crime)" or "criminal (illegal) result" characterize the same phenomenon together with the socially dangerous consequences of a criminal offence.

The dissertation draws attention to the need for science to develop a complete, accurate and universal system of classification of socially dangerous consequences, which would necessarily comply with the scientific principle and the rules of formal logic. The author examined various approaches and criteria for classification of socially dangerous consequences proposed by domestic and foreign scientists-criminalists. Based on a deep analysis of legislative and doctrinal provisions, the author proposed an improved system of division of socially dangerous consequences of a criminal offence, which is able to fully and objectively reveal the most important qualitative and quantitative characteristics of the phenomenon under study and demonstrate the correlation of socially dangerous consequences with the objects of a criminal offence.

The author pays special attention to the importance of applying a functional approach in the study of such concepts as "corpus delicti of a criminal offence" and "socially dangerous consequences of a criminal offence", since clarification of the functions of the latter allows deeper study of their essential features and peculiarities in the system of other criminal law institutions.

Based on the analysis of the functions of the corpus delicti of a criminal offence, the author proposes to distinguish the integrative, crime-forming, differential and qualification-distinguishing functions of socially dangerous consequences of a criminal offence. It is established that the integrative function is the main (general) function in relation to all other functions that are inherent in the socially dangerous consequences of a criminal offence and is manifested in the fact that socially dangerous consequences accumulate in themselves the social, internal, objective essence of a socially dangerous

act and allow to trace the dialectical relationship between all the signs and elements of the composition filled with social content.

The work proves that the construction by the legislator of material and formal elements of criminal offences is one of the methods of legislative technique which in no way contradicts the sign of social danger, because not any act is recognized as a criminal offence by the legislator, but only those which give rise or may give rise to specific socially dangerous consequences. When choosing the method of constructing the objective side of a criminal offence, the legislator acts not arbitrarily, but taking into account certain specific circumstances, namely: a) the social danger of a criminal offence; b) the importance of protected social relations; c) signs characterizing socially dangerous consequences; d) the possibility of proving them.

The most controversial and problematic issues of the influence of socially dangerous consequences on the qualification of criminal offences are considered. Among which special attention is paid to the qualification of criminal offences in which socially dangerous consequences are determined by means of evaluative concepts, the qualification of unfinished criminal offences with material composition, as well as the influence of the subjective side on the qualification of criminal offences with material composition.

Based on the study of the impact of socially dangerous consequences as evaluative concepts on the qualification of criminal offences, we formulated the recommendations for law enforcement practice to determine the content of socially dangerous consequences expressed through evaluative concepts.

Additional arguments on the need to amend p.137 are proposed, notes 3 and 4 to p. 364, parts 1 and 4 of p. 187, parts 3 and 4 of p. 189 of the Criminal Code, as well as amendments and additions to the legal positions expressed in the resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine as of November 06, 2009 № 10 "On judicial practice in cases of crimes against property and in the resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine as of February 07, 2003 № 2 "On judicial practice in cases of crimes against life and health of a person".

The practical significance of the results obtained is that as a result of the study a number of scientific and theoretical results were obtained. They are important not only for the science of criminal law, but also for practical activities in the field of law enforcement. In particular, the scientific provisions can be used:

- in law-making - to improve the criminal legislation of Ukraine in order to eliminate gaps and conflicts in the norms in which socially dangerous consequences acquire criminal legal significance and affect the qualification of a criminal offence.

- in law enforcement activities - in the implementation of criminal law qualification of criminal offences, delimitation of related corpus delicti of criminal offences on the basis of socially dangerous consequences, as well as in the interpretation of the content of socially dangerous consequences expressed through evaluative concepts.

- in research activities - as a basis for further study of theoretical and practical problems of the doctrine of socially dangerous consequences of a criminal offence.

- in the educational process - when teaching the course of criminal law (General and Special parts) of the special course on the theory and practice of criminal offences qualification, preparation of relevant sections of textbooks, teaching aids, scientific and practical comments to the Criminal Code of Ukraine, as well as in the research work of students and graduate students.

- in law enforcement - the results of the study can be used to improve the skills of law enforcement officers.

Keywords: criminal offence, social danger, socially dangerous consequences, criminal offence with material composition, functions of socially dangerous consequences.

Список публікацій здобувача за тематикою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Щербініна І. Ю. Генезис вчення про суспільно небезпечні наслідки у вітчизняній доктрині кримінального права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 4. С. 214-220.
2. Щербініна І. Ю. Наукові підходи до розуміння об'єкта злочину крізь призму заподіяння йому шкоди. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Випуск 3 (28) том 2. С. 166-170.
3. Ірина Щербініна. Класифікація суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. №3 (31) vol.2. С. 282-288.
4. Щербініна І. Ю. Інтегративна функція суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення. *Право і суспільство*. 2021. Випуск 3. С. 138-143.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Iryna Shcherbinina, The Concept of Socially Dangerous Consequences of a Crime. *Сучасне суспільство і наука: актуальні дослідження молодих науковців*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції іноземними мовами (Харків, 15 травня 2019 року). Харків: НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2019. С.133-134.
2. Щербініна І. Ю. Доктринальні підходи до розуміння об'єкта злочину через призму заподіяння йому шкоди. *Юридична наука в XXI столітті: перспективні та пріоритетні напрями досліджень*. Тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції (8-9 травня 2020 року, м. Запоріжжя). Запоріжжя: ЗНУ, 2020. С.194-198.
3. Щербініна І. Ю. До питання щодо класифікації суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення. *Теорія та практика сучасної юриспруденції*. Матеріали науково-практичної конференції (30 травня 2021 м. Харків). Харків, 2021. С.455-457.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ГЕНЕЗИС ВЧЕННЯ ПРО СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНІ НАСЛІДКИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ДОТКРИНІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА.....	14
Висновки до розділу 1.....	28
РОЗДІЛ 2. СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНІ НАСЛІДКИ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ВИДИ.....	31
2.1. Суспільно небезпечні наслідки як головна складова суспільної небезпечності кримінального правопорушення.....	31
2.2. Поняття та ознаки суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення та їх співвідношення із суміжними поняттями.....	49
2.3. Класифікація суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення.....	68
2.4. Вплив суспільно небезпечних наслідків на законодавчу конструкцію складу кримінального правопорушення.....	84
Висновки до розділу 2.....	105
РОЗДІЛ 3. ФУНКЦІЇ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИХ НАСЛІДКІВ.....	108
3.1. Загальні положення.....	108
3.2. Інтегративна функція суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення	111
3.3. Криміноутворююча функція суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення.....	116
3.4. Диференційна функція суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення	120
3.5. Кваліфікаційно-розмежувальна функція суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення.....	127
Висновки до розділу 3.....	130
РОЗДІЛ 4. ВПЛИВ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИХ НАСЛІДКІВ НА КВАЛІФІКАЦІЮ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПРУШЕНЬ.....	133

4.1 Суспільно небезпечні наслідки як оціночні поняття та проблеми їх кваліфікації.....	133
4.2. Проблемні питання кваліфікації незакінчених кримінальних правопорушень з матеріальним складом.....	151
4.3 Вплив суб'єктивної сторони на кваліфікацію кримінальних правопорушень з матеріальним складом.....	168
Висновки до розділу 4.....	190
ВИСНОВКИ.....	192
СПИСК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	199
ДОДАТКИ.....	221

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

КК – Кримінальний кодекс України

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

ВСУ – Верховний Суд України

РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка

ККС ВСУ – Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду України

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Кримінальне законодавство кожної демократичної та правової держави має своїм завданням правове забезпечення охорони суспільних відносин від кримінально-протиправних посягань. Антисоціальна сутність будь-якого кримінального правопорушення проявляється не тільки у його здатності порушувати норму закону, а й найголовніше – у його здатності заподіювати істотну шкоду правоохоронюваним відносинам. Суспільно небезпечні наслідки як прояв кримінально-протиправної шкоди незалежно від факту їх реальності чи потенційності завжди порушують умови існування суспільних відносин. Тому законодавче визнання суспільно небезпечних наслідків в якості ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення є результатом оцінки кримінального правопорушення як певного суспільно небезпечного діяння.

Загальновідомо, що ступінь суспільної небезпечності вчиненого кримінального правопорушення переважно визначається суспільною небезпечністю його наслідків. Тому проблеми, пов'язані із суспільно небезпечними наслідками викликають постійний та глибокий інтерес з боку вчених та практиків. Розробка найактуальніших проблемних питань криміналізації, кримінально-правової кваліфікації, розмежування складів, диференціації кримінальної відповідальності безпосередньо пов'язана із дослідженням суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення, їхньої сутності, проявів, видів та функцій. У зв'язку з цим безсумнівну актуальність набуває розробка питань, які пов'язані із вивченням такої ознаки кримінального правопорушення як суспільно небезпечні наслідки.

Окремим аспектам дослідження проблеми суспільно небезпечних наслідків були присвячені праці таких видатних вчених-криміналістів як П.П. Андрушка, М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова, Я.М. Брайніна, Л.П. Брич, О.О. Володіної, С.Б. Гавриша, В.К. Глістіна, Н.О. Гуторової, О.О. Дудорова, В.М. Кудрявцева, В.Б. Малініна, В.О. Навроцького, А.В. Наумова, Б.С. Нікіфорова, М.І. Панова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, Г.В. Тімейка, А.Н. Трайніна, В.Д.

Філімонова, М.І. Хавронюка, С.О. Харитонova, В.Б. Харченко, Т.В. Церетелі та інших.

На монографічному рівні загальні або окремі питання, пов'язані з суспільно небезпечними наслідками, досліджували такі вчені як: П.С. Берзін, Л.М. Демидова, С.В. Землюков, С.В. Краснопеєв, Н.Ф. Кузнєцова, Р.І. Лемеха, В.В. Мальцев, О.С. Міхлін, О.М. Миколенко, Є.В. Шевченко та інші.

Втім, незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених суспільно небезпечним наслідкам кримінального правопорушення, узгоджена позиція щодо розуміння їх сутності, видів, варіантів прояву в науці кримінального права наразі відсутня, що негативно впливає на законотворчу та правозастосовну діяльність. Окрім того, багато питань, пов'язаних із суспільно небезпечними наслідками кримінального правопорушення залишаються поза увагою науковців, а останні законодавчі зміни, якими супроводжується процес гармонізації національного законодавства із законодавством Європейського Союзу іноді викликають появу нових, ще недосліджених проблем. При цьому на сьогоднішній день у вітчизняній науці кримінального права відсутні будь-які дослідження генезису вчення про суспільно небезпечні наслідки, не з'ясоване функціональне призначення суспільно небезпечних наслідків як ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, малодосліджене питання впливу суспільно небезпечних наслідків на кваліфікацію кримінальних правопорушень.

Викладене обумовлює актуальність обраної теми та необхідність дослідження теоретичної та нормативної бази, аналізу судової практики з метою розробки ґрунтовного дисертаційного дослідження суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану наукових досліджень кафедри кримінального права №2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах цільової комплексної програми «Теоретичні проблеми ефективності кримінального законодавства України та практики його застосування» (номер державної реєстрації 0111U000959). Тема роботи затверджена рішенням вченої

ради Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 3 від 22 жовтня 2021 р.)

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є отримання нових результатів у вигляді наукових висновків щодо юридичної природи та сутності суспільно небезпечних наслідків як головної складової суспільної небезпечності кримінального правопорушення та як ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення; а також розробка пропозицій щодо вдосконалення чинного кримінального законодавства України та практики його застосування. Відповідно до мети дослідження виокремлені такі основні завдання:

1) Визначити наявні у вітчизняній теорії кримінального права точки зору щодо розуміння поняття суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення, його ознак та видів, з'ясувати їхній зміст та сформулювати поняття, які будуть використовуватися в цій роботі.

2) Охарактеризувати розвиток вчення про суспільно небезпечні наслідки у вітчизняній доктрині кримінального права на різних історичних етапах формування наукової думки.

3) Розкрити суспільно небезпечні наслідки в якості головної складової суспільної небезпечності кримінального правопорушення, встановити та охарактеризувати зв'язок між суспільною небезпечністю як матеріальною ознакою кримінального правопорушення та суспільно небезпечними наслідками як ознакою складу кримінального правопорушення.

4) З'ясувати співвідношення поняття суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення з іншими суміжними поняттями: шкода, істотна шкода, збиток, упущена вигода, результат кримінального правопорушення (злочину) та кримінально-протиправний (злочинний) результат.

5) З'ясувати та пояснити причини, що спонукають законодавця до конструювання окремих складів кримінальних правопорушень як матеріальних або формальних, а також встановити обставини, на підставі яких законодавцем

здійснюється вибір способу конструювання об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

6) Розкрити існуючі в доктрині кримінального права підходи до класифікацій функцій складу кримінального правопорушення та встановити, які з функцій можуть бути притаманні суспільно небезпечним наслідкам кримінального правопорушення як ознаці об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

7) Визначити та охарактеризувати функції суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення, дослідивши шляхи їхнього впливу на кримінально-правові відносини.

8) Встановити найбільш дискусійні та проблемні питання впливу суспільно небезпечних наслідків на кваліфікацію кримінальних правопорушень.

9) Сформулювати рекомендації для правозастосовної практики щодо визначення змісту суспільно небезпечних наслідків, виражених за допомогою оціночних понять.

11) Розробити та обґрунтувати пропозиції щодо вдосконалення низки статей Особливої частини Кримінального Кодексу України шляхом конкретизації в них суспільно небезпечних наслідків, а також запропонувати нові підходи до визначення обсягу та змісту суспільно небезпечних наслідків у Постановах Пленуму Верховного Суду України.

Об'єктом дослідження є кримінально-правові відносини, в яких суспільно небезпечні наслідки набувають кримінально-правового значення.

Предметом дослідження є суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення, їх види, функції, проблеми кваліфікації.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить система загальнонаукових та спеціальних методів пізнання. В основу дисертації з урахуванням об'єкта та предмета дослідження покладений діалектичний метод як загальнонауковий метод пізнання, що застосовується для з'ясування поняття суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення та інших суміжних понять, встановлення сутності та змісту їхніх функцій та дозволяє

проаналізувати та оцінити зазначені явища в процесі розвитку та взаємозв'язку, в їхній єдності та боротьбі протилежностей. Окрім цього, у процесі роботи над дисертацією використовувалися спеціальні наукові методи. Так, на підставі історико-правового методу досліджувався генезис вчення про суспільно небезпечні наслідки у вітчизняній науці кримінального права (1 розділ). Формально-логічний метод застосовувався при визначенні поняття суспільно небезпечних наслідків на підставі виділених сутнісних ознак, а також під час побудови класифікації суспільно небезпечних наслідків та класифікації функцій суспільно небезпечних наслідків (2 та 3 розділи). Догматичний метод дослідження був використаний під час тлумачення змісту окремих приписів, що містяться в доктрині та законодавчих актах та стосуються суспільно небезпечних наслідків, а також під час розробки рекомендацій щодо вдосконалення положень КК України (1, 2, 4 розділи). Метод системного аналізу застосовувався для виявлення та демонстрації колізій та прогалин у чинному законодавстві, що стосуються суспільно небезпечних наслідків (розділ 4). Порівняльно-правовий метод використовувався для порівняння поглядів на розуміння сутності суспільно небезпечних наслідків (розділ 1 та підрозділ 2.2), а також для співставлення змісту положень щодо конструювання складів кримінальних правопорушень у чинному КК України та у Кримінальних кодексах інших країн (підрозділ 2.4). Статистичний метод був застосований під час здійснення узагальнення матеріалів судової практики стосовно впливу суспільно небезпечних наслідків на кваліфікацію кримінальних правопорушень (розділ 4).

Нормативну базу склали Конституція України, положення кримінального законодавства України, нормативні-правові акти інших галузей права.

Емпіричну базу дисертації становлять дані із опублікованої судової практики та вироків, які внесені до Єдиного державного реєстру судових рішень (більше 200 судових рішень), що стосуються застосування кримінально-правових норм, зміст яких пов'язаний із впливом суспільно небезпечних наслідків на кваліфікацію кримінальних правопорушень.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що представлена дисертація є комплексним дослідженням суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення із вивченням їх генезису, поняття, видів, визначенням функцій та впливу на кваліфікацію кримінальних правопорушень. До найбільш важливих результатів, які розкривають наукову новизну дослідження, належать такі положення.

Уперше:

– охарактеризовано розвиток вчення про суспільно небезпечні наслідки у вітчизняній доктрині кримінального права на різних історичних етапах формування наукової думки: «дореволюційному», «постреволюційному», «радянському» та «сучасному»;

– запропоновано авторське визначення суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення на підставі виділених притаманних даному поняттю сутнісних ознак;

– встановлено, що між суспільною небезпечністю як матеріальною ознакою кримінального правопорушення та суспільно небезпечними наслідками як ознакою складу кримінального правопорушення існує діалектичний та кореляційний зв'язок, наявність якого може бути підтверджена на підставі аналізу норм кримінального законодавства;

– визначені і охарактеризовані функції суспільно небезпечних наслідків, а саме: інтегративна, криміноутворююча, диференційна, кваліфікаційно-розмежувальна;

– встановлені найбільш дискусійні та проблемні питання щодо впливу суспільно небезпечних наслідків як оціночних понять на кваліфікацію кримінальних правопорушень; визначені найбільш суперечливі питання щодо значення суб'єктивної сторони матеріальних кримінальних правопорушень для їх кваліфікації, а також деякі проблеми кваліфікації незакінчених кримінальних правопорушень з матеріальним складом;

– сформульовано рекомендації для правозастосовної практики щодо визначення змісту суспільно небезпечних наслідків, виражених за допомогою оціночних понять.

Удосконалено:

– наукову позицію, відповідно до якої суспільно небезпечні наслідки виступають головним показником суспільної небезпечності кримінального правопорушення та слугують основним вираженням її сутності;

– положення, згідно з яким суспільно небезпечний наслідок може розглядатися в двох аспектах: в широкому та вузькому. В обох аспектах це поняття уособлює у собі певну шкоду, завдану кримінальним правопорушенням.

– аргументацію щодо змісту обставин, які впливають на законодавчу конструкцію об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, а саме: а) суспільної небезпечності кримінального правопорушення; б) важливості охоронюваних суспільних відносин; в) ознак, що характеризують суспільно небезпечні наслідки; г) можливості їх доказування кримінально-процесуальними засобами;

– позицію, відповідно до якої конструювання матеріальних та формальних складів кримінальних правопорушень є одним із прийомів законодавчої техніки, який жодним чином не суперечить іманентності суспільної небезпечності кримінальному правопорушенню.

Набули подальшого розвитку:

– питання співвідношення поняття суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення з іншими суміжними поняттями: шкода, істотна шкода, збиток, упущена вигода, результат кримінального правопорушення (злочину) та кримінально-протиправний (злочинний) результат;

– підходи щодо класифікацій функцій складу кримінального правопорушення, на підставі чого запропонована власна класифікація зазначених функцій, а саме: фундаментальна, гносеологічна, інтегративна, гарантійна, кваліфікаційна, розмежувальна, процесуальна;

– твердження, відповідно до якого кваліфікація готування до кримінального правопорушення та замаху на нього з альтернативним або неконкретизованим прямим умислом має здійснюватися за мінімально можливою шкодою, що охоплювалася умислом винної особи;

– позиція, згідно з якою готування до кримінальних правопорушень з похідними наслідками, а також замах на такі кримінальні правопорушення є неможливим через необережне ставлення до суспільно небезпечних наслідків цих кримінальних правопорушень;

– позиція, відповідно до якої кваліфікація кримінальних правопорушення при частковому заподіянні шкоди (при частковій реалізації умислу) має здійснюватися як замах на відповідне кримінальне правопорушення.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані та обґрунтовані в дисертації теоретичні положення, узагальнення, висновки і рекомендації можуть бути використані:

– у правотворчості – для вдосконалення кримінального законодавства України з метою усунення прогалин та колізій у нормах, в яких суспільно небезпечні наслідки набувають кримінально-правового значення і впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення.

– у правозастосовній діяльності – під час здійснення кримінально-правової кваліфікації кримінальних правопорушень, відмежування суміжних складів кримінальних правопорушень за ознакою суспільно небезпечних наслідків, а також при тлумаченні змісту суспільно небезпечних наслідків, виражених за допомогою оціночних понять.

– у науково-дослідній діяльності – як основа для подальшого дослідження теоретичних та практичних проблем вчення про суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення

– у навчальному процесі – при викладанні курсу кримінального права (Загальна та Особлива частини) спецкурсу з теорії та практики кваліфікації кримінальних правопорушень, підготовці відповідних розділів підручників,

навчально-методичних посібників, науково-практичних коментарів до КК України, а також у науково-дослідній роботі студентів та аспірантів;

– у правоохоронній діяльності – для підвищення рівня кваліфікації працівників правоохоронних органів.

Апробація результатів дисертації. Положення дисертації доповідались та обговорювалися на засіданнях кафедри кримінального права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, а також на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях:

на Всеукраїнській науково-практичній Інтернет-конференції іноземними мовами «Сучасне суспільство і наука: актуальні дослідження молодих науковців» (15 травня 2019 року), на міжнародній науково-практичній конференції «Юридична наука в XXI столітті: перспективні та пріоритетні напрями досліджень» (8-9 травня 2020 року, м. Запоріжжя), на всеукраїнській науковій конференції «Теорія та практика сучасної юриспруденції» (30 травня 2021 м. Харків).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, 4-х розділів, що містять 12 підрозділів, а також з висновків, списку використаних джерел (230 найменувань) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 233 сторінки, з яких 193 сторінки – основний текст.

РОЗДІЛ 1

ГЕНЕЗИС ВЧЕННЯ ПРО СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНІ НАСЛІДКИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ДОКТРИНІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Протягом усієї історії розвитку науки кримінального права необхідність вивчення кримінально протиправної (злочинної) діяльності та її наслідків була безумовно очевидною, адже суспільно небезпечне діяння, як зазначає Н. Ф. Кузнєцова, окрім ознак, що притаманні йому у філософському та психологічному розумінні, має ще й специфічні риси, розкриття яких завжди було одним із завдань криміналістів усіх часів [81, с. 10]. Антисоціальна сутність кримінального правопорушення проявляється в тому, що воно тягне за собою спричинення істотної шкоди правоохоронюваним відносинам, тобто кримінальному правопорушенню притаманне не лише вчинення дії чи бездіяльності, воно завжди передбачає ті чи інші суспільно небезпечні наслідки. Саме шкода, заподіяна кримінальним правопорушенням, здебільшого призводить до необхідності у забороні відповідного діяння і встановлення за його вчинення кримінальної відповідальності і покарання.

Термін «доктрина (від лат. *doctrina* – вчення) кримінального права» – це юридичне поняття, зміст якого становить цілісна система логічно узгоджених сталих наукових ідей, поглядів, вчень щодо сутності та закономірностей функціонування і розвитку кримінального права та законодавства, кримінального правотворення, практики застосування норм кримінального законодавства та їх удосконалення, а також відносно кримінальних правопорушень як негативних, суспільно небезпечних явищ соціально-правової реальності та покарання за них. Суттєвою рисою доктрини кримінального права є те, що її положення мають відправний, установчий характер, вони наповнюють зміст правових норм, юридичних конструкцій та інститутів кримінального права, визначають їх сутність і цільове призначення, а тому мають фундаментальне значення як для теорії, так і для практики кримінального права [130, с. 11–15].

Наукових доктрин щодо поняття суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення та їх значення у вітчизняній науці кримінального права до початку XIX століття не існувало. Науковцями-криміналістами здебільшого досліджувалися питання покарання, яке вони розглядали як наслідок кримінального правопорушення. Доктринальні концепції щодо кримінально-протиправних наслідків з'явилися лише з появою теоретичного визначення поняття кримінального правопорушення (злочину) та виокремлення його ознак, зокрема такої матеріальної ознаки, як суспільна небезпечність.

Перші напрацювання з цього питання починають з'являтися вже у XVIII столітті.

Проте, як зазначає відомий вчений початку XX ст. Г. С. Фельдштейн, «не скоро ще криміналістам судилося вийти на широку дорогу обробки позитивного права. Вісімнадцяте століття історії кримінальної юриспруденції було епохою, коли робилися спроби перенесення теоретичних прийомів, вироблених за чужих умов, не тільки у сфері юридичної школи, а й законодавчої творчості» [205, с. 98].

Досліджуючи генезис вчення про суспільно небезпечні наслідки у вітчизняній доктрині кримінального права пропонуємо виділити чотири етапи у формуванні наукової думки, які умовно можна назвати: дореволюційний, постреволюційний, радянський та сучасний.

Початковим моментом для розвитку кримінального права на засадах рівності та гуманізму можна вважати кінець XVIII століття. Наукові погляди представників гуманістичної ідеї епохи Просвітництва (Вольтера, Шарля Луї де Монтеск'є та Чезаре Беккарія, що знайшли своє відображення в Декларації прав людини і громадянина (1789 р.), стали підґрунтям для розвитку вітчизняної наукової думки в напрямку розуміння кримінального правопорушення (злочину) як певного шкідливого діяння. У своїй роботі «Про злочини і покарання» Чезаре Беккарія розуміє кримінальне правопорушення (злочин) як діяння, що суперечить загальному благу, а істинним критерієм (мірилом) такого діяння вважає не «наміри», не «статус потерпілого», не «важкість гріха», а саме шкоду, заподіяну суспільству [10, с. 97]. У ст. 5 Декларації прав людини і громадянина (1789 р.)

вказано, що закон може забороняти лише такі дії, які є шкідливими для суспільства. Таким чином Декларація закріплювала матеріальну ознаку кримінального правопорушення – його суспільну небезпечність.

Значний вплив на розвиток наукової думки щодо розуміння кримінального правопорушення багатьох європейських країн справили праці представників класичної німецької школи кримінального права (А. Феєрбах, Ф. Гегель, І. Кант). На думку А. Феєрбаха, кримінальне правопорушення (злочин) – це дія, небезпечна для суспільства, зумовлена волею та підпорядкована закону причинності. Сила бажання вчинити діяння припиняється тим, що після його вчинення неминуче настане зло, – набагато більша неприємність, ніж та, яка може настати внаслідок незадоволеної потреби [53].

Починаючи з ХІХ століття спостерігається початок істотних змін у вітчизняній науці кримінального права. Вважаємо, що саме цей період є початком відліку розвитку вчення про наслідки кримінального правопорушення. Зокрема, у 1815 році з'явилася робота О. І. Горегляда [30], яку деякі вчені [32] вважають першим підручником з кримінального права та яка ознаменувала початок наукової розробки вчення про злочин (кримінальне правопорушення). Вперше в науці кримінального права поняття «наслідки злочину (кримінального правопорушення)» вживається саме тут.

У підрозділі V, в § 19-21 під назвою «Наслідки злочину» йдеться про заходи, що застосовуються до осіб, які його вчинили. Наприклад: «Собранію Дворянства дозволяється виключити із собранія Дворянина, який осквернений судом, або який має явний і безчесний порок всім відомий, хоча судимий за нього ще не був» [30, с. 8]. Отже, як бачимо, розуміння поняття наслідку кримінального правопорушення у ті часи кардинально відрізняється від його розуміння в сучасній науці кримінального права. Під наслідком кримінального правопорушення на початку ХІХ століття розумілася не шкода, завдана об'єкту кримінального правопорушення, а певний негативний результат для суб'єкта кримінального правопорушення, тобто покарання.

У працях Г. І. Солнцева під кримінальним правопорушенням (злочином) розумілося «зовнішнє, вільне, позитивними законами заборонене діяння, що порушує безпеку, добробут держави або приватних її громадян посередньо або безпосередньо і тягне за собою правомірне покарання» [205, с. 396].

Наслідкам кримінального правопорушення автор приділив окремий параграф з назвою «Про наслідки злочину». У ньому він ототожнює наслідки кримінального правопорушення з кримінальною відповідальністю: «наслідком злочину є кримінальна відповідальність, яка повинна полягати «в законній відплаті злочинцеві за заподіяне ним зло» в тих, однак, видах, «щоб воно його найболючіше вражало працею, болем і жалем про вчинене ним діяння, а інших громадян через страх та ганьбу за вчинений злочин утримувало від подібного «падіння» [176, с. 97].

У роботах інших авторів того періоду зустрічаються й протилежні думки щодо сутності наслідків кримінального правопорушення. Наприклад, професор Харківського університету К. Паулович ототожнює наслідки кримінального правопорушення із шкодою, що цим кримінальним правопорушенням була завдана. Важливість визначення такої шкоди знаходить свій вияв під час призначення та застосування покарання. Автор вказує: «потрібно стежити, щоб якість покарання визначалася не ступенем чутливості правопорушника, але була співрозмірна з тяжкістю шкоди та відповідала правилами суб'єктивного ставлення» [205, с. 479].

Подібної думки дотримується й П. Лодій, зазначаючи, що оскільки кримінальне правопорушення (злочин) вважається діянням небезпечним для суспільства, остільки розмір його шкоди і небезпеки не може, в свою чергу, не впливати на розмір покарання [94].

Л. Цветаєв у «Теорії написання законів» в основу поняття кримінального правопорушення (злочину) поклав єдину матеріальну ознаку «суспільну небезпеку»; стверджуючи, що кримінальним правопорушенням в загальному сенсі є порушення прав суспільства і громадян і обов'язків щодо них. Науковець передусім акцентував увагу не на значенні наслідків кримінального

правопорушення, а на необхідності їх усунення. Він висловлювався за більш повне відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, щоб при нестачі задоволення з боку злочинця, останню задовольнити з казни [205, с. 515].

Професор Харківського університету О. І. Палюмбецький, розглядаючи наслідки, пов'язував із ними момент закінчення кримінального правопорушення (злочину). На підтвердження цього автор надавав визначення замаху на кримінального правопорушення, який вбачав в тих випадках, «коли воля прагнула більшого, ніж отримала в результаті», при цьому закінченим вважав замах тоді, «коли особою було вчинене все, що здавалося їй необхідним для вчинення злочину, але наслідок, який складає його закінчення, не настав» [205, с. 568-573]. Для наявності кримінального правопорушення цей вчений вважав необхідним з об'єктивної сторони існування причинного зв'язку між діянням і шкодою, що становить кримінальне правопорушення. Отже можна зробити висновок, що О. І. Палюмбецький визнавав шкоду, заподіяну кримінальним правопорушенням, ознакою об'єктивної сторони складу злочину

Одним з перших у вітчизняній науці кримінального права про значення наслідків у складі кримінального правопорушення висловився М. Д. Сергеевський. Він зазначав, що «будь-яке злочинне діяння, будучи за своєю юридичною природою порушенням норм позитивного права... має неминуче містити у собі момент матеріальної чи ідеальної шкоди окремим особам чи суспільству» [171, с. 230].

У праці 1880 року «Про значення причинного зв'язку в кримінальному праві» [170] він розглядав кримінальні правопорушення, склад яких утворюється тільки діями особи та кримінальні правопорушення, що вимагають для повноти складу окремого від дій явища, такого як наслідки. Тобто, фактично автор здійснив спробу розподілити кримінальні правопорушення на, так звані, кримінальні правопорушення з формальним та матеріальним складом.

Відомий український вчений О. Ф. Кістяківський у «Елементарному підручнику Загального кримінального права із детальним викладом начал

руського кримінального законодавства» у дев'ятій главі «Дія та її наслідок, або зовнішня діяльність суб'єкта та його результат», відстоюючи позицію розділення поняття діяння та його результату, пише, що «якщо дія являє собою істотно-необхідну ознаку злочину, то не можна сказати цього ж і про її наслідок...тому змішувати ці поняття не можна» [62].

Заслуговує на увагу також позиція М. С. Таганцева щодо місця наслідків у складі кримінального правопорушення. Цей вчений не поділяв точку зору німецьких криміналістів щодо внесення наслідків кримінального правопорушення у саме поняття діяння як його необхідну умову, зазначаючи: «якщо, звичайно, розуміти під наслідками злочинної діяльності саме посягання на правову норму, то такий ідеальний наслідок притаманний будь-якому злочинному посягання, але тоді ця ознака втрачає своє практичне значення». На його думку кримінально-протиправне (злочинне) діяння, як технічне поняття, обіймає як ті посягання, в яких для повноти складу припускають і дію і результат, так і ті, в яких наслідок не має значення [181, с. 310].

Тобто М.С. Таганцев розділяв дію і результат, під яким розумів зміни, що зазнає об'єкт, закладаючи своєю ідеєю підґрунтя для подальшого розгляду наслідків кримінального правопорушення як окремої ознаки його складу. Крім цього цей науковець виділяв два види наслідків кримінального правопорушення: дійсну шкоду правоохоронюваним інтересам та небезпеку настання такої шкоди, яка «сама по собі є самостійним, забороненим законом наслідком, не залежним від шкідливості діяння, на яке спрямовується злочинна воля, становлячи особливий об'єктивний різновид злочинних діянь – діяння небезпечні» [181, с. 311].

Розглянувши наукові погляди вчених-криміналістів щодо розуміння наслідків кримінального правопорушення (злочину) у дореволюційний період, можна зробити наступний висновок. Якщо у більш ранніх працях вчених-криміналістів (І.О. Горегляда, Г.І. Солнцева) кримінально-протиправні (злочинні) наслідки ототожнювалися з кримінальною відповідальністю або покаранням, то у більш пізніх публікаціях дореволюційних криміналістів,

наприклад, М.С. Таганцева, було закладене підґрунтя для подальшого розгляду радянськими вченими діяння та наслідків, як окремих ознак складу кримінального правопорушення.

З прийняттям у 1919 році Керівних начал з кримінального права Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки (далі – РРФСР) у постреволуційний період у радянській науці кримінальному праві переважало матеріальне поняття кримінального правопорушення (злочину), в якому основний акцент робився на суспільну небезпечність як ознаку кримінального правопорушення, що мало великий вплив на формування поглядів науковців щодо розуміння наслідків злочину.

Так, А. А. Піонтковський у підручнику з кримінального права РРФСР 1924 року досліджував «злочинний результат», під яким фактично розумів наслідки кримінального правопорушення. «Злочинним результатом» він вважав «зміни, що відбулися в зовнішньому світі завдяки злочинній дії або бездіяльності. Злочинним результатом кримінальний закон може вважати або саму злочинну дію, або бездіяльність, або ще інші зміни, що відбулися внаслідок їх вчинення у зовнішньому світі.» [140, с. 148].

Такої ж думки щодо розуміння наслідків притримувався український вчений Е. Я. Неміровський. «У багатьох випадках для порушення заборони достатньо однієї дії без будь-якого чуттєво сприйнятливою наслідку – результату в вузькому значенні, наприклад: при словесній образі, блюзнірстві, непотребстві; у багатьох інших необхідне настання певного наслідку: дія має викликати зміну зовні, наприклад: викликати смерть при вбивстві, пожежу при підпалі. У деліктах цієї другої категорії, або матеріальних деліктах, між дією та результатом має існувати зв'язок причини та наслідку – причинний зв'язок. Тільки за наявності такого зв'язку результат може бути віднесений до дії цієї особи...» [119, с. 86].

Професор М. Д. Дурманов у монографії «Поняття злочину» у параграфі «Форми злочинної поведінки – дія та бездіяльність. Питання про результат» торкався проблеми кримінально-протиправних наслідків, називаючи їх суспільно небезпечним результатом кримінального правопорушення (злочину). Аналіз

позиції М. Д. Дурманова з цього питання свідчить, що вона є доволі складною і суперечливою. На його думку «різного роду вплив на об'єкт, хоча б він і справляв деякі несуттєві зміни в об'єкті, має бути віднесений до дії» [37, с. 57]. При цьому, під результатом слід розуміти ті якісні зміни, яких зазнав об'єкт посягання дією чи бездіяльністю суб'єкта [37, с. 54]. Отже, можна прийти до висновку, що навіть деякі зміни в об'єкті належать не до результату, а складають дію. Проте, на думку М. Д. Дурманова, результат утворюють не всі зміни, а лише якісні зміни в об'єкті. Але не в усіх кримінальних правопорушеннях відбуваються якісні зміни і таким чином виявляється, що існують кримінальні правопорушення, що не мають наслідку, з чим погодитися, на нашу думку, не можна.

Вчений наголошує, що у низці випадків законодавець вважає кримінальне правопорушення закінченим і тоді, коли відповідних змін в об'єкті ще не відбулося. Саме за цією ознакою, на його думку, слід розрізняти матеріальні і формальні склади кримінальних правопорушень. Щодо можливості настання кримінально-протиправних наслідків, М. Д. Дурманов визнає їх лише властивістю самого суспільно небезпечного діяння.

Як бачимо, у перші чотири десятиліття після Жовтневої революції 1917 року внаслідок законодавчого закріплення матеріального поняття кримінального правопорушення дослідження вчених-криміналістів переважно стосувалися з'ясування поняття злочину (кримінального правопорушення) та його ознак. Більшість науковців розглядали суспільно небезпечні наслідки виключно як ознаку суспільно небезпечного діяння, його невід'ємну частину.

Вагомий внесок у дослідження проблем суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення вніс А. Н. Трайнін. Саме його праці можна вважати відправним моментом, з якого в науці вітчизняного кримінального права почався розвиток вчення про суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення.

А. Н. Трайнін виділив в якості обов'язкової ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення суспільно небезпечні наслідки, які визначив як збитки, спричинені об'єкту посягання, незалежно від форми та обсягу

цих збитків. На думку А. Н. Трайніна, об'єкт злочину і його наслідок невід'ємні один від одного; як немає злочину без об'єкта як елемента складу, так немає і злочину без наслідку, як ознаки складу [190, с. 139].

Пізніше на монографічному рівні суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення були розглянуті Н. Ф. Кузнецовою. Її робота 1958 р. «Значення злочинних наслідків для кримінальної відповідальності» справила великий вплив на розвиток вчення про суспільно небезпечні наслідки та кримінальне право в цілому.

На думку Н. Ф. Кузнецової, будь-яке кримінальне правопорушення, що вчиняється в суспільстві, завдає шкоди суспільним відносинам. Отже суспільно небезпечний наслідок є обов'язковою ознакою кожного складу кримінального правопорушення. При цьому авторка зазначає, що суспільно небезпечне діяння зазвичай спричиняє безліч шкідливих наслідків, але серед них тільки один, якщо немає повторності або сукупності кримінальних правопорушень, є елементом складу. Це такий наслідок, який полягає у шкідливих змінах не в будь-якому об'єкті, що охороняється кримінальним законодавством, а в змінах саме в об'єкті посягання. «Всі інші шкідливі наслідки не є елементом даного складу: вони або заподіяні ще на попередніх стадіях готування або виконання, або настають після закінчення злочину» [81, с. 19].

Підтримуючи позицію А. Н. Трайніна, що «злочинний наслідок є сполучною ланкою між об'єктом та злочинною дією» вчена зазначає: «у всіх випадках злочинний наслідок – це результат, породжений суспільно небезпечною, злочинною дією суб'єкта. При цьому наслідок не є елементом самої дії». Так як в основі всякої суспільно небезпечної дії (бездіяльності) лежить підконтрольний свідомості, мотивований, фізичний рух тіла або утримання від нього, особа може в будь-який момент припинити або змінити свою поведінку. Наслідок ж відноситься до сфери зовнішнього світу [81, с.14–15].

Подальший розвиток вчення про суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення пов'язується із працями В. М. Кудрявцева [85]. Цей вчений досліджував природу суспільно небезпечних наслідків, під якими

розумів порушення, розрив відповідних суспільних відносин, створення перешкод в їхньому вільному розвитку або зміна їх напрямку, що суперечить його соціальному призначенню. В. М. Кудрявцев критикував позиції Н. Ф. Кузнєцової у зв'язку з деяким «переоціненням» значення суспільно небезпечних наслідків, хоча й визначав їх як обов'язкову ознаку складу кримінального правопорушення. Вчений вперше проаналізував структуру суспільно небезпечних наслідків, виділивши два її основних елемента: 1) порушення тої фактичної суспільної відносини, заради охорони якої встановлена дана кримінально-правова норма або матеріальна чи моральна шкода цієї відносини; 2) порушення відповідних правових відносин, які встановлені для охорони даного блага. У кримінальних правопорушеннях, які вчиняються шляхом впливу на матеріальні предмети (форми, умови або передумови існування суспільних відносин), суспільно небезпечний наслідок може включати і третій — матеріальний елемент. Так, при кримінально-протиправному (злочинному) пошкодженні чи знищенні майна піддається шкідливим змінам предмет кримінального правопорушення — матеріальна річ [85, с. 149–150]. Таким чином, на думку автора, для визначення змісту суспільно небезпечних наслідків необхідно чітко розрізняти об'єкт і предмет посягання. Цей висновок В. М. Кудрявцева був абсолютно правильним, адже у подальшому дослідження саме об'єкта кримінального правопорушення вплинуло на сучасне розуміння суспільно небезпечних наслідків. Як слушно зазначав В. Я. Тацій, будучи системоутворюючим елементом складу кримінального правопорушення, об'єкт дозволяє розкрити соціальну сутність кримінального правопорушення та встановити його суспільно небезпечні наслідки [182, с.126].

Можна констатувати, що спільною рисою наукових досліджень авторів, які займалися розробкою проблем об'єкта кримінального правопорушення (під яким розумілися суспільні відносини) в контексті суспільно небезпечних наслідків, було чітке дотримання запропонованої ще А. Н. Трайніним концепції «... об'єкт та наслідок невід'ємні один від одного» [190, с. 140].

Так, Б. С. Нікіфоров у праці «Об'єкт злочину за радянським кримінальним правом» вказує на важливість вивчення діалектичного характеру наслідків для правильної кваліфікації дій, що ставляться у провину і зазначає «якщо наслідок є сполучною ланкою між дією і об'єктом, то це означає, що для того, щоб встановити юридичне значення наслідку, дати йому кримінально-правову кваліфікацію, його необхідно розглянути не тільки у зв'язку з дією (відповісти на запитання: наслідок чого), а й у зв'язку з об'єктом (відповісти на питання: збитки чи небезпека настання збитків чому, яким суспільним відносинам)» [120, с. 142].

На цьому наголошує й В. К. Глістін, говорячи, що суспільно небезпечний наслідок не може стояти окремо від суспільних відносин. Крім того, досліджуючи механізм утворення змін в об'єкті, автор приходить до висновку, що кримінально-протиправний результат виявляється в двох якостях: в розриві одних відносин і створенні інших, неприпустимих з позиції суспільства: «Подвійний характер має злочинний результат: розрив (деформація) одних відносин та створення інших суспільно шкідливих відносин. Цим вичерпуються всі можливі шкідливі зміни у об'єкті більшості злочинних посягань. Вони характерні як для матеріальних, так і для формальних злочинів» [29, с. 86].

Цікавою в контексті досліджуваної проблеми розуміння суспільно небезпечних наслідків є точка зору Я. М. Брайніна, який розрізняв поняття «наслідки кримінального правопорушення» і «результат кримінального правопорушення» за обсягом їх юридичної значущості, вказуючи, що до наслідків відносяться будь-які зміни, які спричиняє суспільно небезпечне діяння в зовнішньому світі. Кримінально-протиправний результат – це ті наслідки, які мають значення для наявності складу кримінального правопорушення, тобто прямо і безпосередньо впливають з даного кримінального правопорушення, без них кримінальне правопорушення не може вважатися закінченим, і сам результат, так би мовити, визначає склад цього кримінального правопорушення. Таким чином, Я. М. Брайнін вважав, що наслідки кримінального правопорушення – це більш широка категорія, яка хоча і охоплює результат, але ним не обмежується. У

свою чергу, результат кримінального правопорушення являє собою юридично значущу ознаку складу кримінального правопорушення [15, с. 195–196].

Т. В. Церетелі, досліджуючи причинний зв'язок, також торкається проблеми суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення. «Не можна, — пише вона, — ставити питання про суспільну небезпеку діяння і особи, якщо дія особи не сприяла настанню наслідків». Авторка розрізняє наслідки кримінального правопорушення в широкому та у вузькому розумінні. «Нанесення шкоди соціалістичним суспільним відносинам є наслідком в широкому сенсі слова ... Наслідком злочину у вузькому сенсі слова є викликана дією або бездіяльністю особи певна зміна в зовнішньому світі, особливо передбачена конкретним складом злочину» [212, с. 22].

У 1969 році з'являється монографічне дослідження О. С. Міхліна [111], безпосередньо присвячене наслідкам кримінального правопорушення. Автор зазначає, що наслідки кримінального правопорушення можуть виражатися різними способами, мати неоднакову зовнішню, матеріальну сутність, являти собою шкоду, що завдається різним елементам об'єкта кримінального правопорушення. Утім будь-який наслідок являє собою порушення об'єкта кримінального правопорушення, а тому під суспільно небезпечним наслідком автор розуміє шкоду, заподіяну кримінально-протиправною (злочинною) діяльністю людини суспільним відносинам, охоронюваним кримінальним законом. Щодо місця наслідків у складі кримінального правопорушення О. С. Міхлін вказує, що наслідок є ознакою складу кримінального правопорушення, а значення наслідків визначається конструкцією складу кримінального правопорушення. Він заперечує поділ кримінальних правопорушень на «формальні» та «матеріальні», на відміну від формальних та матеріальних складів кримінальних правопорушень, які, на думку вченого, реально існують в об'єктивній дійсності. Для кожного складу кримінального правопорушення характерним є конкретний, специфічний саме для цього діяння наслідок. Він не винесений законодавцем у Загальну частину, тому законодавець кожного разу,

коли вважає за необхідне ввести наслідок у склад кримінального правопорушення, вказує на це в диспозиції норми.

Оригінальний погляд на поняття і структуру суспільно небезпечних наслідків пропонує В. В. Мальцев. У монографії «Проблема кримінально-правової оцінки суспільно небезпечних наслідків» він зазначає, що суспільно небезпечними наслідками є «суспільно небезпечний збиток, що відображає властивості злочинного діяння та об'єкта посягання, що завдається винною поведінкою, та від заподіяння якого відповідні суспільні відносини охороняються засобами кримінального права» [102, с. 27]. Розкриваючи питання структури суспільно небезпечних наслідків, В. В. Мальцев не погоджується із точкою зору В. М. Кудрявцева щодо віднесення до елементів структури наслідків кримінального правопорушення матеріального елемента суспільних відносин, стверджуючи, що вплив на структуру суспільно небезпечного наслідку мають не всі суспільні відносини і не вся їх структура, а якийсь один із їх елементів, що має свою внутрішню організацію. Однак ним може бути лише елемент, що відображає зміст і сутність суспільних відносин, а саме: соціальна можливість. Отже, порушена соціальна можливість є першим елементом структури суспільно небезпечного наслідку. Другий елемент — порушена правова оболонка цієї соціальної можливості [102, с. 30].

На сучасному етапі формування української кримінально-правової доктрини проблемі розуміння суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення також приділяється певна увага, утім узгодженої позиції або будь-яких інноваційних напрацювань з цього питання поки що немає. Серед українських науковців наразі можна виділити роботи, в яких здійснюється дослідження окремих питань (окремих видів) суспільно небезпечних наслідків (Л. М. Демидова [34], Р. І. Лемеха [92], Є. В. Шевченко [218]) та роботи, безпосередньо присвячені дослідженню проблеми суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення (П.С. Берзіна [11], та О.М. Миколенко [109]).

Так, Л. М. Демидова, досліджує такий різновид суспільно небезпечного наслідку як майнова шкода, під якою розуміє негативне соціально-економічне явище, що виражає суспільно небезпечну, тобто не менш ніж істотну зміну охоронюваних КК України соціальних цінностей у виді майнових благ у грошовому еквіваленті некомпенсаційної (вартісної) природи, і яке знаходиться у причинному зв'язку зі злочинним діянням, що заподіяло таку шкоду [34, с. 15–16].

Р. І. Лемеха у дисертації «Поняття істотної шкоди за кримінальним правом України» розглядає проблему поняття істотної шкоди, яке одночасно є різновидом суспільно небезпечного наслідку, зміст якого розкривається у кожному конкретному випадку залежно від обставин вчиненого кримінального правопорушення, та слугує критерієм визнання суспільно небезпечного діяння кримінально-протиправним [92].

У роботі Є. В. Шевченка досліджуються кримінальні правопорушення з похідними наслідками, як самостійний вид одиничних кримінальних правопорушень, що характеризуються наявністю двох наслідків: основного (проміжного) і додаткового (похідного). Автор розглядає ознаки і співвідношення проміжного і похідного наслідків, яке полягає у тому, що один із них обумовлює настання іншого; вони настають послідовно один за одним в результаті одного і того самого суспільно-небезпечного діяння [219, с. 36–37].

Варто вказати, що значення дослідження окремих проблемних питань щодо суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення важко переоцінити. Зазначені роботи сприяють більш детальному та глибокому аналізу окремих важливих аспектів зазначеного питання та є вагомим внеском у розробку вчення про суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення.

Сучасні автори, дослідження яких безпосередньо присвячені дослідженню суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення, розглядають суспільно небезпечні наслідки як складне, багатоаспектне поняття.

Наприклад, О. М. Миколенко, досліджуючи теоретичні основи шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, розглядає суспільно небезпечні

наслідки у двох аспектах: як фактичну шкоду і як наслідки, що мають винятково соціально-правовий характер і не заподіяють фактичної шкоди об'єкту кримінального правопорушення. В цьому, на думку авторки, й полягає відмінність між «суспільно небезпечними наслідком кримінального правопорушення» та «суспільно небезпечним наслідком як ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення» [108, с. 106–109].

На думку П. С. Берзіна термін «наслідки» доцільно вживати у кількох різних значеннях. По-перше, як найбільш загальний за своїм змістом, що визначає результат суспільно небезпечної поведінки (діяння); зміст такої поведінки визначає результат поєднання системи всіх виділених різновидів суспільно небезпечного діяння з іншими фактичними обставинами (юридичними фактами). По-друге, як такий, що визначає результат певного типу суспільно небезпечної поведінки (діяння), який розглядається законом як кримінальне правопорушення певного виду. По-третє, як такий, що визначає законодавчу модель результату кримінального правопорушення певного виду (як елемент об'єктивної сторони юридичного складу кримінального правопорушення). Нарешті, як такий, що визначає систему конкретних заходів кримінально-правового впливу, які застосовуються за відповідний тип суспільно небезпечної поведінки. При цьому поєднання діяння особи з іншими фактичними обставинами, як, наприклад, з кримінально-протиправними наслідком, П. С. Берзін розуміє через «ураження» конкретних компонентів (елементів) об'єкта кримінального правопорушення, що характеризується утворенням в ньому конкретних змін (негативних змін) і взаємодією з відповідними заходами кримінально-правового впливу [11, с. 155–157].

Висновки до розділу 1

Викладене дає підстави зробити наступні висновки.

1. Дослідження генезису вчення про суспільно небезпечні наслідки у вітчизняній доктрині кримінального права дає підстави виділити щонайменше чотири етапи у формуванні наукової думки.

2. Так званий «дореволюційний етап розвитку» вчення про наслідки кримінального правопорушення був започаткований на початку XIX століття О.І. Гореглядом. Особливість цього періоду полягає в тому, що спершу у працях вчених-криміналістів суспільно небезпечні наслідки ототожнювалися з кримінальною відповідальністю або покаранням, але згодом, у більш пізніх публікаціях (М.Д. Сергієвський, М.С. Таганцев) наслідки кримінального правопорушення стали розуміти як шкоду, завдану суспільно небезпечним діянням. Ці дослідження створили підґрунтя для подальшого дослідження суспільно небезпечного діяння та його наслідків, як окремих ознак складу кримінального правопорушення.

3. Другий етап («постреволюційний етап») розвитку вчення про суспільно небезпечні наслідки розпочинається після Жовтневої Революції 1917 року. В цей період в науці і в законодавстві закріплюється матеріальне поняття злочину (кримінального правопорушення), яке мало визначальний вплив на формування поглядів науковців щодо розуміння суспільно небезпечних наслідків. Більшість вчених у цей період замість поняття «наслідки кримінального правопорушення» вживали поняття «кримінально-протиправний результат», під яким розуміли зміни у зовнішньому світі, викликані суспільно небезпечним діяннями. При цьому здебільшого науковці визнавали кримінально-протиправний результат лише властивістю самого суспільно небезпечного діяння.

4. Третій етап («радянський етап») у розвитку вітчизняної наукової думки щодо сутності суспільно небезпечних наслідків ознаменувався появою досліджень вченого-криміналіста А.Н Трайніна (початок 60-х років минулого століття), наукові праці якого стали відправним моментом, з якого в науці вітчизняного кримінального права почався бурхливий розвиток вчення про суспільно небезпечні наслідки злочину (кримінального правопорушення). В цей період з'являється низка монографій, безпосередньо присвячених досліджуваному питанню. Усталеною стає точка зору, відповідно до якої, суспільно небезпечні наслідки визнаються обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення та мають тісний, нерозривний зв'язок із його об'єктом. При

цьому в літературі пропонувалися різні підходи до розуміння поняття наслідку: його розглядали як збиток, завданий суспільно небезпечним діянням (А.Н. Трайнін, В.В. Мальцев); як шкоду, завдану внаслідок вчинення кримінального правопорушення (О.С. Міхлін, Т. В. Церетелі, Я.М. Брайнін, В.М. Кудрявцев); як шкідливі зміни в охоронюваних кримінальним законодавством суспільних відносинах, викликані суспільно небезпечною дією чи бездіяльністю (Н.Ф. Кузнєцова).

5. Сучасний етап розвитку вітчизняної кримінально-правової думки щодо розуміння суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення хоча характеризується певною увагою з боку науковців, проте узгодженої позиції або інноваційних напрацювань з цього питання поки що немає. Окремі автори, що безпосередньо здійснювали дослідження зазначеної проблеми, (О.М. Миколенко, П.С. Берзін,) пропонують розглядати суспільно небезпечні наслідки як багатоаспектне поняття, що включає в себе різні за своєю сутністю правові явища від фактичної шкоди об'єкту кримінального правопорушення до наслідків соціально-правового характеру, що не заподіяють фактичної шкоди об'єкту.

РОЗДІЛ 2

СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНІ НАСЛІДКИ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ВИДИ

2.1. Суспільно небезпечні наслідки як головна складова суспільної небезпечності кримінального правопорушення

Протягом століть кримінальним правопорушенням вважалося все, що може завдати шкоди правителю, безпосередньо особі, релігії суспільному благу та іншим цінностям. Увага законодавця при цьому акцентувалася на суспільних відносинах, що відповідали потребам часу. Та подібні акценти були, безсумнівно, правильними, адже дозволяли у повному обсязі реалізувати концепцію суспільного договору: виконуючи свої зобов'язання за суспільним договором, держава за допомогою кримінально-правового впливу мала змогу охороняти суспільні відносини. Таким чином, кримінальний закон, забороняючи ті чи інші діяння, тим самим втілюючи міру дозволеної, належної, а в деяких випадках і необхідної поведінки, був створений задля «творення добра» та досягнення всезагальної справедливості.¹

Проте історії відомі випадки, коли законодавець, реалізуючи основне функціональне призначення кримінального закону – охорону суспільних відносин від суспільно небезпечних посягань, напевно керуючись у своїй діяльності «драконівськими заходами», відносив всі варіанти девіацій до категорії кримінальних правопорушень (злочинів). Так в епоху правління Петра I все, що самодержавець заборонив під загрозою покарання, вважалося злочином незалежно від того, чи завдавало це діяння шкоди суспільству, чи навпаки було суспільно корисним.

Такі законодавчі рішення мали величезне значення для розвитку вчення про кримінальне правопорушення (злочин), демонструючи усю недосконалість так званого «формального» чи «нормативного» визначення поняття кримінальне

¹ «Безсумнівно, – писав Руссо, – існує всезагальна справедливість, яка походить від розуму, але ця справедливість, щоб бути прийнятої нами, повинна бути взаємною... Необхідні, отже, угоди та закони, щоб об'єднати права та обов'язки і повернути справедливість до її предмету». (див. *История политических и правовых учений: краткий курс* / под. ред. В. С. Нерсесянца. Москва: Норма, 2000. 352 с. URL: <http://bibliograph.com.ua/istoria-politicheskikh-i-pravovyh-ucheniy-2/index.htm>)

правопорушення, яке не зважаючи на свої характерні недоліки, як міфічних птах Фенікс, воскрешалося (і напевно буде воскрешатися) в умах вчених і законотворців.

Юридична властивість кримінального правопорушення має беззаперечно важливе і виключно позитивне значення для реалізації принципу законності, принципу правової визначеності, що є невід'ємною, органічною складовою принципу верховенства права [149, с. 53–55] та є запорукою ефективної реалізації та захисту прав людини і громадянина. Проте виключно формальний підхід до визначення кримінального правопорушення, який являє собою складний соціально-правовий феномен, не дозволяє розкрити його сутнісну характеристику – антисоціальну спрямованість, яка виявляється в його суспільній небезпечності.

Отже кримінальним правопорушенням треба визнавати лише таке діяння, що є суспільно небезпечним за своєю сутністю, враховуючи при цьому також ознаку протиправності як його обов'язкову, адже ознаки суспільної небезпечності та протиправності тісно пов'язані і не можуть існувати ізольовано.

Цікавим є питання співвідношення суспільної небезпечності та протиправності. Одні вчені співвідносять аналізовані ознаки як первинне (суспільну небезпеку) і вторинне (протиправність), при цьому вторинне є лише відображенням первинного в законі [36, с. 88]. Інші ж навпаки перевагу у значенні цих ознак надають кримінальній протиправності [1; 117, с. 121]. На нашу думку, в ідеальному варіанті ці дві ознаки мають рівнозначне значення: суспільна небезпечність розкриває соціальну, внутрішню, об'єктивну сутність кримінального правопорушення, а протиправність у свою чергу, забезпечуючи реалізацію основоположних принципів права, наповнює суспільну небезпечність правовим «життям».

Панівною в науці кримінального права є також думка про те, що ці дві категорії співвідносяться як «форма і зміст» [207]. Втім зауважимо, що таке співвідношення є досить умовним і не дозволяє розкрити усю сутність взаємозв'язків цих двох явищ, адже протиправність як «форма» виражає окрім

суспільної небезпечності й інші важливі ознаки кримінального правопорушення, тому її «сутність» становить ціла система суб'єктивних та об'єктивних ознак.

Незважаючи на жваві дискусії, що велися під час законодавчого закріплення поняття кримінального правопорушення та визначення його основних ознак на теренах нашої держави, більшість вітчизняних вчених беззаперечно визнавали важливість матеріальної ознаки – його суспільну небезпечність або шкідливість. Отже внаслідок багатовікової історії розвитку вчення про кримінальне правопорушення (злочин), на сучасному етапі сформувалось формально-матеріальне його визначення, що безсумнівно позитивно вплинуло на реалізацію охоронної функції кримінального права. Таким чином діяння стає суспільно небезпечним тільки тоді, коли заподіює шкоду охоронюваному кримінальним законом об'єкту, а ось кримінальним правопорушенням воно стає виключно після оцінки законодавцем суспільної безпеки конкретного діяння.

З'ясувавши цінність ознаки суспільної небезпечності для кримінального права та її важливість для законодавчої оцінки діяння, необхідно розкрити також її сутність. Спробуємо зробити це вказівкою на її основні прояви та показники. Одразу зауважимо, що кримінальне правопорушення як соціальне явище не підлягає безпосередньому виміру в загальноприйнятих величинах або показниках. Його властивості не завжди дозволяють безпосередньо застосувати фізичні прийоми і методи вимірювання та отримувати точні результати, і це є не тільки кримінально-правовою, а й загальнометодологічною проблемою [40, с. 61].

Чезаре Бекарія у своєму найвідомішому трактаті «Про злочини і покарання» ще у 1764 році писав, що дійсним мірилом злочину є шкода, що заподіюється ним суспільству [138]. Подібної думки свого часу притримувався і Р. Ієрінг, який називав злочином «констатоване законодавством шкідливе посягання на життєві умови суспільства» [51, с. 357]. Така позиція є цілком правильною, адже у суспільно-правовій реальності об'єктивно не можуть існувати злочини, які не завдають шкоди.

Таким чином, саме шкода, яка у першу чергу втілюється у суспільно небезпечних наслідках кримінального правопорушення, має бути найважливішим показником суспільної небезпечності кримінального правопорушення та слугувати вираженням її сутності. Вона іманентно притаманна усім без винятку кримінальним правопорушенням, а її розмір істотно відрізняється від розміру шкоди, яку заподіюють інші правопорушення.

Слід зазначити, що в юридичній науці на сьогоднішній день не сформовано загальновизнаного поняття суспільної небезпечності. Крім того, ще в 60-х рр. ХХ ст. відсутність єдності поглядів щодо вживання «суспільної небезпечності» як термінологічного звороту спонукало вчених країн соціалістичної співдружності до обговорювання можливості заміни терміну «суспільна небезпечність» на термін «шкідливість». Дійсно, у закінченому кримінальному правопорушенні шкода вже заподіюється, тобто в суспільно небезпечних наслідках вже реалізована небезпечність діяння. Проте учасники дискусії дійшли висновку, що поняття суспільна небезпечність найповніше відображає об'єктивну та суб'єктивну шкідливість кримінальних правопорушень [90, с. 128-131]. Вважаємо, що вживання обох цих термінів, які на наш погляд є синонімічними, є цілком допустимим, і погоджуємося із словами Ю. І. Ляпунова, який вказував, що все це лише: «гра в слова, термінологічна схоластика, яка не несе в собі жодного конструктивного змісту» [95, с. 119].

Цікавою є позиція В. Я. Киричко, який вважає, що суспільна небезпечність розглядається наукою кримінального права у різних значеннях, а тому співставлення дефініцій суспільної небезпечності як нормативно-правового та виключно наукового термінів необхідно здійснювати враховуючи їх особливості та особливості термінологічних полей та систем, в яких вони вживаються [61, с.118–123].

Вивчення наукової літератури дає підстави для висновку, що одним із перших визначення суспільної небезпечності надав А. А. Піонтковський. Він писав, що «суспільна небезпечність злочинного діяння породжується тим, що

воно або безпосередньо завдає шкоди соціалістичним суспільним відносинам, або несе в собі можливість заподіяння відповідної шкоди» [141, с. 157].

На думку Ю. І. Ляпунова, суспільна небезпечність – це певний об'єктивний антисоціальний стан злочину, обумовлений всією сукупністю його негативних властивостей та ознак, що вміщує у собі реальну можливість спричинення шкоди суспільним відносинам, поставленим під охорону кримінальним законом [95, с. 39].

А згідно з точкою зору А. П. Козлова суспільна небезпечність – це «загроза виникнення шкоди або створення шкоди існуючим суспільним відносинам» [69, с. 709].

М. Р. Рудковська у дисертації «Суспільна безпека як ознака поняття злочину» під суспільною безпекою як ознакою поняття злочину пропонує розуміти категорію кримінального права, яка відображає заподіяння діянням, яке містить усі обов'язкові ознаки складу злочину, істотної шкоди об'єктові, який перебуває під кримінально-правовою охороною, або створення реальної загрози заподіяння такої шкоди [166, с. 154].

Таким чином, при визначенні суспільної небезпечності, більшість авторів підкреслюють, що це є здатність діяння заподіювати істотну шкоду або створювати загрозу заподіяння такої шкоди охоронюваним кримінальним законом суспільним відносинам. Проте, на нашу думку, така позиція є не зовсім коректною. Будучи соціально-правовим феноменом, кримінальне правопорушення завжди завдає шкоду суспільним відносинам, тобто властивістю самого кримінального правопорушення є реальне, об'єктивне заподіяння шкоди охоронюваному кримінальним законом об'єкту. «Посягнути – це завжди означає завдати в тій чи іншій формі і мірі шкоди об'єкту; посягання, що не несе у собі шкоду, перестає бути самим собою, воно вже не «посягає». Єдине від чого кримінальний закон охороняє і може охороняти об'єкт, це від шкоди ... Збитки, завдані об'єкту посягання, які б не були форми і обсяг цих збитків ... і є наслідком, що створює необхідний елемент кожного злочину» [190, с.139–140]. Діяння, яким не притаманна вищезазначена властивість відповідно кримінальним

правопорушенням називатися не можуть, а отже і використання таких конструкцій як «здатність заподіювати шкоду» або «можливість заподіяння шкоди», «загроза виникнення шкоди», є недоцільним при характеристиці поняття суспільної небезпечності.

Окрім цього, підтримуючи думку авторів щодо віднесення можливості настання суспільно небезпечних наслідків до виду наслідків, які заподіюють шкоду об'єкту кримінального правопорушення, вважаємо що поняття суспільної небезпечності як його матеріальної ознаки необхідно розкрити наступним чином: суспільна небезпечність – це об'єктивна властивість кримінального правопорушення, яка полягає у тому, що воно завжди заподіює шкоду охоронюваним кримінальним правом суспільним відносинам.

Дійсно, істотна шкода є основним, головним, проте не єдиним проявом суспільної небезпечності, адже на ступінь та характер цієї матеріальної ознаки впливають ще й інші об'єктивні та суб'єктивні ознаки. Крім того, одразу варто зазначити, що шкоду, завдану внаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння, неможливо розглядати ізольовано від об'єкту кримінального правопорушення. Суспільно небезпечні наслідки і об'єкт кримінального правопорушення тісно пов'язані одне з одним. «Нерозривну єдність об'єкта злочину та його наслідків, значення цієї єдності є концептуально важливим і для встановлення матеріального і правового характеру самої дії (бездіяльності), що викликала ці наслідки. Це цілком зрозуміло, тому що наслідок виступає сполучною ланкою між об'єктом і дією (бездіяльністю), а сам правовий характер наслідків в свою чергу визначається характером об'єкта, зміни в якому і викликають ці наслідки» [103, с. 57].

Об'єкт, у свою чергу, також не може слугувати самостійним показником суспільної небезпечності кримінального правопорушення. Тільки діалектична єдність цих двох явищ: шкоди і об'єкта можна вважати константою суспільної небезпечності всіх кримінальних правопорушень.

У зв'язку з тим, що метою цього підрозділу є з'ясування сутності суспільної небезпечності через основний її показник, яким, як зазначалося вище, є

істотна шкода, яка виявляється у суспільно небезпечних наслідках кримінального правопорушення, для розкриття змісту суспільної небезпечності необхідно розглянути питання про співвідношення об'єкта кримінального правопорушення і заподіяної йому шкоди.

Вчення про об'єкт є одним із фундаментальних, важливих і водночас найскладніших і найбільш контраверсійних у науці кримінального права. Напевно немає в теорії кримінального права іншого такого питання, щодо якого існує безліч різних, а в деяких випадках і прямо протилежних позицій, як з питань, пов'язаних із проблемою об'єкта кримінального правопорушення. Все більш розповсюдженою стає позиція, відповідно до якої спільної, загальної концепції об'єкта злочину та його структури в теорії кримінального права апріорі бути не може, як і не було і до цього часу [2, с. 106].

Кримінальне право більшості іноземних країн не надає важливого значення поняттю об'єкта кримінального правопорушення. Справа у тому, що більшість зарубіжних кримінальних кодексів використовують формальне визначення кримінального правопорушення (діяння, передбачене кримінальним законом під загрозою покарання). Наприклад, формальне визначення кримінального правопорушення (злочину) міститься у кримінальних кодексах Федеративної Республіки Німеччини [200], Королівства Іспанія [75], Республіки Австрія [198], Республіки Польща [77], Латвійської Республіки [76], Грузії [74].

На наш погляд, це пов'язано не з тим, що зарубіжна наука кримінального права (особливо західна) відкидає ознаку суспільної небезпечності, а з тим, що в цих країнах існують певні законодавчі традиції. Так, наприклад, в законодавстві ФРН визначення кримінального правопорушення з'явилося під час активного розвитку класичної школи кримінального права, коли поняття суспільної небезпечності та матеріального визначення кримінального правопорушення ще не існувала навіть у зародку.

Погоджуючись із думкою, що «жодна з концепцій об'єкта злочину не може вважатися єдиною правильною, кожна з них має право на існування, оскільки має як позитивні, об'єктивно беззаперечні моменти, так і спірні або неприйнятні

моменти, перш за все з методологічної точки зору» [27, с. 4–15], вважаємо, що вибір, зроблений на підтримку тієї чи іншої концепції, не може бути інтуїтивним або політично «забарвленим». Такий вибір має бути, в першу чергу, обґрунтованим та обумовленим потребою дослідження конкретного соціально-правового явища. Обґрунтування вибору концепції об'єкта кримінального правопорушення має бути дуже ретельним, послідовним та підкріпленим вагомими аргументами. Що ми і спробуємо зробити надалі.

Еволюція поглядів на об'єкт кримінального правопорушення неодмінно впливає на зміну поглядів щодо розуміння самого поняття кримінального правопорушення. У період, коли об'єктом кримінального правопорушення визначалися закон, норма права чи заборона, єдиною ознакою, що лежала в основі поняття кримінального правопорушення була ознака протиправності як вираження принципу «*nullum crimen sine lege*». Проте об'єктом кримінального правопорушення може бути визнано лише те, що потерпає від шкоди внаслідок вчинення кримінального правопорушення. У зв'язку з цим, не є об'єктом кримінального правопорушення безпосередньо закони, кримінально-правові норми чи заборони, адже вони не зазнають шкоди від кримінального правопорушення. Отже, головною проблемою цих теорій є те, що вони не розкривають реальну соціальну сутність кримінального правопорушення – його суспільну небезпечність, а тому задовільними в межах дослідження проблеми суспільно небезпечних наслідків вважатися не можуть.

Цікавою є концепція «злочин як порушення права», висунута В. Д. Спасовичем ще у XIX столітті, яка до сих пір знаходить своїх прихильників серед сучасних вчених-криміналістів. На думку автора «злочин – це протиправне посягання на чиєсь право, настільки суттєве, що держава, вважаючи це право однією з необхідних умов існування, за недостатності інших охоронних засобів, захищає його непорушність покаранням» [177, с. 84].

Як видно, згадана концепція зводить кримінальне правопорушення до порушення прав громадянина або прав держави, при цьому права, що порушуються, мають бути суттєвими та важливими для суспільства. Критикуючи

таку позицію, М. С. Таганцев зазначав: «Посягання на суб'єктивне право становить не сутність, а лише засіб, шляхом якого винний посягає на норму права ... Право у суб'єктивному сенсі в свою чергу представляє абстрактне поняття, як і норма, а тому саме по собі, за загальним правилом, не може бути безпосереднім об'єктом злочинного посягання, поки воно не знайде вираження в конкретному благому чи інтересі ... Для злочинного посягання на таке право ... необхідно посягати на прояв цього права» [180, с. 31-32]. Тобто недолік цього погляду полягає у тому, що об'єкт кримінального правопорушення визначається занадто абстрактно, через що унеможлиблюється встановлення рівня шкоди, завданого внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

В межах нормативної концепції розвивав свої ідеї й М. С. Таганцев, вчення про кримінальне правопорушення (злочин) якого можна назвати «Концепцією життєвого інтересу» [49, с. 11]. Автор зазначав: «Посягання на норму права у її реальному бутті є посяганням на правоохоронний інтерес життя, на правове благо» [180, с. 32]. При цьому такими інтересами можуть бути: особистість і її блага - життя, тілесна недоторканність, особисті думки, честь, володіння або користування відомими предметами зовнішнього світу; прояв особистості ззовні, свобода пересування і діяльності в її різних сферах, тощо. М. С. Таганцев зазначав, що охорона, регульованого нормою права життєвого інтересу не полягає виключно у тому, щоб убезпечити інтерес від шкоди, хоча шкода інтересу і є важливою складовою частиною віднесення діяння до категорії кримінально-протиправних (злочинних) [180, с. 35]. Окрім спричинення шкоди для визнання діяння злочинним необхідно, щоб цінність або інтерес володіли властивістю істотності. [180, с. 34] Проте, як зазначав і сам науковець, перелік і конкретний зміст тих цінностей суспільства, які охороняються кримінальним законом, змінюються з часом та залежать від діючих в конкретний історичний період соціально-економічних умов. А тому назвати в контексті цієї теорії суспільну небезпечність діяння константою злочину не уявляється можливим.

Різновидом концепції життєвого інтересу є теорія правового блага, у центрі якої знаходиться людина, адже саме їй, на думку авторів, в першу чергу

завдається шкода. Прибічник цієї теорії М. Д. Сергєєвський зазначав: «Шкода, що міститься у злочинному діянні, може бути або шкодою окремій особі, або шкодою для всього суспільства, тому що будь-яка норма, порушена злочинним діянням, має своїм предметом або права, блага та інтереси приватної особи, або інтереси цілого суспільства, або те й інше разом» [171, с. 51].

Схожій позиції притримуються і сучасні науковці. Наприклад, на думку авторів одного з підручників із Загальної частини кримінального права «об'єкт злочину – той, проти кого воно вчиняється, тобто окремі особи або множинність осіб, їх матеріальні чи нематеріальні цінності, що поставлені під кримінально-правову охорону, які зазнають злочинного впливу, внаслідок заподіяння або загрози заподіяння шкоди» [194, с. 135].

Наразі все більше вчених-юристів пропонують повернутися до цих концепцій, в основі яких лежить розуміння об'єкта кримінального правопорушення як охоронюваних кримінальним законом цінностей, інтересів та благ. При цьому зазначені категорії часто розцінюються вченими як пов'язані між собою та ставляться поряд.

Так, за словами А. В. Наумова «уявляється можливим повернення до теорії об'єкта як правового блага, створеної ще наприкінці минулого століття в рамках класичної і соціологічної шкіл кримінального права» [118, с. 92]. Аргументуючи таку позицію, переважна більшість вчених [49; 118] спирається на наукові погляди М.С. Таганцева, про які йшлося вище. Окрім того, в процесі обґрунтування зазначеного погляду на об'єкт кримінального правопорушення, більшість науковців одночасно критикують теорію «об'єкт – суспільні відносини», неодмінно підкреслюючи політичну «забарвленість» та понижену абсолютну цінність людини як біологічної істоти, наголошуючи на неспроможності цієї концепції бути обраною за основу розуміння об'єкта кримінального правопорушення. Так, А. А. Тер-Акопов з цього приводу писав наступне: «Визнати в якості сутності вбивства порушення порядку відносин, які охороняють життя людини, - значить переставляти цінності з ніг на голову:

визнавати основною соціальною цінністю не життя людини, а суспільні відносини в які вона входить і які існують, власне, заради неї» [185, с. 10].

Дійсно, блага, цінності та інтереси є беззаперечно важливими при встановленні об'єкта злочину. Так у ч. 1 ст. 1 Кримінального Кодексу України зазначено, що Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням.

Проте, на нашу думку, незважаючи на важливість зазначених цінностей, не можна ототожнювати їх з об'єктом кримінального правопорушення. По-перше, це пов'язано з тим, що не в усіх кримінальних правопорушеннях законодавець ставить під захист саме благо або інтерес. Так, наприклад, у кримінальних правопорушеннях у сфері службової діяльності важко встановити, якому саме благу або інтересу завдається шкода, тому в цих кримінальних правопорушеннях об'єктом визнаються саме суспільні відносини, що визначають і регулюють зміст правильної роботи державного і громадського апарату.

По-друге, цінності, інтереси та блага, на нашу думку, виступають не самим об'єктом, а тим інструментом, що допомагає цей об'єкт встановити. Наприклад, для розуміння об'єкта кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності, для встановлення суспільних відносин, що зазнають шкоди, важливо встановити той суспільний інтерес, який лежить в основі цих відносин. «Визначення об'єкта таких злочинів через інтерес є найбільш правильним і точним по суті, бо тільки інтерес наділений можливістю настільки повно і всебічно відобразити зовні відповідне суспільне ставлення. Але при цьому не можна забувати про умовність подібного вирішення питання. Коли ми визначаємо об'єкт за допомогою вказівки на відповідний інтерес, то тим самим не підміняємо суспільні відносини як об'єкт злочину його інтересом» [184, с. 77].

По-третє, загальновідомо, що кримінальне правопорушення вчиняються не тільки стосовно чи у зв'язку з існуванням благ та цінностей як певних позитивних

соціальних орієнтирів, а і в деяких випадках стосовно явищ з певними негативними властивостями «антиблаг» [112, с. 36], «антицінностей» [127, с. 70], наприклад, це можуть бути зброя, вибухові речовини, наркотичні засоби тощо.

По-четверте, вищезазначена концепція об'єкта має ще один суттєвий недолік. Він полягає у тому, що така теорія занадто абстрактна, так би мовити, «аморфна». Істотність шкоди, важливість охоронюваних інтересів не мають чітких критеріїв і не дозволяють у зв'язку з цим відокремлювати кримінально-протиправне діяння від іншої протиправної поведінки.

Отже цінності, блага, інтереси з вищезазначених причин, на нашу думку, не можуть бути визнані об'єктом кримінального правопорушення, проте ці соціальні орієнтири допомагають розкрити сутність та зміст суспільних відносин, вказати на важливість або необхідність їх кримінально-правової охорони.

Як зазначалося, у вітчизняній науці кримінального права тривалий час панує позиція, відповідно до якої об'єктом кримінального правопорушення визнаються суспільні відносини. І хоча є вчені [118, с. 146; 163; 197, с. 103–104], які відхиляють цю концепцію, вважають її пережитком минулого або штучно створеним постулатом радянських часів, який, на їх думку, зневажає абсолютну цінність людини, перетворюючи її на звичайного носія суспільних відносин, є підстави погодитися із В. Я. Тацієм, що категорія «суспільні відносини», якою охоплюються відносини між людьми, що існують у суспільстві та регулюються різноманітними соціальними нормами, є філософською (або соціологічною) і не має безпосереднього відношення до певного історичного періоду» [182, с. 131–134].

У зв'язку з цим найбільш обґрунтованою серед теорій об'єкту кримінального правопорушення вважаємо саме теорію суспільних відносин. Однак визнання цієї концепції зовсім не означає, що треба відмовитися від таких категорій як «цінність», «інтерес», «благо». Навпаки, саме вони об'єктивізують суспільні відносини, у яких проявляється їх соціальна сутність і цінність для суспільства.

Таким чином, саме суспільні відносини слід визнаватися об'єктом кримінального правопорушення. Передусім, таке розуміння об'єкту надає можливість встановити характер та обсяг шкоди, що заподіюється правоохоронюваним відносинам і, відповідно, визначити суспільну небезпечність кримінального правопорушення. При цьому встановлення характеру і обсягу шкоди тісно пов'язане із структурою суспільних відносин. Загальновизнаною є трохелементна структура суспільних відносин, яка складається з носіїв (суб'єктів) відносин, предмету, з приводу якого існують відносини та соціального зв'язку як змісту відносин. В теорії пропонують і інші підходи до визначення структури суспільних відносин [120; 140; 209], проте більш обґрунтованою та повною є саме вищезазначена структура, адже включення до неї будь-яких інших, органічно не властивих суспільним відносинам елементів (наприклад, зовнішніх умов їх виникнення, передумов їх нормального функціонування, соціальних потреб і інтересів тощо), веде до того, що, відносини, як такі, зникають або підміняються якимись іншими, більш загальними поняттями. Аналогічний негативний результат ми отримуємо і тоді, коли із структури суспільних відносин необґрунтовано виключається будь-якої його обов'язковий елемент [184, с. 17].

Крім того, указана структура суспільних відносин допомагає встановити механізм заподіяння шкоди об'єкту кримінально-правової охорони. Вона являє собою не просто сукупність певних частин, а цілісну систему відповідним чином взаємопов'язаних і взаємодіючих один з одним елементів. Це свідчить про те, що тільки суспільні відносини як цілісну систему, а не окрему її складову можна визнати об'єктом кримінального правопорушення.

При вчиненні будь-якого кримінального правопорушення завжди відбувається посягання той чи інший структурний елемент суспільних відносин. Наприклад, при посяганні на предмет суспільних відносин, йому заподіюється істотна шкода шляхом знищення, пошкодження, модифікації, заміни або вилучення предмета із структури суспільних відносин. В інших випадках предмет суспільних відносин може і не піддаватися безпосередньому кримінально-

протиправному впливу, а шкода суспільним відносинам буде заподіюватися шляхом безпосереднього посягання на суб'єктів (учасників) відносини або на соціальний зв'язок між ними. Так, більшість кримінальних правопорушень проти життя і здоров'я вчиняються шляхом заподіяння шкоди саме суб'єктам (учасникам) охоронюваних суспільних відносин. У той же час таке кримінальне правопорушення, як заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою завдає шкоди об'єкту шляхом посягання на соціальний зв'язок охоронюваних відносин (ст. 192 КК). У цьому випадку шкода об'єкту завдається шляхом розриву соціального зв'язку.

Таким чином, встановлення об'єкту кримінального правопорушення є одним із важливіших питань при дослідженні суспільно небезпечних наслідків, з'ясуванні механізму заподіяння шкоди суспільним відносинам, а також встановленні суспільної небезпечності вчиненого діяння.

Як впливає із вищезазначеного, об'єкт є важливим чинником для характеристики суспільної небезпечності. Шкода, заподіяна кримінальним правопорушенням, наповнює об'єкт, так би мовити, новими, модифікованим змістом, або руйнує (знищує) його, що здебільшого і слугує основою для встановлення суспільної небезпечності кримінального правопорушення.

Суспільна небезпечність кримінального правопорушення – це така його властивість, яка розкриває сутність цього соціального явища – його шкідливість, тобто відображає характер та розмір шкоди, що завдається внаслідок вчинення кримінального правопорушення. Отже, основним показником суспільної небезпечності слід вважати шкоду (суспільно небезпечні наслідки) об'єкту, яка в свою чергу, може знаходити свій прояв завдяки законодавчому закріпленню в якості об'єктивної ознаки складу кримінального правопорушення – його суспільно небезпечних наслідків. Утім інші елементи та ознаки складу кримінального правопорушення також чинять вплив на характер та ступінь його суспільної небезпечності. Наприклад, спосіб, час, місце, обстановка, знаряддя, форма вини, суб'єкт тощо хоча безпосередньо і не наділені певним рівнем шкідливості, однак поряд із суспільно небезпечними наслідками можуть впливати

на характер та ступінь суспільної небезпечності діяння в цілому: підвищуючи або, навпаки зменшуючи його.

Такої думки дотримується більшість авторів [3; 89; 166; 217], які визначають суспільну небезпечність через сукупність об'єктивних і суб'єктивних обставин, що характеризують вчинене діяння. На їх думку, ототожнення суспільної небезпечності виключно зі шкодою хоча і дозволяє зрозуміти діяння як об'єктивний, зовнішній прояв поведінки людини, проте унеможливорює визнання цього діяння «як поведінки усвідомленої, яка знаходиться під контролем свідомості і волі, тобто такої, що відповідає всім ознакам людської діяльності в загальному її психологічному значенні» [3, с. 90]. Так, «просто» умисне вбивство (ч.1 ст. 115 КК) та, наприклад, вбивство через необережність (ст.119 КК) володіють різним ступенем суспільної небезпечності, хоча і передбачають однакову шкоду, однакові суспільно небезпечні наслідки у вигляді заподіяння смерті потерпілому.

Таким чином, суспільна небезпечність визначається усією сукупністю суб'єктивних та об'єктивних ознак діяння, таких як вина, мотив, мета, спосіб, обстановка, знаряддя, час, місце, об'єкт та суб'єкт кримінального правопорушення. Ці елементи та ознаки хоча самі по собі не наділені суспільною небезпечністю, тобто не заподіюють шкоди суспільним відносинам, проте вони допомагають охарактеризувати спрямованість та силу руйнівного впливу діяння, дозволяють більш повно визначити об'єкт кримінального правопорушення, вказуючи на ті конкретні суспільні відносини, що зазнають злочинного впливу.

Чинний КК України поділяє кримінальні правопорушення в залежності від ступеня тяжкості вчиненого діяння на кримінальні проступки та нетяжкі, тяжкі, та особливо тяжкі злочини (ст.12 КК). Ця класифікація має важливе значення, адже являє собою фундамент, на основі якого побудовані і застосовуються усі інші інститути кримінального права. Крім того, поділ кримінальних правопорушень за ступенем їх тяжкості покладено у підґрунтя диференціації кримінальної відповідальності та індивідуалізації покарання. Наразі не викликає сумніву, що в основу класифікації кримінальних правопорушень покладено їх матеріальну

ознаку – суспільну небезпечність, на характер і ступінь якої впливає вся сукупність об'єктивних та суб'єктивних ознак. Саме тому у наведеному вище прикладі («просто» умисне вбивство і вбивство через необережність) злочини відрізняються за ступенем суспільної небезпечності, відповідно, є різними за ступенем тяжкості, а тому і передбачають різні санкції за їх вчинення. За ч.1 ст. 115 КК – позбавлення волі на строк від семи до п'ятнадцяти років, а за ч.1 ст.119 КК – обмеження волі на строк від трьох до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк. На підставі цього можна стверджувати, що тяжкість кримінального правопорушення та його суспільна небезпечність, як органічно по'язані одне з одним явища, співвідносяться між собою як «форма» та «зміст», адже тяжкість кримінального правопорушення є законодавчим «формалізованим» втіленням суспільної небезпечності діяння, яка відображається у санкціях кримінально-правових норм через певний вид та розмір покарання.

Наразі триває робота над проектом нового Кримінального кодексу України. Згідно з текстом проекту кримінальним правопорушенням пропонується визнавати діяння, яке: а) є протиправним, тобто порушує норму приватного або публічного права, та б) відповідає складу кримінального правопорушення, передбаченому цим Кодексом. Як видно з визначення поняття кримінального правопорушення, розробники нового КК притримуються формального підходу щодо розуміння поняття кримінального правопорушення, розкриваючи його сутність через ознаку протиправності, яка, до речі, на наш погляд, визначена не зовсім вдало, адже, як відомо, «порушення норми приватного або публічного» права може здійснюватися і за межами кримінально-правових відносин.

Важливо пам'ятати, що окрім функції відображення соціальної підстави кримінальної відповідальності суспільна небезпечність виконує правозахисну функцію. На зміст цієї функції звертає увагу В. М. Киричко. Сутність цієї функції полягає в тому, що суспільна небезпечність діяння визнається обов'язковою ознакою злочину разом з ознакою передбаченості діяння в КК, і таке законодавче рішення дозволяє не визнавати злочином те діяння, яке передбачене в КК, але при цьому не є суспільно небезпечним [59, с. 237]. Положення, передбачені в ч. 3 ст.

2.1.1 проекту Загальної частини КК, про малозначність діяння не здатні забезпечити цю функцію через обмежене коло випадків, на які вони поширюються. Зазначена правозахисна функція повинна поширюватися на всі випадки встановлення судом відсутності у вчиненому особою діянні ознак суспільної небезпечності, незалежно від причин такої відсутності. На думку вченого, окрім малозначності, такими причинами можуть бути, зокрема свавільні чи помилкові дії законодавця, «законодавчий вірус», під яким автор розуміє «певний законодавчий припис, який після його включення до КК, взаємодіючи з іншими елементами системи КК, визначає у змісті кримінально-правової норми узаконену можливість безпідставного порушення прав людини при її застосуванні на практиці» [58] та втрату діянням суспільно небезпечного характеру внаслідок зміни соціальної обстановки – до або після вчинення особою діяння [60, с. 84].

Крім цього, ідею розробників позбутися ознаки суспільної небезпечності завдяки закріпленню переліку шкоди, що завдається кримінальним правопорушенням, вважаємо необґрунтованою та більш того – утопічною. Аналіз статей 2.1.6–2.1.10 проекту нового КК свідчить, що передбачити увесь масив шкоди, що заподіюється внаслідок вчинення кримінального правопорушення неможливо. Як вбачається, автори нового КК, розуміючи таку особливість кримінально-протиправної шкоди, задля усунення можливих прогалин, характеризуючи види шкоди, послуговуються такими конструкціями як «якщо така шкода не визначена у цьому Кодексі...» або «інше порушення інтересів суспільства або держави, якщо така шкода не визначена у цьому Кодексі ...». Виникає цілком логічне запитання, навіщо тоді захаращувати, ускладнювати КК величезними переліками, якщо повністю формалізувати прояви кримінально-протиправної шкоди не видається можливим. Крім цього, наявність таких формулювань жодним чином не спрощує, а навпаки суттєво ускладнює застосування кримінального закону, адже незрозуміло, до якого саме виду шкоди будуть належати суспільно небезпечні наслідки, заподіяні внаслідок розпливчастого «порушення норм публічного та приватного права». Незрозуміло і те, чому у статті 2.1.1 автори залишають поняття малозначного діяння,

пов'язуючи його із шкодою, яку, виходячи з положень нового КК неможливо точно встановити.

На підставі сказаного можна зробити наступні висновки.

Незважаючи на релятивність поглядів щодо розуміння кримінально-протиправного на різних історичних етапах, кримінальним правопорушенням на законодавчому рівні необхідно визнавати лише таке діяння, що є суспільно небезпечним за своєю сутністю.

Суспільна небезпечність кримінального правопорушення, як його об'єктивна, матеріальна ознака, що іманентно притаманна усім без винятку кримінальним правопорушенням, проявляється, у першу чергу, в нанесенні істотної шкоди об'єкту кримінального правопорушення, тобто в суспільно небезпечних наслідках певного виду. У тих випадках, коли суспільно небезпечні наслідки можуть бути формалізовані, вони передбачаються в якості обов'язкової ознаки кримінальних правопорушень з матеріальним складом. Якщо істотну шкоду, заподіяну об'єкту формалізувати складно або неможливо, завдяки прийомам законодавчої техніки створюються формальні склади кримінальних правопорушень. В цих випадках опосередкованим показником суспільної небезпечності діяння (у тому числі і заподіяної об'єкту шкоди) виступає санкція відповідної статті Особливої частини КК. Отже суспільно небезпечні наслідки (шкода) виступають головним показником суспільної небезпечності злочину, слугують основним вираженням її сутності.

Інші ознаки складу кримінального правопорушення також можуть суттєво впливати на ступінь та характер суспільної небезпечності, дозволяють охарактеризувати спрямованість та силу руйнівного впливу діяння, або допомагають більш повно та правильно встановити об'єкт кримінального правопорушення, вказуючи на ті конкретні суспільні відносини, що зазнають шкоди.

Між суспільною небезпечністю як матеріальною ознакою кримінального правопорушення та суспільно небезпечними наслідками як ознакою складу кримінального правопорушення існує не просто діалектичний зв'язок, що можна

охарактеризувати за допомогою парних категорій діалектики як «сутність» та «явище», а певний кореляційний зв'язок, наявність якого може бути в подальшому підтверджена аналізом норм кримінального законодавства.

2.2. Поняття та ознаки суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення та їх співвідношення із суміжними поняттями

Загальновідомо, що системоутворюючим елементом будь-якої науки є наукові гіпотези, правові ідеї і теорії (спеціальні теорії), концепції, методи, методика і принципи наукового дослідження, правові інститути, факти і явища правової реальності. Правова наука, як галузь специфічних знань, має притаманну їй впорядковану систему взаємопов'язаних, взаємозумовлених і взаємодіючих понять і категорій, які за суттю і змістом визначаються предметом цієї науки і водночас відображають логіко-семантичну організацію знань у сфері держави і права. У своїй єдності правові поняття і категорії утворюють понятійний апарат цієї науки. Правові поняття і категорії відображають певний рівень (зріз) знань у галузі державно-правових явищ, незалежно від того, включені чи не включені ці категорії і поняття у закони чи підзаконні нормативно-правові акти [148, с. 109].

Принцип правової визначеності як складова принципу верховенства права висуває до понятійного апарату науки кримінального права вимоги щодо доступності (зрозумілості для всіх осіб) понять та категорій, єдності підходів та відсутності суперечок у їхньому розумінні. Відповідність цим вимогам під час законодавчого визначення термінів забезпечить ефективну реалізацію особою своїх прав та обов'язків та в повній мірі забезпечить можливість передбачення нею правових наслідків своїх дій.

Як зазначив свого часу відомий англійський юрист Джеймс Фітцджеральд Стівен: «Людина може не вірити в Бога, в Провидіння, в чорта; її може мало турбувати людство, суспільство чи нація, до якої вона належить, – але хоча б дозвольте їй точно розуміти, які дії залишать на ній печатку безчестя, зроблять її предметом публічної відрази і приведуть її на шибеницю, у в'язницю чи на пороття» [230, с. 367].

Відсутність єдності у розумінні тих чи інших понять та категорій, позначення різними термінами однакових понять породжує неабиякі труднощі під час з'ясування їхнього змісту на практиці.

В умовах сьогодення при вивченні проблеми суспільно небезпечних наслідків одним з найважливіших проблемних моментів, що неодмінно заслуговує на з'ясування, є проблема розуміння поняття суспільно небезпечних наслідків та його співвідношення з іншими суміжними поняттями. Така постановка проблеми зумовлена тим, що для позначення суспільно небезпечних наслідків як окремого кримінально-правового феномену в доктрині кримінального права, а також на етапі правозастосування використовуються різні за формою та іноді і за змістом поняття, а саме: суспільно небезпечні наслідки, злочинні (кримінально-протиправні) наслідки або наслідки злочину (кримінального правопорушення), злочинний (кримінально-протиправний) результат, шкідливі наслідки, шкода, збиток, та ін.

На нашу думку, основними причинами наявності такої термінологічної неузгодженості є, по-перше, різне розуміння сутності та значення головної соціальної ознаки поняття кримінального правопорушення – суспільної небезпечності, по-друге, різне розуміння поняття об'єкта кримінального правопорушення, і, відповідно, різне визначення механізму заподіяння йому шкоди. По-третє, і найголовніше, різне бачення обсягу, змісту та видів шкоди, що завдається внаслідок вчинення кримінального правопорушення. Саме відсутність єдності у вирішенні цих питань породжує цю термінологічну розбіжність, в результаті якої можливе існування таких ситуацій, коли: 1) одним поняттям позначають декілька різних за змістом та природою явищ; 2) одним поняттям позначають близькі, проте не тотожні за змістом та природою явища; 3) різними поняттями позначають однакові, тотожні за всіма ознаками явища; 4) різними поняттями позначають близькі, але не тотожні за всіма ознаками явища. Існування таких ситуацій породжує неабиякі труднощі під час з'ясування змісту поняття суспільно небезпечних наслідків на практиці.

У зв'язку з існуванням вищезазначеної проблеми, вважаємо нагально необхідним розглянути в межах цього дослідження питання розуміння сутності, природи та ознак поняття суспільно небезпечних наслідків та його співвідношення з іншими, близькими за значенням поняттями.

Під час дослідження проблеми суспільно небезпечних наслідків постає цілий ряд різних наукових проблем. Це пов'язано із складністю, багатоаспектністю природи суспільно небезпечних наслідків, їх антисоціальною спрямованістю та різних похідних процесів, що виникають у суспільстві після їх настання. Суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення є предметом вивчення не тільки науки кримінального права, а також і наук кримінального процесуального права, кримінології, криміналістики, психології, адже являючи собою складне кримінально-правове та соціально-психологічне явище. Суспільно небезпечні наслідки, з одного боку, являють собою завершальний етап кримінального правопорушення, а з іншого, ті зміни, що вони породжують, мають лавиноподібний характер, тобто викликають ланцюг певних похідних наслідків, що знаходяться поза увагою науки кримінального права.

Виходячи з позиції такого багатоаспектного розуміння цього феномену, можна зробити висновок, що суспільно небезпечні наслідки доцільно розглядати одночасно в рамках філософської-психологічної концепції діяльності та вчення про причинність.

В науці кримінального права концепція діяльності використовувалася під час дослідження таких категорій як «кримінальне правопорушення (злочин)», «кримінальна відповідальність», «вина», «об'єктивна сторона кримінального правопорушення», втім особливого значення теорія діяльності набуває саме при вивченні суспільно небезпечних наслідків. Прибічниками цієї теорії в рамках досліджуваної теми виступали Н. Ф. Кузнєцова, В. М. Кудрявцев, М. І. Панов, С. В. Землюков та інші. На їхню думку, ознаки будь-якої людської діяльності притаманні і такому її виду, як кримінальне правопорушення (злочин). Тому там, де немає дії в психологічному, філософському розумінні, там не може бути й мови про злочин [81, с. 10].

Суспільно небезпечні наслідки, визначають момент закінчення кримінального правопорушення, являючи собою його остаточний результат. В кримінально-правовій літературі ведуться дискусії щодо того, чи є суспільно небезпечні наслідки елементами самого діяння. Одні вчені включають суспільно небезпечні наслідки в структуру діяння. Так, професор М. Д. Дурманов змішував поняття дії і результату. Він, зокрема писав, що «будь-якого роду вплив на об'єкт, хоча б він і спричинив деякі несуттєві зміни в об'єкті, має бути віднесений до дії» [37, с. 57]. Інші ж включають суспільно небезпечні наслідки в об'єкт кримінального правопорушення [42, с. 28]. Проте таке розуміння наслідків не відображає основних ознак цього діяння, адже в основі будь-якої злочинної дії (бездіяльності) лежить підконтрольний свідомості, мотивований, фізичний рух тіла або утримання від такого руху. У зв'язку з цим особа може в будь-який момент припинити або змінити свою поведінку. Наслідок ж відноситься до сфери зовнішнього світу. Він є суспільно шкідливими змінами в об'єкті посягання. Вплив на долю злочинних наслідків з боку певної особи обмежується вчиненням певних дій. Подальший об'єктивний розвиток подій від нього не залежить. Саме тому, що настання злочинного результату не є елементом самого діяння, а відноситься до сфери зовнішнього світу, можливі замах і приготування, а також і необережні злочини [81, с. 15].

Таким чином, суспільно небезпечні наслідки – не є діянням, адже останнє закінчується в моменті створення загрози спричинення шкоди та «згасає» в об'єкті кримінального правопорушення, а також не охоронювані кримінальним законом суспільні відносини (об'єкт кримінального правопорушення), адже вони вже модифіковані, розірвані, або порушені.

Суспільно небезпечні наслідки можна розглядати як філософську категорію в рамках вчення про причинність, адже дослідження будь-якого явища доцільно починати саме з аналізу причин його виникнення, при цьому таке дослідження повинно здійснюватися в процесі його розвитку, руху та зміни. Практика показує, що виникнення будь-якого явища зумовлено іншим явищем, фактором чи факторами, які породжують його. Явище, дія якого призводить до виникнення

нового явища, називається причиною. Те саме явище, що виникає під впливом причини, називається наслідком. Усі явища у світі, усі зміни, процеси неодмінно виникають внаслідок дії певних причин. У світі немає і не може бути безпричинних явищ. Положення, що всі явища у світі причинно зумовлені, визначає закон причинності [128].

В кримінальному праві зв'язок причини і наслідку обумовлюється тим, що суспільна небезпечність будь-якого діяння визначається, в першу чергу, можливістю настання наслідків від нього, злочинне діяння значною мірою визначає наслідок [111, с. 6–10]. Основоположною ознакою такого причинного співвідношення є наявність між двома явищами відносин спрочинення або породження, тобто діяння не просто має передувати наслідку у часі, а ще й породжувати його, генетично обумовлювати його виникнення. Суспільно небезпечне діяння щодо об'єкта кримінального правопорушення виступає активним фактором, бо саме воно порушує, модифікує, руйнує суспільні відносини, тобто спричиняє суспільно небезпечні наслідки. У цьому сенсі суспільно небезпечні наслідки в кримінальному праві знаходяться у причинному зв'язку з суспільно небезпечним діянням, являючи собою його «породження».

Як зазначалося, здебільшого вчені-криміналісти для характеристики суспільно небезпечних наслідків використовують поняття «злочинний (кримінально протиправний) результат». Наприклад, М. Д. Дурманов під час розгляду змісту об'єктивної сторони кримінального правопорушення надає визначення саме результату злочинного діяння [37, с. 56–57], яке, виходячи з аналізу, є нічим іншим, як синонімом «суспільно небезпечного наслідку». Є вчені, що розглядають поняття «суспільно небезпечний наслідок» і «результат кримінального правопорушення (злочину)» як різні за змістом категорії. Так, Я. М. Брайнін в якості критерію для їх розмежування використовував формальний момент: кримінально-протиправний (злочинний) результат, на думку автора, відрізняється від наслідку тим, що має значення обов'язкової ознаки об'єктивної сторони складу злочину [15, с. 195–196].

На наш погляд, зазначені поняття дійсно характеризують одне і те саме явище – певні шкідливі зміни, викликані вчиненням кримінального правопорушення. Тому для його характеристики використання різних понять є недоцільним. Крім того, саме термін суспільно небезпечний наслідок традиційно використовується у вітчизняній правовій доктрині, адже зв'язок причини та наслідку із самого початку мало більш важливе кримінально-правове значення, ніж зв'язок між діянням та результатом. Це пов'язано з тим, що в кримінальному праві першорядне місце завжди віддавалося об'єктивним причинно-наслідковим зв'язкам, в які включалися і зв'язок між діянням та викликаним ним результатом [41, с. 19–20].

Продовжуючи дослідження розуміння сутності суспільно небезпечних наслідків, слідуючи правилам формальної логіки, виникає нагальна необхідність надати визначення поняттю «суспільно небезпечні наслідки», та виокремити його сутнісні ознаки (риси), а також встановити співвідношення досліджуваного поняття із такими суміжними поняттями як «школа», «істотна школа» та «збиток».

У попередньому розділі нами було з'ясовано, що існує безліч підходів до розуміння поняття суспільно небезпечних наслідків. Втім на нашу думку, варто погодитися із позицією більшості вчених, відповідно до якої зміст суспільно небезпечних наслідків має визначатися за допомогою категорії «школа», яка є узагальнюючою, як щодо поняття «суспільно небезпечні, наслідки», так і щодо поняття «збиток», «істотна школа», «упущена вигода», оскільки вона охоплює своїм змістом усі негативні наслідки як матеріального, так і нематеріального характеру.

Уявляється, що основна причина неузгодженості думок науковців щодо визначення поняття суспільно небезпечних наслідків пов'язана передусім із відмінностями у підходах авторів щодо виокремлення сутнісних ознак, притаманних цьому явищу. Як слушно зазначає О. І. Введенський, «поняття – це думка про предмет (явище), що розглядається з боку його сутнісних ознак, або ж

про цілу групу предметів (явищ), що розглядаються з боку їх загальних сутнісних ознак»[20, с. 65].

Саме існування сутнісних ознак є вирішальною умовою для утворення поняття, адже, як відомо, у понятті відображаються не всі ознаки дослідженого явища, а тільки ті, що мають визначальне та істотне значення. З огляду на це, з метою вироблення найбільш повного, глибокого, науково обґрунтованого і правильного з точки зору сучасної логічної теорії визначення поняття «суспільно небезпечних наслідків», вважаємо необхідним виокремити притаманні йому сутнісні (істотні) ознаки.

А. Н. Трайнін зазначав, що суспільно небезпечні наслідки за своєю природою різномірні, але завжди піддаються конкретному обліку, мають відносний характер і знаходяться в постійному оточенні інших численних наслідків [190, с. 154].

Схожу думку щодо визначення ознак суспільно небезпечних наслідків висловлювала Н. Ф. Кузнєцова, яка виокремила наступні ознаки, що характеризують це поняття: 1) неоднорідність злочинних наслідків; 2) існування наслідків у вигляді реальної шкоди та створенні загрози її заподіяння; 3) множинність наслідків; 4) зміна ступеня шкідливості [82, с. 51].

В. В. Мальцев до ознак суспільно небезпечних наслідків відносив властивість шкоди втілювати у собі предметний зміст діяльності і об'єкта посягання [102, с. 27], таким чином підкреслюючи їхній інтегративний, акумулюючий характер.

В. М. Кудрявцев серед ознак, притаманних суспільно небезпечним наслідкам, виділяв, по-перше, що суспільно небезпечний наслідок - це шкода, заподіяна не будь-яким суспільним відносинам, а тільки тим, що охороняються кримінальним законом, а по-друге, що суспільно небезпечний наслідок це не будь-яка шкода, заподіяна об'єкту посягання, а тільки певний вид шкоди, передбачений відповідною кримінально-правовою нормою [85, с. 135]. Таким чином, автор акцентував увагу саме на такій сутнісній ознаці суспільно небезпечних наслідків як їхня протиправність.

Сучасні наукові роботи, присвячені проблемі розуміння суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення, містять більш об'ємну систему ознак суспільно небезпечних наслідків. Так, наприклад, С. В. Краснопеєв виділяє наступні ознаки суспільно небезпечних наслідків: 1) різнорідність; 2) множинність за характером свого прояву; 3) відносна можливість їх вимірювання; 4) неусувний характер; 5) різний ступінь їхньої реалізації [71, с. 98–99].

Втім, на нашу думку, перелік запропонованих автором ознак є неповним і потребує обов'язкового уточнення та доповнення. На підставі цього пропонуємо власну систему ознак суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення, до яких належать:

1. Іманентна притаманність (іманентність) певному суспільно небезпечному діянню. Зазначена ознака впливає із самої природи поняття кримінального правопорушення і такої його матеріальної ознаки, як суспільна небезпечність, адже, як нами доводилося вище, у суспільно-правовій дійсності об'єктивно не можуть існувати кримінальні правопорушення, які не заподіюють жодної шкоди суспільним відносинам, не породжують жодних суспільно небезпечних наслідків. Таким чином, суспільно небезпечні наслідки, втілюючи у собі основну властивість суспільно небезпечного діяння, внутрішньо притаманні будь-якому кримінальному правопорушенню.

2. Суспільно небезпечні наслідки – це завжди істотна шкода, заподіяна суспільним відносинам. Ця ознака полягає у тому, що діяння набуває ознаки суспільно небезпечного лише за умови, якщо воно заподіює або створює загрозу заподіяння шкоди, що досягла певного істотного розміру. У частині 2 статті 11 КК України законодавець прямо використовує якісно-кількісну характеристику шкідливих змін, вказуючи, що якщо обсяг, масштаб або розмір шкідливих наслідків не досягнув і не міг досягнути визначеної міри (був малозначним), то діяння, хоча формально і містить всі ознаки кримінального правопорушення, проте ним не є.

Отже, суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення - це не будь-яка шкода, що заподіюється діянням, а лише та, якій притаманна ознака

істотності. Саме за цією ознакою має здійснюватися відмежування кримінально протиправної шкоди від інших видів шкоди; кримінальних правопорушень від адміністративних деліктів та малозначних діянь.

3. Протиправність суспільно небезпечних наслідків. Як зазначалося, кримінальним правопорушення можна визнавати лише таке діяння, що є суспільно небезпечним за своїм змістом та протиправним за своєю формою, адже не будь-яка шкода, заподіяна об'єкту кримінального правопорушення, визнається суспільно небезпечним наслідком, а тільки та, що належним чином передбачена законодавцем. Тобто суспільно небезпечним наслідком кримінального правопорушення є лише та конкретна істотна шкода, що передбачена відповідною кримінально-правовою нормою.

4. Інтегративний характер суспільно небезпечних наслідків. Ця ознака проявляється у тому, що суспільно небезпечні наслідки інтегрують, акумулюють і відображають соціальну сутність кримінального правопорушення. Розмір та характер заподіяної шкоди виступає визначальним моментом у встановленні ступеня суспільної небезпечності діяння. Крім цього суспільно небезпечні наслідки - це та конструктивна, системоутворююча ознака складу кримінального правопорушення, що забезпечує збереження стійкого діалектичного зв'язку між всіма іншими елементами та ознаками складу кримінального правопорушення та його об'єктом.

5. Варіативність і множинність суспільно небезпечних наслідків. Суспільно небезпечні наслідки множинні та варіативні за характером своїх проявів навіть в межах одного кримінального правопорушення. Множинність суспільно небезпечних наслідків полягає у тому, що під час вчинення кримінального правопорушення дуже часто шкода заподіюється одночасно декільком видам однорідних або різнорідних суспільних відносин (декільком об'єктам), та може проявлятися у різних формах. Суспільні відносини, на які посягає особа, що вчинила кримінальне правопорушення, як і всі інші соціальні явища, знаходяться між собою у діалектичному взаємозв'язку. При руйнуванні (знищенні), модифікації будь-яких відносин неминуче у тій чи іншій мірі страждають і інші

суміжні або пов'язані з ними суспільні відносини. Так, якщо детально проаналізувати різні види кримінальних правопорушень, передбачені кримінальним законом, то можна встановити, що шкода спричиняється не тільки тим із них, що безпосередньо поставлені під охорону даною кримінально-правовою нормою, а ще й багатьом іншим суспільним відносинам, що знаходяться поза межами кримінально-правової охорони від конкретного кримінального правопорушення.

Наприклад, суспільно небезпечним наслідком вбивства є смерть особи. Втім це не єдиний шкідливий наслідок, що породжується цим злочином. Сам по собі наслідок у виді смерті породжує довгий ланцюг інших похідних шкідливих наслідків (найближчих та віддалених), що можуть полягати у спричиненні моральної шкоди родичам загиблого, матеріальних збитках (пов'язаних з його похованням, втратою сім'єю годувальника тощо). Ці шкідливі наслідки дійсно часто знаходяться поза межами кримінального права, проте мають важливе значення для розуміння антисоціальної сутності кримінального правопорушення.

Варіативність наслідків кримінального правопорушення обумовлена неоднорідністю тих суспільних відносин, які поставлені в законодавчому порядку під охорону кримінального закону, адже, як відомо, об'єктом посягання можуть бути як матеріальні (життя, здоров'я, власність), так і нематеріальні – соціальні, політичні, моральні, та інші цінності. Відповідно до цього наслідками повинні бути визнані не тільки зміни, що відбуваються в сфері зовнішньої об'єктивної дійсності, але і така шкода, що лежить у політичній, соціальній, моральній сферах. Тому наслідки кримінального правопорушення існують завжди і завжди наявні, хоча іноді можуть і не носити матеріального (у вузькому розумінні) характеру [71, с. 85]. До того ж, суспільно небезпечні наслідки окрім реальної, фактичної шкоди також можуть проявлятися у вигляді так званої «потенційної» шкоди тобто певної можливості (вірогідності) настання такої шкоди.

Важливо вказати, що зазначена ознака, будучи сутнісною для більшості суспільно небезпечних наслідків, не завжди може набувати характеру обов'язкової, адже, як відомо, не завжди шкода може заподіюватися одночасно

декільком видам однорідних або різнорідних суспільних відносин. Через це визнавати цю ознаку такою, що притаманна всім без винятку суспільно небезпечним наслідкам, ми вважаємо не зовсім конкретним і при їх визначенні не вказуємо.

6. Неусувний характер суспільно небезпечних наслідків. Неусувний характер суспільно небезпечних наслідків полягає у тому, що шкода, завдана внаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння не може бути у повній мірі усунута, відновлена та залагоджена. Такий характер наслідків обумовлений передусім видами суспільних відносин та видом шкоди, що їм заподіюється. Так, неможливим уявляється відшкодування або усунення у повній мірі шкоди, завданої внаслідок розголошення лікарської таємниці (ст. 145 КК), або розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) (ст. 168 КК), адже знову зробити таємним, те, що було розголошено в реальності дійсності не можна.

Деякі науковці вважають, що після вчинення певних корисливих кримінальних правопорушень залишається можливість у повній мірі усунути заподіяні суспільно небезпечні наслідки. Однак, вважаємо, що це не зовсім так. В деяких корисливих кримінальних правопорушеннях (наприклад, крадіжці, не насильницькому грабежі) іноді дійсно можливо повністю відшкодувати заподіяну матеріальну шкоду. Втім як бути з нематеріальною шкодою внаслідок психологічного травмування особи у зв'язку з незаконним вилученням в неї майна? Вважаємо, що у такому випадку говорити про повноцінне відновлення та залагодження шкоди не можна, тому фактично суспільні відносини навіть у цьому випадку залишаються порушеними.

На підставі проведеного аналізу сутнісних ознак суспільно небезпечних наслідків пропонуємо надати цьому поняттю наступне загальне визначення:

Суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення – це істотна, протиправна, іманентно притаманна суспільно небезпечному діянню, неусувна шкода, що заподіюється суспільним відносинам внаслідок вчинення кримінального правопорушення

Варто зазначити, що поняття суспільно небезпечних наслідків нами сформовано виключно на підставі їх обов'язкових ознак. Інші ознаки, які також можуть визначати сутність деяких видів суспільно небезпечних наслідків, можуть набувати характеру обов'язкових за умови характеристики конкретного різновиду наслідків.

Спираючись на надане визначення, вважаємо за доцільне розглядати суспільно небезпечні наслідки в двох аспектах: в широкому та в вузькому.

Виправданість двоаспектного підходу до розгляду суспільно небезпечних наслідків зумовлена необхідністю вказувати на окремі ознаки цього поняття. Так, говорячи про суспільно небезпечні наслідки як ознаку об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення (у вузькому їх розумінні) на перший план серед усіх їхніх сутнісних ознак, так би мовити, «виходить» ознака протиправності, адже у цьому випадку суспільно небезпечний наслідок є чітко конкретизованим і закріпленим у кримінально-правовій нормі.

Навпаки в аспекті розуміння соціальної сутності кримінального правопорушення (у широкому розумінні), акцент уваги автоматично переходить на інші сутнісні ознаки наслідків – істотність шкоди та їх іманентність діянню. Але це не означає, що протиправність як ознака в межах цього аспекту відсутня. Вона продовжує відігравати важливу роль навіть щодо, так званих, кримінальних правопорушень із формальним складом. Відмінність полягає лише у тому, що у цьому випадку суспільно небезпечні наслідки законодавчо неконкретизовані, невизначені, неформалізовані, хоча саме суспільно небезпечне діяння передбачене в КК (та відповідно шкода, що ним заподіюється), володіє ознакою протиправності.

У зв'язку з вищенаведеним в широкому розумінні суспільно небезпечні наслідки – це істотна шкода, що заподіюється суспільним відносинам (об'єкту), поставленим під охорону кримінальним законом у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення. В цьому сенсі суспільно небезпечні наслідки як кримінально-протиправна істотна шкода притаманні усім без винятку кримінальним правопорушенням.

У вузькому ж значенні суспільно небезпечні наслідки – це та конкретна істотна шкода суспільним відносинам (об'єкту), з настанням якої законодавець пов'язує кримінальну відповідальність. В цьому розумінні суспільно небезпечні наслідки є обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення з «матеріальним складом».

При цьому використання поняття суспільно небезпечний наслідок у двох його значеннях абсолютно не перешкоджає повноцінному розумінню, як поняття шкоди, так і поняття суспільно небезпечних наслідків. Адже, як відомо, будь-яка сутність може проявлятися в різних явищах. В першому випадку сутність суспільно небезпечних наслідків знаходить свій прояв як певне складне, багатогранне соціальний явище, а в другому – як більш формалізована, правова, доступна для конкретизації ознака.

Переходячи до розгляду поняття «шкоди» як соціально-правового явища, зазначимо, що воно застосовується майже в усіх галузях права, хоча його легального визначення вітчизняне законодавство не містить. Однозначно вказати на галузеву приналежність даної категорії навряд чи можливо, воно використовується у більшості нормативно-правових актів. Шкода – це перш за все економічне і соціальне поняття, що є невід'ємною ознакою кожного правопорушення. Сукупність негативних наслідків правопорушення ми називаємо шкодою [98, с. 46].

Зокрема, це поняття використовується в Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі КУпАП) при характеристиці крайньої необхідності (ст. 18), необхідної оборони (ст. 19), обставин, що пом'якшують відповідальність за адміністративне правопорушення (ст. 34) та при описі ознак складу різних адміністративних правопорушень.

У кримінально-процесуальному законодавстві також часто вживається поняття «шкода» (наприклад, у главі 9 Кримінальному процесуального кодексу України, йдеться про відшкодування (компенсацію) шкоди у кримінальному провадженні, цивільному позову, виплаті винагороди викривачу).

Вельми важливе значення поняття шкоди має для цивільного права. Так, результати цивільних правопорушень описуються у законі такими поняттями як «шкода» та «збитки». При чому на практиці шкода і збитки часто використовуються в якості синонімів, що на думку більшості вчених не зовсім правильно. На погляд Л. М. Баранової, терміни «шкода» і «збитки» необхідно розмежовувати, тому що як правові поняття вони мають різне змістовне наповнення. Безперечним є той факт, що обидва вони є негативними явищами для особи й несприятливим результатом порушення її суб'єктивних цивільних прав та інтересів. Тому поняття шкоди є ширшим за обсягом, ніж збитки, оскільки охоплює не тільки ті негативні наслідки правопорушення, які можуть бути обчислені як збитки, а й немайнову (моральну) шкоду, яка не має вартісного еквіваленту [8].

У КК України законодавець також часто використовує поняття збитків. Так, термін «збиток» в КК України вживається 24 рази в більшості випадків для характеристики суспільно небезпечних наслідків як ознаки об'єктивної сторони складу конкретного кримінального правопорушення. Наприклад, у ст. 248 КК (Незаконне полювання) істотною шкодою, якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків, вважається така шкода, яка у двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. А в статтях 265, 265-1 КК майнова шкода вважається заподіяною у великому розмірі, якщо прямі збитки становлять суму, яка в триста і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. В усіх наведених випадках це поняття застосовується до наслідків, що мають майновий характер, і обчислюється в грошовому вираженні за допомогою неоподаткованого мінімуму доходів громадян.

У кримінально-правовій літературі також зустрічаються думки, що поняття «шкода» та «збитки» є синонімами [211]. На наш погляд, це не відповідає не тільки нормам цивільного, а й кримінального законодавства. У КК України законодавець прямо передбачає підпорядкований характер збитків по відношенню до шкоди. Це простежується в нормах, де вживаються обидва з указаних понять. Так, в окремих положеннях кримінального законодавства про звільнення від

кримінальної відповідальності однією з умов для звільнення є відшкодування завданою особою збитків або усунення заподіяної шкоди (ст. 45, 46 КК). З цього випливає, що збиток можна компенсувати, тобто надати еквівалент його вартості. Шкода ж може бути усунена і в інший спосіб, так як вона не завжди має майновий характер.

Категорія «шкода» не тільки вживається безпосередньо в кримінальному законодавстві, але і лежить в основі багатьох кримінально-правових понять і визначень, що використовуються в теорії кримінального права. Цей основний індикатор суспільної небезпечності часто застосовується у КК України. Наразі в Загальній та Особливій частинах КК України це поняття використовується більш ніж 150 разів в 103 статтях.

Проблемам кримінально-протиправної (злочинної) шкоди були присвячені роботи П. С. Берзіна, Я. М. Брайніна, В. К. Глістіна, Ю. А. Демідова, Л. М. Демидової, М. Д. Дурманова, Н. Ф. Кузнецової, М. І. Ковальова, В. Н. Кудрявцева, Н. І. Коржанського, Г.А. Крігера, Л. Л. Круглікова, Б. А. Курінова, Ю. І. Ляпунова, А. С. Міхліна, В. В. Мальцева, Б. С. Нікіфорова, А. А. Піонтковського, В. С. Прохорова, А. А. Трайніна, Е. А. Фролова, Т. В. Церетелі, С.В. Землюкова і низки інших вчених. Однак деякі аспекти цієї проблеми залишились або зовсім не розробленими, або дискусійними. Так, наприклад, до теперішнього часу в кримінально-правовій науці не склалося узгодженої думки щодо поняття і змісту шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

З'ясування змісту поняття шкоди доцільно розпочати із опрацювання довідниково-енциклопедичних видань. У словнику української мови слово «шкода» визначається як 1) матеріальні втрати, збитки; 2) людські жертви, втрата когось; 3) збитки, втрати, неприємності тощо, що є наслідком яких-небудь дій, вчинків [173, с. 478]. В свою чергу в українській юридичній енциклопедії шкода розуміється як «зменшення або знищення майнової, немайнової чи іншої сфери потерпілого» [226].

Таким чином, проаналізувавши вищезазначені визначення слова «шкода», можна підсумувати, що шкода може бути як матеріальною (майновою, фізичною), так і нематеріальною (моральною, духовною та ін.).

Л. М. Демидова, досліджуючи проблему майнової шкоди, розглядає шкоду як родове поняття, яке не належить до правових категорій, а є саме правовим поняттям, зміст якого визначається в словесному вираженні з формулюванням його значення стосовно різних галузей права [35, с. 191].

Авторка пропонує визначати шкоду через поняття суспільно небезпечного наслідку злочинного діяння (родового поняття) та розглядає її як «не менш ніж істотні зміни охоронюваних КК України соціальних цінностей, які відображають сутнісні (визначальні) властивості останніх і залежно від них або можуть мати вартісну оцінку в грошовому еквіваленті некомпенсаційної і/або компенсаційної природи, або не можуть оцінюватися в такий спосіб, і/або віддзеркалюють значущість предмета злочинного впливу, і/або соціальний чи правовий статус потерпілого, і/або його матеріальне становище» [34, с. 15].

Цікавою є позиція С. В. Землюкова, який під шкодою, завданої злочином розуміє:

- конструктивний елемент злочинного діяння, що свідчить про закінчення злочину - про досягнення поставленої мети або реалізації створеної діями особи небезпеки;

- порушений стан охоронюваних законом суспільних відносин, при якому істотно знижені або втрачені їх соціально корисні властивості;

- об'єктивний критерій тяжкості вчиненого діяння, який підлягає врахуванню при притягненні до кримінальної відповідальності, кваліфікації злочинів і призначенні покарання [41, с. 32].

Втім на нашу думку, цей автор підміняє загальновизнане поняття «суспільно небезпечні наслідки» поняттям «злочинної шкоди», що в не є виправданим, адже тільки ускладнює розуміння сутності шкоди та її співвідношення з іншими суміжними поняттями.

При цьому С. В. Землюков також надає визначення понять «злочинний результат» та «злочинний наслідок», які пропонує розмежовувати за допомогою суб'єктивного критерію – вини особи, що остаточно вносить плутанину у розуміння поняття шкоди та суспільно небезпечного наслідку.

Більш вдалим вважаємо визначення поняття шкоди, запропоноване І. В. Бондаренко, який під останньою розуміє несприятливі, суспільно небезпечні наслідки, які настають в результаті злочинного посягання на конкретні суспільні відносини, тобто ті, які виражаються (об'єктивуються) у формі соціально шкідливих деформацій в структурі таких відносин [14, с. 59]. Таким чином вчений справедливо «ставить» знак рівності між шкодою, завданою кримінальним правопорушенням (кримінально протиправною шкодою) та суспільно небезпечними наслідками та робить можливим використовувати зазначені поняття як синоніми.

Отже шкода як соціально-правове явище являє собою родове міжгалузеве поняття, що охоплює різні види шкоди, завданої правопорушеннями та може бути визначене як певні негативні зміни в об'єктивній дійсності, які виражаються в руйнуванні (знищенні) або модифікації суспільних відносин, що знаходяться під охороною закону.

Різновидом шкоди є, заподіювана кримінальним правопорушенням істотна шкода. У кримінальному праві поняття істотна шкода є оціночним, тобто таким, зміст якого розкривається у кожному конкретному випадку залежно від обставин вчиненого суспільно небезпечного діяння. Використання оціночного поняття «істотна шкода», безумовно, ускладнює процес застосування кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за заподіяння кримінальним правопорушенням істотної шкоди. Окрім цього, поняттю істотна шкода, що вживається у кримінальному законодавстві, притаманна ознака багатозначності, тобто таке поняття використовується у КК в різних значеннях. Наприклад, поняття «істотна шкода» в більшості випадків зазначається саме в Особливій частині КК України в значенні ознаки об'єктивної сторони основного (наприклад, ч. 1 ст. 137 КК, ч. 1 ст. 364 КК) , кваліфікованого (наприклад, ч. 2 ст. 182 КК) та

особливо кваліфікованого складу (наприклад, ч. 3 ст. 359 КК) кримінального правопорушення. В Загальній частині КК України це поняття вживається тільки один раз у ч.2 ст. 11 для визначення малозначного діяння. Таким чином, поняття істотної шкоди, що вживається у кримінальному законодавстві використовується для позначення різних явищ, що в певних випадках ускладнює процес тлумачення кримінально-правової норми та правозастосування. За приклад такої ситуації можуть стати кримінальні правопорушення, в яких істотна шкода є ознакою кваліфікованого чи особливо кваліфікованого складу. У цьому випадку суспільно небезпечне діяння, що описується в основному чи кваліфікованому складі кримінального правопорушення згідно з ч. 2 ст. 11 КК України, не може визнаватися кримінально-протиправним. Тому не можна погодитися з думкою П. С. Берзіна, що поняття істотної шкоди, яке вживається в ч. 2 ст. 11 КК України, є однопорядковим із поняттям істотної шкоди як ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення [11, с. 323], адже ці поняття мають різне кримінально-правове значення для вирішення питань Загальної та Особливої частин кримінального права. Ознака «істотна шкода» водночас виконує три функції: є критерієм криміналізації діяння; виступає критерієм малозначності діяння; є об'єктивною ознакою складу кримінального правопорушення [92, с. 69].

Щодо питання співвідношення поняття істотної шкоди із поняттям суспільно небезпечних наслідків, зазначимо, що «істотна шкода» поряд з такими поняттями як «велика шкода», «значна шкода» «значна майнова шкода», «значна матеріальна шкода» «майнова шкода у великих розмірах», «шкода здоров'ю людей» та іншими є одним із різновидів суспільно небезпечних наслідків. Так, аналіз норм КК України засвідчує, що істотна шкода передбачена як суспільно небезпечний наслідок у понад двадцяти його статтях [92, с. 65].

Крім цього, поняття істотної шкоди, що використовується у ч. 2 ст. 11 КК виступає своєрідним орієнтиром для розуміння якісно-кількісної характеристики суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення та відмежування суспільно шкідливих наслідків інших правопорушень від суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення.

Таким чином, істотна шкода по відношенню до шкоди як міжгалузевого поняття, являє собою один з його видів та має важливе криміналізуюче значення. В свою чергу, істотна шкода щодо суспільно небезпечних наслідків, з одного боку, виступає формою їх вираження, а з іншого, втілює їх зміст при відмежуванні кримінально-протиправного діяння від іншого протиправного діяння.

Підсумовуючи викладене, слід наголосити на таких висновках.

Суспільно небезпечні наслідки являють собою складне, багатогранне, багатофункціональне, системне поняття, якому притаманні такі сутнісні ознаки як: іманентність діянню, істотність заподіюваної шкоди, протиправність, інтегративний характер, варіативність та множинність, а також неусувний характер. На підставі зазначених істотних ознак сформульоване наступне визначення поняття «суспільно небезпечних наслідків», відповідно до якого суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення – це істотна, протиправна, іманентно притаманна суспільно небезпечному діянню, неусувна шкода, що заподіюється суспільним відносинам внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

Указане поняття може застосовуватися в широкому та вузькому аспектах. І в першому і в другому аспекті ці поняття уособлюють у собі певну шкоду, заподіяну кримінальним правопорушенням. Проте, якщо в першому випадку суспільно небезпечні наслідки набувають значення певного соціального явища, яке важко піддається вимірюванню та конкретизації, то в другому вони отримують більш формалізований і конкретний вигляд.

Поняття суспільно небезпечних наслідків має системний характер і включає у себе інші поняття, а саме «збиток», «упущена вигода» та «істотна шкода». Тому використання зазначених понять у якості синонімів не є виправданим. У свою чергу такі категорії як «результат кримінального правопорушення (злочину)» або «кримінально-протиправний (злочинний) результат» характеризують разом із суспільно небезпечними наслідками кримінального правопорушення одне і те ж саме явище – певні шкідливі зміни, викликані вчиненням кримінального

правопорушення. Отже використовувати у цьому випадку різні поняття на позначення однакових, тотожних за всіма ознаками явищ є недоцільним.

2.3. Класифікація суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення

Суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення, будучи за своєю природою складним, багатофункціональним, системним, соціальним та кримінально-правовим явищем, потребують детального структурно-системного аналізу. Такий аналіз необхідний для визначення обсягу цього явища, пошуку шляхів більш глибокого його дослідження і пізнання, а також більш ефективного використання наших знань про нього на практиці.

Як відомо, класифікаційні методи і процедури широко застосовуються в кримінальному праві для вирішення найрізноманітніших гносеологічних проблем. Правильно та точно здійснена класифікація допомагає підсумувати результати генезису даної галузі знань та, разом з тим, започатковує новий етап її розвитку. Така класифікація володіє величезною евристичною силою, дозволяючи передбачити існування невідомих раніше об'єктів та явищ або розкрити нові зв'язки і залежності між вже відомими феноменами.

Так, за словами відомого логіка, неокантіанця Х. Зігварта, «класифікація всієї сукупності того, що містить всесвіт, була б взагалі – якщо уявити її в її завершенні – останнім і найбільш зрілим результатом емпіричного дослідження ... логічно завершеним знанням, що об'єднує в собі все» [43, с. 273].

Класифікація завжди пов'язана з поділом цілого на частини. Такий поділ, розмежування здійснюється не сам по собі, а на основі певних логічних правил. Велике значення для правильного розмежування явищ мають логічні прийоми, які надають змогу більш чітко та науково здійснювати певну класифікацію.

Логічні прийоми і методи використовуються як в юриспруденції в цілому, так і в кримінальному праві зокрема. З цього приводу свого часу дуже влучно висловився академік В. М. Кудрявцев: Мабуть, немає жодної іншої сфери суспільного життя, де порушення законів логіки, побудова неправильних

умовиводів, наведення хибної аргументації могли б заподіяти настільки істотну шкоду, як в області права. Логічність міркувань, суворе дотримання законів правильного мислення при розслідуванні та вирішенні справи - елементарна і необхідна вимога для кожного юриста [87, с. 48–49].

Саме для цього наукою були вироблені певні правила побудови класифікації з точки зору формальної логіки: 1) в одній і тій самій класифікації необхідно застосовувати одну і ту саму підставу; 2) обсяг складових класифікації повинен дорівнювати обсягу явища, що підлягає класифікації; 3) складові класифікації повинні взаємно виключати один одного; 4) поділ на види має бути безперервним; 5) підстави поділу мають бути зрозумілими, чіткими [227, с. 437].

Важливо, що наслідування цим правилам є не просто сукупністю окремих механічних дій, розірваних у просторово-часовому континуумі, навпаки, це єдиний процес, що відбувається постійно та безперервно, в результаті якого класифікація стає повною, точною та обґрунтованою.

Наукова класифікація, маючи величезне значення для теоретичної та практичної діяльності людини, дає можливість розкрити внутрішні закономірності, які визначають розвиток об'єктів та явищ. Крім цього, класифікації як певному науковому результату притаманна ознака мінливості, адже з історичним розвитком науки класифікації змінюються, уточнюються, наповнюються новим змістом. Як зазначав М. С. Строгович, «класифікація, будучи створена, отримує стійкий характер, зберігається тривалий час, поки вона не буде замінена новою, більш вдалою класифікацією» [179, с. 98].

У кримінально-правовій літературі надаються різні класифікації суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення, при цьому всі вони, як правило, підпорядковані зазначеним принципам і правилам формування.

Загальновідомо, що класифікація являє собою розподіл тих чи інших явищ чи об'єктів за певними загальними якостями або ознаками, що характеризують певну групу явищ. Тому головною проблемою під час здійснення класифікації є саме пошук та встановлення підстав для розподілу всіх явищ або об'єктів на види, групи та підгрупи. При цьому для того, щоб класифікація відповідала принципам

науковості та об'єктивності, необхідно в якості підстави для поділу відбирати найбільш суттєві, універсальні та важливі у практичному сенсі ознаки.

Таким чином, для здійснення класифікації суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення необхідно встановити такі істотні та універсальні критерії, які б надали змогу поділити усю сукупність суспільно небезпечних наслідків за тими чи іншими суттєвими ознаками. Це ми і спробуємо зробити надалі.

Одразу зауважимо, що у зв'язку із певною термінологічною неузгодженістю, а також наявністю різних, часто контраверсійних поглядів на сутність суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення, в доктрині кримінального права, існують різні підходи і до встановлення класифікаційних критеріїв їх поділу. Так, наприклад, С. В. Землюков у монографії «Кримінально-правові проблеми злочинної шкоди» [42] надає класифікацію видів та форм злочинної шкоди, вважаючи що саме поняття шкоди, а не наслідків, охоплює в повній мірі всі шкідливі зміни в об'єкті посягання та характеризує суспільну небезпечність кримінального правопорушення. А. С. Міхлін навпаки ототожнюючи поняття суспільно небезпечних наслідків та шкоди класифікує перші в залежності від характеру шкоди на матеріальні та нематеріальні наслідки [111, с. 17].

Загалом, питання про порядок відбору критеріїв для класифікації та порядку характеристики кожного з видів суспільно небезпечних наслідків – є, передусім, питанням про черговість їх аналізу, який має бути логічно обґрунтованим та системним.

Як зазначалося раніше, поняття кримінально-протиправної шкоди, на наш погляд, за змістом є більш широким, ніж поняття суспільно небезпечних наслідків, так як включає у себе не тільки останні, а й інші ланцюги похідних шкідливих наслідків, які знаходяться поза увагою галузі кримінального права. Зрозуміло, що суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення уособлюють тільки певну частину тієї шкоди, яку заподіює кримінальне правопорушення. Проте саме ця шкода найбільш комплексно та повно

характеризує ті негативні зміни, що відбуваються в суспільних відносинах, поставлених під безпосередню охорону кримінальним законом. Тому класифікації суспільно небезпечних наслідків слід приділити значну увагу на сторінках цієї роботи.

Аналізуючи юридичну літературу, присвячену класифікації суспільно небезпечних наслідків, можна зробити висновок, що через відсутність єдності у термінології та великої кількості різноманітних, іноді штучно вироблених критеріїв їх класифікації, існують проблеми їх систематизації. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне створити повну, точну та універсальну систему класифікації суспільно небезпечних наслідків, яка б відповідала усім принципам та правилам поділу явища на види.

Нагадаємо, що суспільно небезпечні наслідки можна розглядати в двох аспектах: широкому та вузькому. Хоча у кожному із цих значень суспільно небезпечні наслідки – це шкода, що заподіюється об'єкту кримінального правопорушення, та у якій, в першу чергу, проявляється така фундаментальна (матеріальна) ознака кримінального правопорушення, як суспільна небезпечність.

Деякі вчені поряд зі шкодою об'єкту кримінально-правової охорони окремо виділяють суспільно небезпечні наслідки, що заподіюються предмету кримінального правопорушення [99, с. 86]. Втім така позиція, на нашу думку, не є переконливою, адже, відповідно до домінуючої на сьогодні думки, предмет злочину є факультативною ознакою складу кримінального правопорушення, яка тісно пов'язана з його об'єктом. Як зазначає В. Я. Тацій «Об'єкт і предмет в сукупності складають самостійний елемент складу злочину, проте якщо об'єкт злочину є самостійною, то предмет – факультативною ознакою складу злочину» [184, с. 56]. Тому немає кримінальних правопорушень, в яких би шкода завжди заподіювалася виключно предмету кримінального правопорушення, тобто певному предмету (речі) матеріального світу з приводу яких кримінальні правопорушення вчиняється. Суспільно небезпечні наслідки завжди виявляються у суспільних відносинах, залишаючи в них свій кримінально-протиправний слід. Саме тому, вважаємо, цілком логічним розпочати класифікацію суспільно

небезпечних наслідків саме з критерію, пов'язаного з об'єктом кримінального правопорушення.

Як відомо, традиційною є класифікація об'єкта складу кримінального правопорушення «за вертикаллю», згідно з якою об'єкт поділяється на загальний, родовий, видовий та безпосередній. У зв'язку з цим, відштовхуючись від філософських категорій загального, особливого та одиничного, більшість авторів пропонує поділяти і суспільно небезпечні наслідки за співвідношенням із об'єктом кримінального правопорушення на загальні, родові, видові та безпосередні. Так, зокрема, В. В. Мальцев пише: «Загальний, родовий і безпосередній об'єкти злочину виявляють різний ступінь узагальнення охоронюваних кримінальним правом суспільних відносин. Саме різний ступінь узагальнення характеризує і відповідні їм злочинні наслідки. Загальне поняття злочинних наслідків включає в себе найістотніше з того, що характеризує всю сукупність суспільних відносин (соціальних можливостей), які перебувають під охороною кримінального законодавства» [102, с. 44].

З доцільністю такої класифікації суспільно небезпечних наслідків можна погодитися з низки причин. По-перше, запропонований В.В. Мальцевим поділ суспільно небезпечних наслідків на види має важливе теоретичне та практичне значення для встановлення суспільної небезпечності діяння та відмежування злочинного від незлочинного. Саме розкриття значення загального об'єкта злочину та, відповідно, шкідливих змін в цьому об'єкті допомагає у визначенні соціальної сутності кримінального правопорушення, ступеня суспільної небезпечності різних кримінальних правопорушень, відмежуванні кримінальних правопорушень від правомірної поведінки, а також обґрунтовує, що загальний об'єкт та притаманні йому наслідки складаються з низки родових об'єктів, отже, відповідно, суспільно небезпечних наслідків. Таким чином, загальні суспільно небезпечні наслідки - це шкода, яка свідчить про суспільну небезпечність, як матеріальну ознаку іманентно притаманну кримінальному правопорушенню.

По-друге, зміст родових та видових наслідків, має важливе значення для законодавця під час кодифікації норм кримінального права, адже як відомо,

система Особливої частини КК України побудована саме за принципом родового об'єкта кримінальних правопорушень. Крім того, важливість поділу суспільно небезпечних наслідків на родові та видові проявляється і на стадії правозастосування, коли здійснюється співставлення характеру та тяжкості суспільно небезпечних наслідків із переліком типових наслідків, передбачених в конкретному розділі Особливої частини КК.

По-третє, включення до цієї класифікації безпосередніх суспільно небезпечних наслідків має значення для правильної кваліфікації кримінальних правопорушень. За безпосередніми наслідками правозастосовувач встановлює та співвідносить ті суспільно небезпечні наслідки, що відбулися в основному безпосередньому об'єкті кримінального правопорушення із тим переліком наслідків, що передбачені в нормах Особливої частини КК України.

При цьому з огляду на існування додаткового безпосереднього об'єкта (обов'язкового чи факультативного), під яким в науці кримінального права розуміють суспільні відносини, яким, поряд з основним об'єктом, заподіюється чи створюється загроза заподіяння шкоди, цілком логічним буде виокремити і додаткові обов'язкові чи факультативні суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення. Значення додаткових суспільно небезпечних наслідків полягає у тому, що вони, передусім враховуються при конструюванні кримінально-правової норми і встановленні ступеня суспільної небезпечності конкретного кримінального правопорушення і відповідно його тяжкості. Крім того, такі наслідки мають важливе значення для кваліфікації кримінальних правопорушень, особливо при вирішенні питання про наявність або відсутність сукупності кримінальних правопорушень. Нарешті, додаткові суспільно небезпечні наслідки мають істотне значення для диференціації кримінальної відповідальності та індивідуалізації покарання.

Таким чином, поділ суспільно небезпечних наслідків в залежності від виду об'єкта кримінального правопорушення має важливе теоретичне та прикладне значення, адже для кримінального права не існує суспільно небезпечних наслідків поза межами об'єкта. Поділ наслідків за цим класифікаційним критерієм дозволяє

розкрити характер суспільної небезпечності кримінального правопорушення, здійснити його правильну кваліфікацію та призначити справедливе покарання.

Як зазначалося, суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення – це завжди шкода його об'єкту, проте іноді така шкода може виявлятися не в реальному, фактичному результаті, а в певній можливості (вірогідності) настання такого результату. КК України відомі норми, у яких законодавець поряд із вказівкою на суспільно небезпечну дію або бездіяльність говорить про наявність небезпеки, наприклад, небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини (ст. 130 КК) або створення небезпеки, наприклад, створення небезпеки тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення або інших тяжких наслідків (ст. 253 КК), або створення загрози, наприклад, створення загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків (ст. 272 КК).

Спробуємо розібратися в цій полісемії термінів. Здебільшого вчені вважають, що відмінність термінології, яка вживається в різних статтях КК, аж ніяк не означає, що мова йде про неоднозначні поняття. Отже як загроза настання наслідків, так і небезпека або можливість їх настання – це одне і те саме, тобто реальна можливість настання наслідків [6, с. 151]. В науковій літературі такі злочини називають «делікти створення небезпеки».

Зазначимо, що серед криміналістів ведуться дискусії щодо віднесення змін в об'єкті у вигляді створення небезпеки до суспільно небезпечних наслідків злочину. Одні вчені вважають, що можливість настання злочинних наслідків є тільки властивістю злочинного діяння, але сама по собі наслідком не є (М. Д. Дурманов, О. С. Міхлін), інші ж навпаки, розглядають реальну можливість заподіяння шкоди як один з видів наслідків і відносять делікти створення небезпеки до злочинів з матеріальним складом (Н. Ф. Кузнецова, С. В. Землюков, В. М. Кудрявцев тощо), треті вважають, що створення небезпеки настання шкідливих наслідків є певним етапом у процесі здійснення злочинного діяння і за певних умов можливість настання суспільно небезпечних наслідків може проявлятися як властивість самого злочинного діяння, або ж бути його певним

наслідком (М. І. Панов, Т. В. Церетелі). Так, М. І. Панов та В. П. Тихий пропонують поділяти делікти створення небезпеки на делікти потенційної та актуальної небезпеки. У деліктах потенційної небезпеки склад кримінального правопорушення вичерпується самим фактом вчинення суспільно небезпечного діяння і доказувати настання специфічних наслідків у виді створення небезпеки заподіяння шкоди певним правоохоронюваним благам не потрібно. Делікти актуальної небезпеки завжди потребують доказування не тільки вчинення суспільно небезпечного, кримінально-протиправного діяння, але й наявності небезпеки від цього діяння тим чи іншим благам [137, с. 261].

На наш погляд, в основі всіх зазначених дискусій лежить проблема неузгодженості підходів до розуміння поняття суспільно небезпечних наслідків. Автори, що не поділяють класифікацію суспільно небезпечних наслідків на реальні (фактичні) та наслідки у вигляді можливості створення небезпеки (потенційні), трактують суспільно небезпечні наслідки занадто вузько, розуміючи їх виключно як ознаку об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Втім, на нашу думку, можливість настання наслідків також супроводжується зміною в об'єкті кримінального правопорушення, адже «при створенні небезпеки завжди порушується стан захищеності, безпеки суспільних відносин, а також безпеки умов їх функціонування» [137, с. 258–259]. В цьому сенсі така можливість – також є наслідком, при чому чітко передбаченим у кримінальному законі.

Вищезазначене дає ґрунтовні підстави для виділення окремого класифікаційного критерію поділу суспільно небезпечних наслідків залежно від наявності реальності змін в об'єкті або ступеня об'єктивації таких змін. Відповідно до цього критерію суспільно небезпечні наслідки можна поділити на реальні (або фактичні) та наслідки у вигляді можливості створення небезпеки (потенційні).

Сутність наслідків першої полягає у тому, що вони проявляються у реальному, дійсному вигляді та полягають у фактичному порушенні охоронюваних суспільних відносин.

Щодо наслідків у вигляді можливості створення небезпеки (потенційних), то для розуміння їх сутності доводиться «виходити» за межі реальної дійсності, адже такі наслідки включають у себе не фактичну шкоду, а можливу (вірогідну, потенційну), тобто таку, яка ще не стала дійсністю. Саме тут виявляється закон діалектичного зв'язку можливості і дійсності, здійснюється рух від потенції до акту². Саме тому таку шкоду іноді дуже складно встановити та формалізувати (підрахувати). Загалом можливість настання наслідків має місце, коли діяння відбувається в таких умовах, за яких фактичні (реальні) наслідки при звичайному перебігу подій можуть настати без впливу якихось додаткових факторів, проте не настають тільки в силу певних випадкових обставин, що не залежать від винного. Тобто в цих випадках з'являються цілком конкретні обставини, сили і зв'язки, які при подальшому безперешкодному їх розвитку неодмінно мають втілитися в фактичну, реальну шкоду.

Отже, поділ наслідків за цією підставою є цілком виправданим. Такий поділ допомагає у розкритті сутності суспільно небезпечних наслідків та її проявів у площині таких діалектичних категорій як дійсність та можливість. Крім цього, такий поділ має важливе практичне значення, адже визнання небезпеки, створення небезпеки і загрози заподіяння шкоди своєрідними шкідливими наслідками вимагає точного їх встановлення як конкретних об'єктивних ознак відповідного складу кримінального правопорушення, необхідних для притягнення особи до кримінальної відповідальності.

На думку більшості вчених у підставу класифікації суспільно небезпечних наслідків має бути покладений не будь-який ефемерний критерій, а конкретний і точний, який проявляється в якісних та кількісних характеристиках, що підлягають виміру. Саме тому одним, з найбільш популярних серед науковців критеріїв поділу суспільно небезпечних наслідків на види є характер шкоди, заподіяний об'єкту кримінального правопорушення. Серед авторів, що підтримують необхідність такого поділу можна назвати А. І. Бойка [13], М. І.

² Свого часу Аристотель пов'язував питання переходу можливості у дійсність із рухом від потенції до акту. (див. Stallmach J. *Dynamis und Energiea. Untersuchungen am Werk des Aristoteles zur Problemgeschichte von Möglichkeit und Wirklichkeit*, Meisenheim am Glan, 1959)

Ковальова [65], С. В. Землюкова [41] та інших. Одним з перших вчених, хто надав найбільш розгорнуту класифікацію за цією підставою, був О. С. Міхлін. У монографії «Наслідки злочину» він класифікував усі наслідки на матеріальні та нематеріальні, останні в свою чергу, поділяв на особисті та неособисті. Матеріальні ж наслідки він розділяв на особисті та майнові, які поділяються на прямий збиток та упущену вигоду [111, с. 17].

М. І. Ковальов класифікував злочинні наслідки наступним чином: «Злочинні наслідки можуть бути матеріальними (майновий збиток або упущена вигода), фізичними (смерть людини, заподіяння шкоди його здоров'ю, нормальному розвитку організму тощо), екологічними (забруднення водою, атмосфери, заподіяння шкоди флорі і фауні), моральними (заподіяння шкоди моральному вихованню громадян або образа статусу товариства), соціальними (що представляють небезпеку для державного або громадського ладу або для правопорядку» [65, с. 81–82]. Схожу класифікацію за критерієм «якісного змісту» пропонує С. В. Краснопеєв, поділяючи суспільно небезпечні наслідки злочину на майнові, фізичні, моральні, політичні, управлінські (організаційні) та екологічні [71, с. 114]. Втім, вважаємо, що така класифікація не є дуже вдалою, адже в ній не виправдано змішується два різні критерії: характер шкоди та сфера заподіяння такої шкоди.

На нашу думку, всі суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення в залежності від характеру шкоди мають поділятися на дві великі групи: матеріальні та нематеріальні. Такий поділ має здійснюватися, в першу чергу, за якісними параметрами.

До матеріальних наслідків слід віднести фізичні або особисті наслідки, що заподіюються життю та здоров'ю особи, а також наслідки майнового характеру (збитки), які за своєю структурою можуть складатися з втрати або пошкодження майна (реальні збитки або прямі збитки) та неотриманого належного (упущена або втрачена вигода). За своєю фізичною природою матеріальні наслідки завжди пов'язані з певними предметами зовнішнього світу, до яких також можна віднести людину як фізичну (біологічну) істоту. Всі ж інші суспільно небезпечні наслідки,

що не входять до складу матеріальних наслідків, варто віднести до нематеріальних.

Щодо кількісного параметру, то далеко не всі матеріальні наслідки підлягають точному виміру. В свою чергу, нематеріальні наслідки взагалі неможливо формалізувати, тобто виміряти та підрахувати.

Матеріальні наслідки у вигляді майнової шкоди більш успішно підлягають кількісному підрахунку в загальному економічному еквіваленті – грошах. Так, при викраденні або знищенні чи пошкодженні майна за допомогою неоподаткованого мінімуму доходів громадян здійснюється вимір шкоди, завданої об'єкту кримінального правопорушення.

Фізичні наслідки кримінального правопорушення, що полягають у особистій, фізичній шкоді, суттєво відрізняються від майнових у можливості їх кількісного виміру та характеризуються неможливістю їх точного визначення та підрахунку. Навіть незважаючи на те, що на сьогоднішній день досить вдало здійснена градація станів здоров'я людини з точки зору медицини, видається неможливим виміряти ступінь шкоди, заподіяної здоров'ю в конкретних матеріальних речах. Крім того, в нашому суспільстві, де людина, її життя та здоров'я виступають найвищою соціальною цінністю, спроба встановлення «вартості» людського життя та здоров'я повністю суперечить нашій гуманістичній правовій доктрині.

В науковій літературі зустрічається думка, відповідно до якої фізичну шкоду неможна розглядати в якості окремого виду суспільно небезпечних наслідків. Так, Б. Т. Безлепкін не розділяє позицію поділу шкоди на фізичну, оскільки, на його думку, «фізична шкода в юридичному сенсі не підлягає відшкодуванню, оскільки життя людині повернути взагалі не можна, а відновлення здоров'я є проблемою медичною, а не правовою» [9, с. 34]. Втім неможливість відшкодування такої шкоди зовсім не означає, що такої шкоди взагалі не існує, тому погодитися з наведеною позицією неможна.

На те, що суспільно небезпечні наслідки не зводяться лише до матеріальної шкоди, звертали увагу ще дореволюційні криміналісти. У радянській літературі

цю думку найбільш повно висловив А. Н. Трайнін. «Наслідками, – писав він, – повинні бути визнані не тільки зміни, що відбуваються в сфері зовнішньої фізичної природи, але і факти, що належать до сфери політичної, психічної, моральної ... Наслідками можуть в однаковій мірі бути, з одного боку, зруйнований завод, спалений будинок або смерть жертви, а з іншого – ослаблення престижу влади або приниження людської гідності» [189].

Нематеріальні наслідки кримінального правопорушення полягають у порушенні суспільних відносин, пов'язаних із нематеріальними благами та інтересами. Вони можуть бути втілені у моральній, політичній, організаційній, репутаційній та іншій нематеріальній шкоді. На відміну від матеріальних наслідків кримінального правопорушення, нематеріальні наслідки взагалі не відчутні, вони не мають своїх вимірів, тому підрахувати їх неможливо. В об'єктивній дійсності можна стверджувати про існування двох видів нематеріальних наслідків: особисті нематеріальні, тобто такі наслідки, що пов'язані з нематеріальними правами, свободами та інтересами особи та неособисті нематеріальні, що полягають у порушенні нематеріальних прав та інтересів суспільства та держави.

Незважаючи на те, що нематеріальні суспільно небезпечні наслідки не можливо підрахувати та точно виразити, ступінь їх суспільної небезпечності не поступається ступеню суспільної небезпечності матеріальних наслідків, навіть навпаки, в деяких кримінальних правопорушеннях, наприклад, у злочинах проти основ національної безпеки, де нематеріальні наслідки виражаються у політичній шкоді державі, останні можуть бути більш суспільно небезпечними, аніж деякі матеріальні наслідки менш тяжких кримінальних правопорушень.

Крім цього зауважимо, що в реальній дійсності багато кримінальних правопорушень одночасно можуть заподіювати декілька видів суспільно небезпечних наслідків. Так, деякі кримінальні правопорушення проти життя і здоров'я особи (вбивство, тілесні ушкодження, побої) спричиняють фізичну шкоду, яку безпосередньо відшкодувати неможливо. Але ця фізична шкода, практично в кожному випадку, поєднана з нематеріальною, а іноді ще і з

майновою, тобто з певними майновими витратами, яких зазнав потерпілий для відновлення стану свого здоров'я.

Невирішеним в науці кримінального права наразі також є питання щодо доцільності поділу суспільно небезпечних наслідків залежно від особи потерпілого, адже воно знаходиться на перетині трьох окремих дисциплін кримінально-правового циклу: кримінального права, кримінології та кримінально-процесуального права. Так, відповідно до ст.55 КПК України «Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, а також адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди». Аналіз цієї правової норми дає всі підстави для виділення таких видів суспільно небезпечних наслідків як наслідки, завдані фізичній особі та наслідки, завдані юридичній особі, а також наслідки, завдані також адміністратору за випуском облігацій, який діє в інтересах власників облігацій. В свою чергу суспільно небезпечні наслідки для фізичної особи можуть проявлятися у вигляді моральної, фізичної або майнової шкоди, а для юридичної особи та адміністратору за випуском облігацій, який діє в інтересах власників облігацій, у вигляді майнової шкоди. Тобто у цьому випадку має місце ситуація, коли в нормах матеріального права відсутній легальний поділ певного явища на види, а в нормах процесуального права, які є вторинними щодо норм матеріального права, така класифікація наявна.

На підставі аналізу приписів ст.55 КПК України можна стверджувати, що дана кримінально-процесуальна норма певною мірою виконує функцію заміщення, коректуючи недосконалість матеріально-правової регламентації питання щодо видів наслідків кримінального правопорушення. Погоджуємося з думкою В. І. Камінської про суперечливість подібної правової ситуації: «Виходячи з підпорядкованої ролі кримінально-процесуального законодавства по

відношенню до кримінального, видається, що логіка законодавства не допускає такого положення, щоб при вживанні в процесуальному законі кримінально-правового поняття йому надавалося інше значення в порівнянні з кримінальним законом, або ж, щоб в процесуальному законі конструювалися або просто вживалися будь-які кримінально-правові поняття, відсутні в самому кримінальному законі» [55, с. 99].

Крім того, класифікація наслідків на указані види в кримінальному процесуальному праві обумовлена притаманним тільки йому предметом, методами та функціями. Цей поділ отримав законодавче відображення не з метою надати правову регламентацію видам суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення, а з метою надання визначення потерпілого як суб'єкта кримінального процесу.

До сказаного додамо, що в кримінальному праві України є низка так званих «кримінальних правопорушень без потерпілого». Потерпілий є ознакою близько 120 складів кримінальних правопорушень. Це склади, де потерпілий є обов'язковою ознакою, яка підлягає встановленню і доведенню. Разом з тим, більшість складів кримінальних правопорушень такої обов'язкової ознаки не мають (наприклад, ст. 200 КК «Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнання для їх виготовлення», ст. 246 КК «Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу»). Таким чином, в одних випадках потерпілий – це обов'язкова ознака, а в інших – не обов'язкова ознака відповідних складів кримінальних правопорушень [169, с. 103].

Утім, при будь-якому поділі явища на види, обсяг членів класифікації повинен дорівнювати обсягу класифікованого явища. Саме тому розглянутий поділ суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення залежно від ознак потерпілого є недоцільним, адже у кримінальних правопорушеннях, в яких відсутня особа, яка володіє кримінально процесуальними ознаками потерпілого, не можна вести мову про відсутність шкоди. Шкода заподіюється будь-яким кримінальним правопорушенням, проте в кримінально-правових

відносинах потерпими від такої шкоди далеко не завжди виступають фізичні або юридичні особи, як суб'єкти відповідних суспільних відносин.

Науці кримінального права відомі й інші підходи до класифікації суспільно небезпечних наслідків. Так у підставу поділу суспільно небезпечних наслідків деякі вчені пропонують покласти формально-юридичний критерій. Наприклад С. М. Воробйов, виділяє два основні види злочинних наслідків, передбачених у КК: по-перше, наслідки, конкретно зазначені і описані в складі злочину, по-друге, злочинні наслідки, не зазначені конкретно і не розкриті в межах складу злочину [25, с.66–67].

Л. Д. Гаухман пропонуючи безліч підстав для класифікації, також окремо виділяє критерій «залежно від опису наслідків у законі», відповідно до якого всі наслідки поділяються на: 1) наслідки, точно зазначені в диспозиції статті Особливої частини КК; 2) наслідки, що описані в інших нормативно-правових актах; 3) оціночні наслідки, тобто не указані в законі чи іншому нормативно-правовому акті, а визначені правозастосувачем на підставі оцінки фактичних обставин скоєного, аналізу застосованої кримінально-правової норми і її співставлення з іншими нормами [195, с. 139–140].

Вважаємо, що класифікація суспільно небезпечних наслідків за способом їх опису у диспозиції статей Особливої частини КК України хоча і має право на існування, проте вона відображає тільки зовнішню, формальну сторону суспільно небезпечних наслідків, не розкриваючи реальні, сутнісні характеристики дослідженого явища.

Крім цього, деякі автори пропонують поділяти суспільно небезпечні наслідки залежно від ступеню суспільної небезпечності наслідків злочину (Л. Д. Гаухман [195], В. Г. Степанов [178]). Втім, на нашу думку, це не зовсім коректно, адже, по-перше суспільна небезпечність, як вже зазначалося, являючи собою об'єктивну, матеріальну, реально існуючу ознаку, що іманентно притаманна усім без винятку кримінальним правопорушенням, проявляється не тільки у суспільно небезпечних наслідках, а і в інших ознаках та елементах складу кримінального правопорушення. По-друге, не всім суспільно небезпечним наслідкам можливо

надати формальне вираження за допомогою кількісної характеристики. Ця теза нами доводилася вище на прикладах порівняння матеріальних наслідків, які здебільшого все ж таки можливо підрахувати, та нематеріальних, що не мають кількісного вираження взагалі. Тому порівнювати різні види наслідків за ступенем суспільної небезпечності дуже складно (а іноді неможливо), отже виділяти такий класифікаційний критерій в якості окремого недоцільно.

Таким чином, підсумовуючи вищезазначене, пропонуємо класифікувати суспільно небезпечні наслідки за наступними критеріями:

1. За співвідношенням суспільно небезпечних наслідків з об'єктом кримінального правопорушення:
 - А) Загальні
 - Б) Родові
 - В) Видові
 - Г) Безпосередні
2. Залежно від факту реальності змін в об'єкті або ступеня об'єктивації:
 - А) Реальні (фактичні)
 - Б) Наслідки у вигляді створення можливості заподіяння шкоди (потенційні)
3. Залежно від характеру шкоди:
 - А) Матеріальні, які поділяються на особисті (фізичні) та майнові
 - Б) Нематеріальні, які поділяються на особисті немайнові та неособисті немайнові.

На нашу думку, саме така класифікація, відповідаючи усім правилам та принципам поділу явища на види, здатна найбільш повно розкрити найважливіші сутнісні властивості досліджуваного явища, показати співвідношення суспільно небезпечних наслідків з об'єктами кримінального правопорушення, продемонструвати можливі варіанти прояву суспільно небезпечних наслідків в об'єктивній дійсності та охарактеризувати їх за допомогою якісних або кількісних показників.

2.4. Вплив суспільно небезпечних наслідків на законодавчу конструкцію складу кримінального правопорушення

Вчення про склад кримінального правопорушення – є однією з найважливіших частин кримінально-правової доктрини, яке має вирішальне значення для теорії та практики кримінального права. Склад кримінального правопорушення (*corpus delicti*) є центральною, фундаментальною та системоутворюючою категорією вітчизняного кримінального права. Вона являє собою той базис, на підставі якого формується Особлива частина КК України, усуваються, виявлені законодавцем прогалини кримінально-правового регулювання і охорони суспільних відносин, здійснюється правова оцінка кримінальних правопорушень, диференціюється кримінальна відповідальність. З урахуванням різноманіття функцій, які виконує склад кримінального правопорушення в кримінальному праві, його відкриття в юриспруденції не без підстав порівнюється зі створенням в хімії таблиці Менделєєва [80, с. 126].

Варто зазначити, що багато питань вчення про склад кримінального правопорушення залишаються не вирішеними та викликають безліч дискусій у наукових колах. Такі дискусії в свою чергу стають підґрунтям для розвитку наукових ідей та поглядів на це явище. Тому сьогодні, як і колись, виходять роботи про склад кримінального правопорушення (раніше – про склад злочину)³, але, загалом і в цілому, вони повторюють основні положення, висунуті ще А. Н. Трайніним, а потім розвинуті його послідовниками в 60-80 роках минулого століття. Так, Я. М. Брайнін також відзначав, що «більшість визначень складу злочину, що надаються окремими авторами в радянській науці кримінального права, характеризують його як сукупність встановлених радянськими законами об'єктивних і суб'єктивних ознак, що визначають суспільно небезпечне діяння як злочинне».

У сучасній науці кримінального права найбільш усталеним можна вважати визначення складу кримінального правопорушення як сукупності встановлених

³ У зв'язку зі змінами, що відбулися у вітчизняному кримінальному законодавстві поняття «склад злочину» в цій роботі буде замінено поняттям «склад кримінального правопорушення», яке повністю співпадає за значенням та відповідає змісту попереднього.

кримінальним законом об'єктивних і суб'єктивних ознак, що характеризують суспільно небезпечне діяння як конкретне кримінальне правопорушення. Наявність у скоєному діянні складу кримінального правопорушення виступає підставою кримінальної відповідальності (ст. 2 КК України), а його відсутність - підставою закриття кримінального провадження (ст. 284 КПК України).

Однак поряд із визнанням більшістю науковців категорії «склад кримінального правопорушення» і його ролі в системі правового регулювання кримінальної відповідальності окремі вчені висловлюють й інші думки [69, с. 168–169; 97, с. 76], згідно з якими поняття «склад кримінального правопорушення» має штучний характер (називають його стійкою фікцією кримінального права), вважають зайвим і надуманим поняттям (достатньо поняття «кримінального правопорушення»); тобто дійсною підставою кримінальної відповідальності визнають саме факт вчинення кримінального правопорушення, в кінцевому рахунку фактично заперечуючи значення складу кримінального правопорушення як самостійного інституту й окремого (самостійного) поняття (категорії) у системі понять кримінального права [132, с. 106].

Так, на думку А. П. Козлова, «склад злочину – це абсолютно невизначена теоретично надумана категорія», «зайва категорія», «існування якої фіктивно, умовно і в цілому неприйнятно, оскільки засмічує теорію і практику, що використовують незрозумілу наукову абстракцію». «Багато вчених намагаються надати складу злочину вселенського значення, а в дійсності це порожнеча, умовність, а тому слід відмовитися від використання поняття складу злочину» [69, с. 169] – вважає А. П. Козлов.

Замість усталеного в науці поняття «склад кримінального правопорушення» автор пропонує вживати категорію «структура кримінального правопорушення», на підставі якої і пропонується здійснювати кваліфікацію кримінального правопорушення: тобто не на підставі «складу кримінального правопорушення як на чомусь ефемерному, а саме на структурі конкретного виду кримінального правопорушення, яка відображена в диспозиції закону» [69, с. 186–187].

Утім не зовсім зрозуміло, навіщо відмовлятися від цієї загальноновизнаної та звичної, достатньо розробленої правової категорії, в якій в єдине ціле синтезуються ознаки, що відносяться до різних сторін кримінального правопорушення, завдяки чому проявляється нормативна сутність кримінального правопорушення (його протиправність), та заміняти її на ще більш абстрактну та малодосліджену категорію «структура кримінального правопорушення».

На перший погляд, суто з теоретичної точки зору, звичайно, можна підірвати фундамент підстави кримінальної відповідальності та на його місці побудувати новий, заснований на понятті «структура кримінального правопорушення», визнавши єдиною підставою кримінальної відповідальності лише вчинення кримінального правопорушення. проте з практичної точки зору, незважаючи на всі недоліки категорії «складу кримінального правопорушення», які досить часто стають предметом досліджень науковців, така підміна понять, на нашу думку, видається занадто емоційним та невиправданим рішенням.

По-перше, абсолютно недоцільною є спроба позбутися категорії, яка з такою майстерністю досліджувалася в працях А. М. Трайніна, А. А. Піонтковського, В. М. Кудрявцева, Н. Ф. Кузнецової та багатьох інших видатних вчених-юристів, та достатньо успішно імплементувалась в вітчизняне кримінальне та кримінально процесуальне законодавство.

А по-друге, варто констатувати, що зміна термінології в цьому випадку не призведе до реальної зміни стану речей. Тому заміна категорії «склад кримінального правопорушення», або взагалі її виключення є більш глибокою проблемою та стосується, передусім, її нормативної природи та функцій, які вона виконує.

Склад кримінального правопорушення як юридична модель, як певна структурована та узагальнена форма (абстракція найвищого порядку) суспільно небезпечного діяння відображає його істотні ознаки та втілює його суспільну небезпечність. В свою чергу суспільна небезпечність хоча і є матеріальною ознакою кримінального правопорушення, проте не є ознакою його складу, вона прихована у взаємозв'язках його окремих елементів та ознак.

Головне функціональне призначення складу кримінального правопорушення - це обґрунтування підстави кримінальної відповідальності, зокрема, застосування складу кримінального правопорушення як основного інструментарію в процесі кваліфікації діяння, його ідеальної моделі, еталону. Саме тому склад кримінального правопорушення як раз і виступає тією формою, з якою зручно і легко працювати правозастосовувачу та законодавцю. Проте за формою (складом) ховається зміст – матеріальна ознака кримінального правопорушення – його суспільна небезпечність, з'ясування якої надзвичайно важливе для соціальної обумовленості кримінальної відповідальності.

Спроби взагалі відмовитися від категорії «склад кримінального правопорушення» виявилися не результативними, проте корисними. Вони призвели до того, що юристи замислюються над цією проблемою. Тому слід думати над тим, як подолати основні теоретичні розбіжності, стимулювати законодавця до правильного і послідовного застосування надбань теорії, заставити практику реально враховувати поняття складу кримінального правопорушення [115].

Як відомо, склад кримінального правопорушення структурно складається з чотирьох елементів: об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта і суб'єктивної сторони. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення являє собою характеристику передбачених кримінальним законом зовнішніх ознак суспільно небезпечного діяння і викликаних ним суспільно небезпечних змін. Об'єктивну сторону кримінального правопорушення становлять: суспільно небезпечне діяння; суспільно небезпечні наслідки; причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і наслідками; місце час, спосіб, обстановка і засоби (знаряддя) вчинення кримінального правопорушення.

Серед ознак, що характеризують об'єктивну сторону кримінального правопорушення, суспільно небезпечний наслідок займає особливе місце, яке є досить складним за своїм змістом та структурою.

На нашу думку, суспільно небезпечний наслідок – це системоутворююча ознака, як поняття кримінального правопорушення, так і поняття складу

кримінального правопорушення. Незважаючи на те, що в системі ознак кримінального правопорушення суспільно небезпечні наслідки термінологічно приховані в понятті «суспільна небезпечність діяння» і опосередковують його, а в системі елементів складу виступають однією з ознак об'єктивної сторони, їхній якісний зміст залишається незмінним в обох кримінально-правових структурах.

Досліджуючи суспільно небезпечні наслідки, дуже важливо встановити їх місце та роль у складі кримінального правопорушення, та визначити функції в ньому.

У попередньому розділі нами вже доводилася теза щодо самостійності такої ознаки складу кримінального правопорушення як суспільно небезпечний наслідок. Тому не можна визнати його проявом самого суспільно небезпечного діяння або неподільною частиною об'єкта кримінального правопорушення. Суспільно небезпечні наслідки, незважаючи на притаманний їм генетичний зв'язок з діянням та об'єктом кримінального правопорушення, безумовно, є самостійною ознакою складу останнього.

Разом з тим, при визнанні суспільно небезпечного наслідку самостійною ознакою складу кримінального правопорушення, виникає питання щодо його обов'язковості (універсальності) серед ознак загального складу кримінального правопорушення.

Погляди вчених на цю проблему різняться: Так, А. Н. Трайнін [189], М. І. Ковальов [65], Г. А. Крігер [175], Н. Ф. Кузнєцова [81] відносять суспільно небезпечний наслідок до групи обов'язкових ознак кожного складу кримінального правопорушення. А. В. Наумов [117], О.М. Миколенко [110] – до факультативних. На думку першої групи вчених, будь-яке кримінальне правопорушення призводить до певних негативних змін в суспільних відносинах, у зв'язку з чим безнаслідкових кримінальних правопорушень взагалі не існує. А. Н. Трайнін пише: «Однак, припустити, що закон карає за дії, що не завдають «жодної шкоди» об'єкту, означає допустити встановлення законодавцем покарання за нешкідливі дії. ... Визнавати об'єкт необхідним елементом складу (а його таким визнають і прихильники розрізнення формальних та матеріальних деліктів) і заперечувати це

щодо наслідку – значить впадати у непримиренну внутрішню суперечність. ... Органічний зв'язок двох елементів складу – об'єкта та наслідків – знаходить подальше вираження у загальних рисах, що характеризують обидва ці елементи і є дуже суттєвим для розуміння наслідків. Об'єктом посягання може бути як матеріальні, так і політичні цінності, моральні та інші цінності. Відповідно до цього наслідками мають бути визнані не лише зміни, що відбуваються у сфері зовнішньої фізичної природи, а й факти, що належать до сфери політичної, психічної, моральної. Тому наслідки завжди існують і завжди реальні, хоча іноді й не мають матеріального характеру» [190, с. 140–143].

Інша ж група вчених наполягає, що суспільно небезпечні наслідки є факультативною (необов'язковою) ознакою, оскільки існують так звані формальні склади кримінальних правопорушень, в яких наслідки законом не передбачені. При цьому, одні вбачають специфіку так званих «формальних» кримінальних правопорушень у відсутності суспільно небезпечних наслідків взагалі. Такої позиції дотримуються, наприклад, М. Д. Шаргородський [89], Я. М. Брайнін [15]. Інші криміналісти вважають, що в «формальних» кримінальних правопорушеннях наслідки є, але вони спеціально не доводяться судом при кваліфікації (наприклад, Т. В. Церетеллі [212], Б. І. Курляндський [88], В. М. Кудрявцев [85], О. М. Миколенко [109]) [81, с. 30].

У зв'язку з наявністю істотних розбіжностей у поглядах вчених на розуміння суспільно небезпечних наслідків як ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, перед нами постають два дуже важливих питання, відповіді на які ми спробуємо надати далі: чи існують взагалі безнаслідкові кримінальні правопорушення та чи доцільно взагалі поділяти склади кримінальних правопорушень на формальні та матеріальні?

На перший погляд, виходячи з проаналізованих вище думок вчених, негативна відповідь на перше запитання автоматично призведе до такої ж негативної відповіді і на друге. Але, насправді, все не так просто.

Почнемо з того, що відповідь на одвічне питання щодо існування безнаслідкових кримінальних правопорушень, була надана у попередніх розділах

нашого дослідження. Нагадаємо, що суспільно небезпечні наслідки апіорі притаманні будь-якому кримінальному правопорушенню незалежно від його законодавчої конструкції. І пов'язано це, в першу чергу, із соціальною сутністю кримінального правопорушення – його суспільною небезпечністю. Саме суспільно небезпечні наслідки є одним з найважливіших показників суспільної небезпечності кримінального правопорушення та слугують основним вираженням її сутності. Вони іманентно притаманні усім без винятку кримінальним правопорушенням, а їх розмір істотно відрізняється від розміру шкоди, яку заподіюють інші види правопорушень. Як справедливо зазначає Ю. І. Ляпунов, «немає і не може бути злочинів, які не тягли б за собою певних соціальних змін, зрушень у соціальній дійсності, не деформували б тією чи іншою мірою стан системи панівних суспільних відносин, не порушували встановлений у суспільстві правопорядок. Соціально шкідливий результат – неминучий наслідок будь-якого злочину, незалежно від того, сконструйовано у законі його склад як матеріальний, формальний чи усічений. Концепція безнаслідковості деяких видів злочинів, наприклад, формальних складів, яку розвивають деякі автори, не здатна обґрунтувати соціальну обумовленість їхньої криміналізації законодавцем. Злочини з формальним складом та делікти реальної небезпеки також, поза всяким сумнівом, порушують суспільні відносини і тому їм органічно притаманні антисоціальні наслідки, хоча вони не вказані у диспозиції кримінального закону» [96, с. 64–80].

Зважаючи на вищезазначене, можна прийти до висновку, що безнаслідкових кримінальних правопорушень в об'єктивній дійсності не існує і бути не може, а всі спроби довести зворотне завжди розбиватимуться об непорушну стіну фундаментальної матеріальної ознаки кримінального правопорушення – суспільної небезпечності.

Така відповідь на перше поставлене тут запитання, з одного боку, дає всі підстави для висновку щодо недоцільності поділу складів кримінальних правопорушень на формальні та матеріальні, адже саме такою логікою, здається, і керується більшість вчених, що відхиляють можливість існування складів, в яких

наслідки залишаються «за межами складу». Так, Н.Ф. Кузнецова вважає, що «відмінність між «матеріальними» і «формальними» злочинами не є принциповою і не заслуговує на ту велику увагу, яка йому приділяється в нашій літературі. Питання про «матеріальні» і «формальні» склади, це питання не про структуру злочинів чи складів злочинів, це питання саме доказів: потрібно чи ні спеціально, окремо від аналізу дії доводити наявність наслідків. Якщо правильно розкривати об'єкт посягання та момент закінчення дії, питання щодо наслідків практично ніяких труднощів не викликають» [81, с. 48–49].

Авторка навмисно виводить проблему поділу складів кримінальних правопорушень на види з площини матеріального права в процесуальне, нівелюючи таким чином значення такого поділу для науки кримінального права.

Втім, з іншого боку, питання про формальні та матеріальні склади кримінальних правопорушень є дуже важливим та вартим уваги науковців-криміналістів. А відповідь на питання щодо доцільності використання такого поділу пов'язана, по-перше, з розумінням категорії складу кримінального правопорушення, а по-друге, з дуалістичністю природи самих суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення, які, як і будь-яка інша сутність, можуть проявляти себе з декількох різних сторін. Як вже зазначалося раніше, правильним є розгляд поняття суспільно небезпечних наслідків у двох аспектах: в широкому та в вузькому.

В широкому значенні суспільно небезпечні наслідки дійсно частково ототожнюються із шкодою від кримінального правопорушення (кримінально-протиправною шкодою) (частково – тому що, як зазначалося вище, не будь-які шкідливі наслідки кримінального правопорушення є суспільно небезпечними наслідками), тобто у цьому випадку суспільно небезпечні наслідки дорівнюють кримінально-протиправній шкоді, від якої безпосередньо здійснюється кримінально-правова охорона суспільних відносин. В цьому сенсі суспільно небезпечні наслідки як частина кримінально-протиправної шкоди притаманні усім без винятку кримінальним правопорушенням. Таким чином суспільно небезпечні

наслідки разом з іншими шкідливими наслідками є проявом шкоди від кримінального правопорушення (кримінально-протиправною шкодою).

У вузькому ж значенні суспільно небезпечні наслідки – це та конкретна шкода від кримінального правопорушення, з якою законодавець пов'язує кримінальну відповідальність за конкретне діяння, що особливо характерно для кримінальних правопорушень з «матеріальним складом».

Вузьке розуміння суспільно небезпечних наслідків обумовлює та пояснює зв'язок між категорією найвищого рівня абстракції – складом кримінального правопорушення та суспільно небезпечними наслідками. Саме у цій площині їхнього розуміння можливе існування таких явищ як кримінальні правопорушення з формальним та матеріальним складом.

Тобто, якщо кримінальне правопорушення як соціальне, реальне та конкретне явище діалектично пов'язане з широким розумінням суспільно небезпечних наслідків, яке є проявом суспільної небезпечності кримінального правопорушення, то така юридична категорія як склад кримінального правопорушення має зв'язок із розумінням суспільно небезпечних наслідків у вузькому їх значенні.

Саме тому конструювання законодавцем матеріальних та формальних складів кримінальних правопорушень є виключно прийомом законодавчої техніки та жодним чином не суперечить розумінню кримінального правопорушення як суспільно небезпечного діяння, адже законодавець визнає кримінальним правопорушенням не будь-яке діяння, а лише таке, що породжує або здатне породити конкретні суспільно небезпечні наслідки. В іншому випадку, ми могли б бути свідками безпідставної та невинуватої криміналізації нешкідливих діянь.

Втім, коли питання стосується саме складу кримінального правопорушення, як еталонної законодавчої моделі, на перші місця постають не життєві явища, а безпосередньо норми закону, в якому ці явища описані. І зважаючи на певні об'єктивні обставини (про які буде сказано далі), законодавець обирає той необхідний інструментарій, такий спосіб побудови складу кримінального правопорушення, який, на його думку, здатний найбільш вдало

формалізувати посягання на суспільні відносини. Саме так і «народжуються» в КК матеріальні та формальні конструкції складів кримінальних правопорушень.

У кримінальному законодавству інших країн міститься багато прикладів побудови законодавцем складів злочинів (кримінальних правопорушень) як матеріальних або формальних. Так, у ст. 222-9 Кримінального кодексу Франції «насильні дії, що спричинили каліцтво або хронічне захворювання» передбачено кримінальне правопорушення з матеріальним складом, а у ст. 411-4 «встановлення зв'язків з іноземною державою, іноземним підприємством або іноземною організацією, а також підприємством або організацією, що перебувають під іноземним контролем, або з їх уповноваженими з метою викликати воєнні дії чи акти агресії проти Франції» [78] – кримінальне правопорушення з формальним складом.

У ст. 205 Кримінального кодексу Королівства Іспанія, як і в ст. 128.1 Кримінального кодексу Російської Федерації склад наклепу сконструйований як формальний та визначається як «обвинувачення у вчиненні злочину, здійснене особою, яка знала про його хибність або з необережності не вважала за необхідне перевірити його істинність». Натомість у ст. 366 Кримінального кодексу Королівства Іспанія міститься приклад матеріального складу кримінального правопорушення «підпал не лісових територій, засаджених рослинами, якщо завдано велику шкоду природному середовищу» [75].

Кримінальний Кодекс Федеративної Республіки Німеччина також містить приклади формальних та матеріальних складів. У § 98. Передбачений такий формальний склад кримінального правопорушення як «зрадницька агентурна діяльність», тобто діяльність, спрямована на отримання або передачу державної таємниці, або заява про свою готовність до такої діяльності іноземній державі або одному з її посередників. У § 263 містяться ознаки такого матеріального складу як шахрайство, де воно визначається як «намір отримати для себе або третьої особи протиправну майнову вигоду, завдаючи шкоди майну іншій особі шляхом введення в оману або підтримкою цієї омани, керуючись свідомо хибними фактами або спотворюючи, або приховуючи справжні факти [200].

Заради справедливості зазначимо, що деякі вчені висловлюють сумніви щодо існування формальних складів кримінальних правопорушень [81, с. 23; 216, с. 53]. Вважаємо, що подібні висновки, в першу чергу, пов'язані з надмірною ідеалізацією суспільно небезпечних наслідків, а також ігноруванням їхньої дуалістичної природи.

Сумніви щодо існування формальних складів кримінальних правопорушень зникають при безпосередньому ознайомленні з приписами кримінального закону. Так, наприклад, одні склади кримінальних правопорушень визначені в законі без вказівки на наслідки, інші (наприклад, вбивство або службова недбалість) – з такою вказівкою.

Заперечувати цей факт, а, значить, і факт існування формальних складів після цього не має сенсу.

Навряд чи правильно робити це, посилаючись також на невдалість їх найменування. Ми солідарні з вченими, що закликають відволіктися від звинувачень суто термінологічного характеру (наскільки вдалим є позначення «формальний склад» і т.п.), зосередивши увагу на суті проблеми. Тим більше, що дана усталена термінологія, незважаючи на деяку її умовність, зрозуміла і вченим, і практикам [50, с. 215].

Так, на думку С. П. Новосельцева, кримінальними правопорушеннями з формальним складом є:

1) кримінальні правопорушення, в диспозиціях яких описані лише характерні ознаки злочинної поведінки без урахування зовнішніх змін, які настали після злочинного впливу;

2) кримінальні правопорушення, склади яких в ч. 1 статті КК сформульовані як формальні і відповідають вимогам п. 1 (наслідки ж, зазначені в наступних частинах статті КК, є кваліфікуючою ознакою, яке обумовлює призначення більш суворого покарання);

3) кримінальні правопорушення, склади яких в теорії кримінального права вважаються усіченими» (при створенні таких складів законодавець виходить з

того, що «підготовчі дії або замах вже становлять серйозну загрозу для суспільства» - бандитизм і т.п.);

4) кримінальні правопорушення, в яких законодавець передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків» («делікти створення небезпеки»);

5) кримінальні правопорушення, диспозиція яких об'єднує ознаки формального і матеріального складів кримінальних правопорушень [121, с. 49].

Проте вважаємо, що таке визначення кримінального правопорушення з формальним складом не зовсім коректне. По-перше, не зрозуміло, чому автор розглядає основний та кваліфікований склади (який передбачає суспільно небезпечний наслідок), що наділені різним обсягом ознак та різним ступенем суспільної небезпечності, як одне і те ж саме явище – кримінальне правопорушення з формальним складом. По-друге, делікти створення небезпеки, як вже зазначалося, незважаючи на притаманну їм особливість, слід відносити до кримінальних правопорушень з матеріальним складом. Тому суспільно небезпечні наслідки в таких кримінальних правопорушеннях є обов'язковою ознакою їхнього складу, а моментом закінчення таких кримінальних правопорушень є настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді небезпеки, загрози або реальної можливості заподіяння суспільно небезпечних наслідків. Крім того, оскільки наслідки в кримінальних правопорушеннях з матеріальним складом є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони, між дією (бездіяльністю) і вказаними наслідками має бути встановлений необхідний причинний зв'язок.

Певні суперечки в наукових колах існують і щодо розуміння матеріального складу кримінального правопорушення. На думку окремих вчених, вести мову про матеріальний склад можна виключно у випадку, коли суспільно небезпечний наслідок має суто матеріальну, речову форму. Так, Д. В. Решетнікова вважає, що «матеріальний склад кримінального правопорушення - це конструкція *corpus delicti*, де момент закінчення безпосередньо пов'язаний з настанням не будь-яких, а тільки матеріальних суспільно небезпечних наслідків (у вигляді заподіяння жертві фізичної або майнової шкоди), передбачених у кримінальному законі в

якості обов'язкової ознаки об'єктивної сторони даного різновиду кримінальних правопорушень»[164, с. 89].

Такий погляд на розуміння матеріального складу кримінального правопорушення може бути пояснений тим, що, по-перше, дійсно, більшість кримінальних правопорушень з матеріальним складом передбачають наслідки у вигляді матеріальної шкоди, а по-друге, тим, що раніше *corpus delicti* у старому процесуальному розумінні означав зовнішній предмет (так би мовити, тіло злочину), на який була спрямована злочинна діяльність: труп, нанесені рани потерпілому, спалений будинок, підроблений документ, викрадене майно, інші предмети і сліди, що свідчили про вчинене кримінальне правопорушення, – *constatare de delicto* (констатація наявності кримінального правопорушення) [208, с. 296].

Але на сьогодні вже загальновідомо, що кримінальне правопорушення може викликати не тільки матеріальні зміни в об'єкті. Крім того, іноді саме нематеріальні суспільно небезпечні наслідки, володіючи необхідним рівнем суспільної небезпечності, виступають тим критерієм, що дозволяє відмежовувати кримінальні правопорушення від інших видів правопорушень. Саме тому, обмежувати матеріальні склади наслідками виключно у вигляді матеріальної шкоди (фізичної, майнової) є, на нашу думку, невиправданим.

З урахуванням всього вищезазначеного, вважаємо, що матеріальний склад кримінального правопорушення – це специфічна законодавча конструкція складу кримінального правопорушення, об'єктивна сторона якого передбачає настання суспільно небезпечних наслідків (виражених у вигляді реальної чи потенційної матеріальної або нематеріальної шкоди) в якості її обов'язкової ознаки.

Формальний склад кримінального правопорушення – це специфічна законодавча конструкція складу кримінального правопорушення, об'єктивна сторона якого не передбачає настання суспільно небезпечних наслідків жодного виду в якості обов'язкової ознаки.

Практиці відомі випадки, коли склад кримінального правопорушення може включати у себе одразу два різновиди розглянутих вище складів, одні з яких

передбачають суспільно небезпечні наслідки, а інші – ні. Прикладом такої законодавчої конструкції може бути склад диверсії (ст. 113 КК). Так, в одних формах диверсія характеризується виключно вчиненням діяння, а в інших – потребує настання в результаті відповідного діяння певного суспільно небезпечного наслідку.

Такі кримінальні правопорушення в науці кримінального права отримали назву формально-матеріальні (матеріально-формальні). В свою чергу, пропонуємо іменувати такі діяння «кримінальні правопорушення зі змішаним складом», адже у таких випадках в одному складі так би мовити «змішуються» одразу два різновиди складів: формальний та матеріальний. Незважаючи на те, що в юридичній літературі за деякими винятками такі склади не виділяється окремо, або розглядаються як вид формального (чи матеріального) складу, доцільно, зупинитися на цьому різновиді окремо.

Формально-матеріальний склад кримінального правопорушення передбачає наслідки як альтернативу іншим елементам чи ознакам об'єктивної сторони, у результаті чого в одній своїй частині даний склад є матеріальним, а в іншій – формальним. Таке поєднання «матеріальності» і «формальності» в одному складі, на думку С. Д. Шапченка, зумовлене тим, що його специфічна конструкція і конкретний зміст включають декілька (не менше двох) альтернативних ознак, і однією з таких ознак обов'язково є наслідки [72, с. 113–114].

У нормах Особливої частини КК формально-матеріальні склади кримінальних правопорушень, на думку П. С. Берзіна, представлені у двох видах. Для ілюстрації складів першого виду автор в якості прикладу наводить особливо кваліфікований склад згвалтування, у якому особливо кваліфікуючими ознаками, що характеризують відповідно наслідки та потерпілого від згвалтування, є «особливо тяжкі наслідки» та «малолітня або малолітній» (ч. 4 ст. 152 КК). Тому, якщо обов'язковим елементом цього особливо кваліфікованого складу злочину⁴ є наслідки, що у ч. 4 цієї статті визначені як «особливо тяжкі наслідки», то він

⁴ Для тих кримінальних правопорушень, що характеризуються підвищеною суспільною небезпечністю і у зв'язку зі змінами у законодавстві віднесені до категорії «злочинів», цілком виправдано, на нашу думку, застосовувати категорію «склад злочину».

визнається матеріальним. Якщо ж до таких ознак у специфічній конструкції даного складу злочину наслідки не включаються і має місце «згвалтування малолітньої чи малолітнього» – цей склад злочину визнається формальним [12, с. 13].

Наразі у зв'язку зі змінами в кримінальному законодавстві, що відбулися у розділі IV «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості» [151], наведений вище приклад втратив свою актуальність. Законодавець «розділив» цей особливо кваліфікований склад на два окремих склади, які тепер передбачені різними частинами статті 152 КК. Втім у цьому розділі Особливої частини КК залишився склад, що цілком відповідає тій складній конструкції першого виду, про яку пише П. С. Берзін. Зокрема у злочині, передбаченому ч. 2 ст. 155 КК кваліфікуючими ознаками, що характеризують відповідно наслідки та особу злочинця, є «спричинення безплідності чи інших тяжких наслідків» та «вчинення близькими родичами або членами сім'ї, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього».

До другого виду формально-матеріальних складів кримінального правопорушення П. С. Берзін відносить склади деяких специфічних різновидів умисного вбивства, обов'язкові ознаки (ознаки об'єктивної та суб'єктивної сторони) яких позначаються термінологічним зворотом «посягання на життя» (ст. ст. 112, 348, 379, 400, 443 КК). У диспозиціях цих кримінально-правових норм-заборон (окрім передбаченої ст. 112 КК) альтернативно передбачаються дві відносно самостійні форми такого посягання: 1) вбивство та 2) замах на вбивство. Це, у свою чергу, означає, що у першій формі посягання ці склади злочинів розглядаються як матеріальні, а у другій – як формальні [12, с. 13]. Погоджуючись в цілому з позицією автора, вважаємо за потрібне зауважити, що не в усіх випадках замах на вбивство не спричиняє жодних наслідків. Так, наприклад, при закінченому замаху на вбивство, в результаті якого особу було поранено, наявним є суспільно небезпечний наслідок у вигляді шкоди здоров'ю, хоча на кваліфікацію вчиненого ця обставина впливати не буде.

Таким чином, виділення формально-матеріальних складів кримінальних правопорушень, незважаючи на достатню розповсюдженість їх у КК, становить науковий інтерес виключно з теоретичної точки зору. На практиці ж при вчиненні конкретних суспільно небезпечних діянь такі склади при настанні передбачених суспільно небезпечних наслідків мають розглядатися як матеріальні склади, а у разі їх відсутності, – відповідно, як формальні.

Варто зазначити, що традиційним для теорії кримінального права є виділення поряд з формальними, матеріальними та формально-матеріальними складами ще й усічених складів кримінальних правопорушень. При цьому усічені склади здебільшого розглядають в межах саме формального складу. Так, А. В. Наумов ділить склади кримінальних правопорушень за конструкцією об'єктивної сторони на два види: матеріальні та формальні, а усічені склади розглядає як різновид останніх. При чому часто відмінність між усіма зазначеними видами проводиться не за роллю наслідків в складі, а за моментом закінчення кримінального правопорушення [117, с. 320–321].

Є автори, які вважають, що «не існує складів з «урізаними», «усіченими» наслідками, що лежать нібито поза межами складу діяння і охоплюються умислом суб'єкта. Не існує караних як закінчене кримінальне правопорушення готувань і замахів, так як останні завжди лише види незакінченого кримінального правопорушення» [81, с. 59].

Більшість вчених все ж таки визнають виділення усічених складів кримінальних правопорушень, але вважають, що здійснюватися такий поділ має за іншим критерієм, ніж поділ матеріальних та формальних складів [4, с. 87–89].

Слушною з цього приводу є точка зору А. П. Козлова, який вважає, що в теорії при виділенні усічених, формальних і матеріальних складів, по суті, використовуються два різних критерії поділу (відсутність або наявність наслідків та стадія вчинення діяння), що суперечить правилам формальної логіки [39, с. 268].

Нагадаємо, що кримінальне правопорушення з усіченим складом - це таке правопорушення, момент закінчення якого перенесений законодавцем на стадію

готування або замаху і яке вважається закінченим, коли особа вчинила всі дії, передбачені відповідною статтею або частиною статті КК, необхідні для спричинення шкоди об'єкту. Тому, враховуючи, що виділення усіченого складу кримінального правопорушення має іншу підставу (критерій), ніж підстава (критерій) класифікації кримінальних правопорушень на матеріальні, формальні та формально-матеріальні, слушним видається висновок саме про визнання усіченого складу окремим видом (різновидом) формального складу кримінального правопорушення [12, с. 12].

На нашу думку, не можна в якості одного класифікаційного критерію обирати різні підстави. Якщо ж критерієм класифікації обирати наявність або відсутність наслідків у складі кримінального правопорушення, то поділ складів має відбуватися лише на формальні, матеріальні та формально-матеріальні (кримінальні правопорушення зі змішаним складом). Усічені склади не можуть належати до такої класифікації, адже не мають ознак, які б відрізняли їх від формальних складів. У свою чергу, якщо в якості критерію для класифікації складів кримінальних правопорушень обирати момент закінчення діяння, то дійсно в такій класифікації цілком доречно виокремлювати окрім матеріальних та формальних ще й усічені склади.

Таким чином, поділ кримінальних правопорушень на види в залежності від наявності у їхньому складі суспільно небезпечних наслідків, та поділ складів кримінальних правопорушень за моментом їх закінчення – це різні критерії класифікації, які не можна змішувати.

Цікавим є також питання щодо причин, які спонукають законодавця конструювати склади кримінальних правопорушень як формальні або навпаки, як матеріальні, особливо в контексті зробленого нами висновку, що безнаслідкових кримінальних правопорушень в реальній дійсності не існує. Утім, як відомо, у певних випадках законодавець конструює деякі кримінальні правопорушення як формальні, залишивши наслідки за межами їхнього складу. Це підтверджує той факт, що формальні склади – це не юридична фікція, а реальна працююча на практиці законодавча конструкція, яка є підставою для притягнення до

кримінальної відповідальність. Проте відкритим залишається питання щодо обґрунтування вибору того чи іншого виду законодавчої техніки, які обирає законодавець під час законотворчого процесу.

На думку деяких вчених, не завжди процес законотворення відповідає правилам формальної логіки. Наприклад, С. В. Землюков вказує, що законодавець досить довільно формулює склади кримінальних правопорушень, диспозиції норм, визначає моменти закінчення кримінальних правопорушень» [42, с. 58].

Втім, слід погодитися з думкою А.В. Наумова, який вважає, що «законодавець обирає той чи інший спосіб конструювання об'єктивної сторони (матеріальні або формальні склади) не довільно, а з урахуванням певних конкретних обставин та закономірностей [118, с. 165].

На наш погляд, першочерговим та головним фактором, що зумовлює вибір законодавчої конструкції на користь формального або матеріального складу є така ознака кримінального правопорушення як його суспільна небезпечність.

Як вже зазначалося, основним показником суспільної небезпечності слід вважати кримінально-протиправну шкоду, завдану об'єкту кримінального правопорушення, яка в свою чергу, у більшості випадків знаходить свій прояв завдяки законодавчому закріпленню в якості об'єктивної ознаки складу кримінального правопорушення – суспільно небезпечних наслідках (у вузькому їх значенні).

Діяння у кримінальному правопорушенні з матеріальним складом не володіє саме по собі суспільною небезпечністю. Тільки у поєднанні із наслідком воно отримує той ступінь та характер суспільної небезпечності, що дозволяє віднести його до категорії кримінально караних. Тобто у матеріальних складах суспільно небезпечний наслідок є тією необхідною «вагою» на терезах, без якої скоєне не досягне рівня суспільно небезпечного діяння.

У формальному складі, діяння само по собі вже наділене необхідним ступенем та характером суспільної небезпечності, що і дозволяє вважати закінченим відповідне кримінальне правопорушення з моменту його вчинення.

Крім цього, важливою обставиною, яка також суттєво впливає на рішення конструювати кримінальне правопорушення як формальне – це важливість охоронюваних суспільних відносин. «Об'єкт злочину визначає соціально-політичну суть діяння, отже, багато в чому і величину його суспільної небезпеки і це, звичайно, головне в характері зв'язку між ними. Не менш важливо й те, що об'єкт злочину обумовлює зміст, форму і частково інтенсивність діяння. «.. збирання хмизу і крадіжка лісу, – вказував К. Маркс, – це істотно різні речі» [105, с. 122]. Саме тому у таких кримінальних правопорушеннях як бандитизм, розбій, вимагання, посягання на життя державного чи громадського діяча суспільно небезпечні наслідки у вузькому своєму значенні перебувають за межами їхніх складів. Якщо б зазначені склади конструювалися як матеріальні та передбачали обов'язкове настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді, наприклад, шкоди життю та здоров'ю, то результати такої законотворчої діяльності суперечили інтересам охорони життя та здоров'я особи та створювали б істотні проблеми у боротьбі з цими небезпечними кримінальними правопорушеннями.

Наступний критерій, яким керується законодавець під час конструювання відповідних складів кримінальних правопорушень, на нашу думку, безпосередньо пов'язаний з особливістю суспільно небезпечних наслідків. Як указувалося, деякі наслідки можуть характеризуватися такими ознаками як «невизначеність», «невичерпність», «неможливість підрахунку» або «значна віддаленість у часі». Тобто іноді наслідки суспільно небезпечного діяння можуть бути настільки важковловимими, що встановити їх на практиці та вдало формалізувати практично не можливо. Саме тому для побудови складів кримінальних правопорушень з невизначеними, невичерпними, неформалізованими та віддаленими від діяння у часі наслідками законодавець застосовує формальну законодавчу конструкцію. Наприклад, у кримінальному правопорушенні, передбаченому статтею 163 КК України «Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер» суспільно небезпечні наслідки можуть бути настільки різними та непередбачуваними, що обирати «матеріальну

конструкцію» побудови цього складу було б недоцільним, нераціональним та врешті рещт неможливим. А в такому кримінальному правопорушенні, як «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду» (ст. 252 КК) крім проблематичності передбачення усіх можливих суспільно небезпечних наслідків, існує й інша проблема, що унеможлиблює використання матеріального способу конструювання цього складу – це, як правило, значна віддаленість у часі таких наслідків.

Одним із критеріїв, який також слід враховувати в процесі конструювання складів кримінальних правопорушень – є можливість доказування суспільно небезпечних наслідків. Цей критерій безпосередньо пов'язаний із попереднім та характеризує важливість врахування процесуального аспекту під час конструювання складу кримінального правопорушення. Як відомо, не завжди формалізація та конкретизація суспільно небезпечних наслідків може бути корисною. Прикладами такої невдалої конкретизації найчастіше стають кримінальні правопорушення, наслідки яких мають нематеріальний характер. У кримінальних правопорушеннях з наслідками такого виду може виникнути ситуація, коли у кримінально правовій нормі передбачені можливі наслідки, проте на практиці з'ясовується, що така норма не працює, адже доказування таких наслідків є неможливим. Саме тому цей критерій також обов'язково має застосовуватися під час обрання виду законодавчої конструкції складу кримінального правопорушення.

Погоджуємося з позицією А. В. Наумова, що законодавець вдається до використання формального складу також і з урахуванням складності процесуального доведення наявності визначених наслідків в практичній діяльності органів кримінальної юстиції [196, с. 164–168].

Отже, якщо існують процесуальні проблеми у встановленні факту настання суспільно небезпечних наслідків, цілком виправдано в цьому випадку для побудови складу кримінального правопорушення застосовувати «формальну конструкцію». Так, склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 182

КК «Порушення недоторканності приватного життя» сконструйований саме за таким принципом, адже усі форми цього діяння беззаперечно призводять до величезної кількості різних негативних суспільно небезпечних наслідків, проте їх встановлення та доказування в кожному конкретному випадку викликає неабиякі труднощі.

Підсумовуючи все вищезазначене, можна зробити наступні висновки.

1. Безнаслідкових кримінальних правопорушень в об'єктивній дійсності немає і бути не може, а всі спроби довести зворотне завжди розбиватимуться об непорушну стіну фундаментальної ознаки кримінального правопорушення – суспільну небезпечність.

2. Склад кримінального правопорушення не є законодавчою фікцією, а є явищем соціальної реальності, певною структурованою та узагальненою формою суспільно небезпечного діяння, що відображає його істотні ознаки та виражає його суспільну небезпечність.

3. Конструювання законодавцем матеріальних та формальних складів є лише одним із приймів законодавчої техніки, який жодним чином не суперечить ознаці суспільної небезпечності, адже законодавець визнає кримінальним правопорушенням не будь-які діяння, а лише такі, що породжують або можуть породити конкретні суспільно небезпечні наслідки.

4. Розподіл кримінальних правопорушень в залежності від наявності у складі суспільно небезпечних наслідків, та поділ складів кримінальних правопорушень за моментом їх закінчення – це різні критерії класифікації, які не можна змішувати.

5. В межах критерію наявності або відсутності наслідків у вузькому їх значенні склади кримінальних правопорушень можуть бути поділені на формальні, матеріальні та формально-матеріальні (кримінальні правопорушення зі змішаним складом). Усічені склади не можуть належати до такої класифікації, адже не мають ознак, що відрізняють їх від формальних.

6. Обираючи спосіб конструювання об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, законодавець діє не довільно, а з урахуванням

певних конкретних обставин, а саме: а) суспільної небезпечності кримінального правопорушення; б) важливості охоронюваних суспільних відносин; в) ознак, що характеризують суспільно небезпечні наслідки; г) можливості їх доказування.

Висновки до розділу 2

Викладене дає підстави зробити наступні висновки.

1. Дослідження ідей та поглядів щодо розуміння кримінально-протиправного на різних історичних етапах дає підстави для визнання кримінальним правопорушенням на законодавчому рівні лише такого діяння, яке за своєю сутністю є суспільно небезпечним. Суспільна небезпечність, як об'єктивна, матеріальна та іманентна ознака кримінального правопорушення, виявляється, насамперед, в нанесенні істотної шкоди об'єкту кримінального правопорушення, тобто в суспільно небезпечних наслідках певного виду.

2. Суспільно небезпечні наслідки виступають головним показником суспільної небезпечності кримінального правопорушення та слугують основним вираженням її сутності. Між суспільною небезпечністю як ознакою кримінального правопорушення та суспільно небезпечними наслідками як ознакою останнього окрім діалектичного зв'язку, який може бути охарактеризований за допомогою парних категорій діалектики «сутність» та «явище», існує і певний кореляційний зв'язок, наявність якого підтверджується аналізом норм кримінального законодавства.

3. Суспільно небезпечні наслідки - це складне, багатогранне, багатофункціональне, системне поняття, якому притаманні такі істотні ознаки як: іманентність діянню, істотність заподіюваної шкоди, протиправність, інтегративний характер, варіативність та множинність, а також неусувний характер. Виокремлення зазначених істотних ознак дає підстави для формулювання визначення поняття «суспільно небезпечних наслідків», згідно з яким суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення – це істотна,

протиправна, іманентно притаманна суспільно небезпечному діянню, неусувна шкода, що заподіюється суспільним відносинам внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

4. Поняття суспільно небезпечний наслідок може розглядатися в двох аспектах: в широкому та вузькому. В обох аспектах це поняття уособлює у собі певну шкоду, завдану кримінальним правопорушенням. В широкому розумінні суспільно небезпечні наслідки набувають значення певного соціального явища, яке важко піддається вимірюванню та конкретизації, у вузькому розумінні вони отримують більш формалізований і конкретний вигляд.

5. Поняття суспільно небезпечний наслідок має системний характер і включає у себе інші суміжні поняття такі як «збиток», «упущена вигода» та «істотна шкода».

6. В якості істотних та універсальних критеріїв для класифікації суспільно небезпечних наслідків, які дозволяють найбільш повно розкрити найважливіші сутнісні властивості досліджуваного явища, показати співвідношення суспільно небезпечних наслідків з об'єктами кримінального правопорушення, продемонструвати можливі варіанти прояву суспільно небезпечних наслідків в об'єктивній дійсності та охарактеризувати їх за допомогою якісних або кількісних показників пропонуємо наступні критерії:

1. За співвідношенням суспільно небезпечних наслідків з об'єктом кримінального правопорушення:

- А) Загальні
- Б) Родові
- В) Видові
- Г) Безпосередні

2. Залежно від факту реальності змін в об'єкті або ступеня об'єктивації:

А) Реальні (фактичні)

Б) Наслідки у вигляді створення можливості заподіяння шкоди (потенційні)

3. Залежно від характеру шкоди:

А) Матеріальні, які поділяються на особисті (фізичні) та майнові

Б) Нематеріальні, які поділяються на особисті немайнові та неособисті немайнові.

7. Конструювання матеріальних та формальних складів є одним із приймів законодавчої техніки, який не заперечує іманентність суспільної небезпечності кримінальному правопорушенню, адже законодавець визнає кримінальним правопорушенням не будь-яке діяння, а лише таке, що породжує або може породити конкретні суспільно небезпечні наслідки.

8. Вибір законодавцем способу конструювання об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення здійснюється з урахуванням певних конкретних обставин та критеріїв, а саме: а) суспільної небезпечності кримінального правопорушення; б) важливості охоронюваних суспільних відносин; в) ознак, що характеризують суспільно небезпечні наслідки; г) можливості їх доказування кримінально-процесуальними засобами.

РОЗДІЛ 3

ФУНКЦІЇ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИХ НАСЛІДКІВ

3.1 Загальні положення

Вивчення соціально-правових явищ безпосередньо пов'язано з необхідністю вироблення методологічної основи дослідження, яка дозволяє з достатнім ступенем об'єктивності виявляти закономірності пізнання об'єкта дослідження.

Кримінальне право як фундаментальна наука, що становить собою систему знань у вигляді ідей, теорій, концепцій, вчень і поглядів про кримінальне правопорушення і покарання базується на ґрунтовних методологічних засадах, серед яких превалюють такі загальнонаукові методи пізнання як діалектичний, системний (системно-структурний), формально-логічний (догматичний), соціологічний, історичний (історично-правовий), порівняльний (порівняльно-правовий) методи тощо. Окрім зазначених методів існують і інші універсальні методи та підходи, що можуть і повинні застосовуватися при дослідженні різноманітних кримінально-правових явищ. До числа таких підходів належить функціональний підхід. Він є одним з тих основних методологічних підходів, який застосовується практично у всіх соціальних, у тому числі, юридичних науках, і, незважаючи на недостатню розробленість у науці кримінального права, має зайняти важливе місце в системі методів наукового дослідження кримінального права.

Пізнання природи кримінально-правового явища (його сутності, принципів та змісту) передбачає його функціональний аналіз, оскільки саме він дозволяє виявити якість та кількість його системних елементів, узагальнити їх, а також виявити функціональні зв'язки та залежності між цими елементами та елементами іншої системи.

З генезисом і еволюцією функціонального підходу в теоретичному правознавстві прямо пов'язане розуміння поняття «функція права». Чисельні дослідження цієї категорії на сьогодні, приводять до висновку про те, що під функцією права необхідно розуміти основні напрямки правового впливу на

суспільні відносини і соціальне призначення права, яке полягає у регулюванні суспільних відносин, у організації керування суспільством. Функції виражають найбільш істотні, головні риси права, характеризують право у дії, є вираженням його динамічної природи. Таким чином, функції права – це основні напрямки правового впливу, які виражають роль права у впорядкуванні суспільних відносин [125, с. 308].

Функції досліджуваного явища дуже тісно пов'язані із значенням цього явища. Втім ці поняття не можна називати тотожними, адже «значення», на нашу думку, є більш широким поняттям, більш абстрактним та знаходиться переважно в площині аксіологічного підходу дослідження права. В свою чергу, «функція», яка є головною категорією функціонального підходу та важливою категорією системного підходу, являє собою більш конкретизоване та формалізоване явище, в якому беззаперечно здійснюється відображення значення досліджуваного явища. Її призначення в усіх випадках полягає у тому, щоб завдати певний вектор діяльності системи, надаючи їй, так би мовити, той самий «еталон», наявність якого потрібна для досягнення поставленої мети [48, с. 181].

Проблема функцій кримінального права завжди привертало увагу вчених-криміналістів. Так, її розробкою та пошуком шляхів розв'язання в різні часи займалися такі вчені, як, М. І. Ковальов [66], В. В. Мальцев [101], А. В. Наумов [117, с. 23], А. А. Піонтковський [141], В. С. Прохоров [160, с. 18], Н. А. Лопашенко [193, с. 371], М. І. Панов [132; 133], В. Д. Филимонов [206, с. 48–50], І. О. Зінченко [48], Є. В. Шевченко [48] та інші в результаті чого сформувалася якісна теоретична система функцій, що виконує кримінальне право.

Втім функціональний підхід та його застосування в наукових дослідженнях доцільно проводити не тільки на рівні загального (галузі права), а й окремого. Йдеться про функціональний підхід у дослідженнях інститутів, категорій та понять кримінального права. З'ясування їхніх функцій дає можливість більш глибоко дослідити їхні сутнісні риси, їх призначення та роль у системі інших компонентів галузі права [133, с. 16].

Особливої уваги в контексті дослідження функцій суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення заслуговує розгляд функцій такої важливої категорії кримінального права як склад кримінального правопорушення. Суспільно небезпечні наслідки будучи ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, з одного боку, служать для виконання функцій складу кримінального правопорушення в цілому, а з іншого – можуть мати власні, особливі функції, через які здійснюють вплив на кримінально-правові відносини [126, с. 67].

На сьогоднішній день відсутність єдності у поглядах на функції складу кримінального правопорушення призвела до виокремлення безлічі їх різновидів, що в деяких випадках є некоректним або суперечить правилам формальної логіки. Зазвичай вчені у своєму дослідженні надають занадто абстрактну систему функцій складу кримінального правопорушення, виходячи при цьому за рамки єдиного кваліфікаційного критерію⁵.

Досить вдалими, на нашу думку, видається підхід щодо розподілу функцій, висунутий М. І. Бажановим, який пропонує виділяти в якості функцій складу кримінального правопорушення фундаментальну, розмежувальну, гарантійну, процесуальну, інтегративну, кваліфікаційну, дескриптивну, рестриктивну, аксіологічну, догматичну та праксіологічну функції [7, с. 96].

Втім і така позиція, на нашу думку, не може вважатися беззаперечною, про що, до речі, і сам автор зазначає у статті «До питання про функції складу злочину». Керуючись методологічним принципом «бритви Оккама», який ще називають «принципом простоти» [19, с. 8], відповідно до якого «не слід множити сутності без необхідності», вважаємо, що такий детальний та занадто розгорнутий розподіл функцій, що пропонує автор, є невиправдано розлогим. Адже по суті аксіологічна і догматична функції – це є дві сторони пізнання, отже їх цілком можливо об'єднати і охопити гносеологічною функцією. Як відомо, гносеологія – це розділ у філософії, в якому вивчаються проблеми природи і можливості

⁵ Див., наприклад, Ляпунов Ю., Родина Л. Функции состава преступления. Уголовное право. 2005. Вып. 3. С. 44-48.

пізнання, відношення знання до реальності, досліджуються загальні передумови пізнання, виявляються умови його достовірності і істинності. Головним питанням є питання істини. Розглядає пізнання з точки зору відносин суб'єкта пізнання (дослідження) до об'єкта пізнання (дослідженого об'єкта) чи в категорії суб'єкт – об'єкт [126, с. 64–65].

Окрім цього, процесуальна та праксіологічна функція, на нашу думку, позначають одне і те саме явище, тобто практичне значення складу кримінального правопорушення.

В свою чергу, фундаментальна функція, яка проявляється в тому, що склад злочину є єдиною, законною, необхідною і достатньою підставою кримінальної відповідальності, на наш погляд, як раз і проявляється у дескрипції (лат. *describere* – описувати) – тобто в описуванні усіх ознак у законі та у рестрикції (лат. *restrictio* – обмеженні) – тобто у обмеженні вчинення конкретних суспільно небезпечних діянь.

Таким чином, вважаємо, що склад кримінального правопорушення у кримінальному праві виконує наступні функції: фундаментальну, гносеологічну, інтегративну, гарантійну, кваліфікаційну, розмежувальну, процесуальну.

Проаналізувавши функції складу кримінального правопорушення та визначивши, що функціональне навантаження складу кримінального правопорушення складається із функцій кожного елементу та його ознак, які, до речі, можуть мати власні функції, пропонуємо виокремити наступні функції суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення: інтегративну, криміноутворюючу, диференційну та кваліфікаційно-розмежувальну.

3.2 Інтегративна функція суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення

Термінологічно «інтеграція» (лат. *integratio*) означає об'єднання різних частин в єдине ціле. У той же час генезис цього терміну сягає своїм корінням в історію філософії, методологію і філософію науки. В історії філософії існували дві концепції співвідношення цілого і частин: атомізм і холізм. Атомізм доводив,

що частини є провідними по відношенню до цілого, а холізм зворотне: ціле визначає свої частини. Інтегративізм - це середина між двома крайнощами атомізму і холізму [26, с. 88]. Як вказує В. В. Ільїн, тут ціле і частини самодостатні, що не редукуються один до одного, але взаємно проникають один в одного і являють собою єдину однопорядкову сутність [52, с. 486].

Ні у вітчизняній, ні у радянській літературі інтегративна функція суспільно небезпечних наслідків не розглядалася. Більш того лише останнім часом науковці почали висловлювати ідеї щодо інтегративної ролі права загалом. Так, на думку В. С. Ковальського, інтегративна функція права характеризується закріпленням стандартів правової поведінки, перетворенням індивідуальних стандартів поведінки в корпоративні або інституціональні стандарти [67, с. 33].

В. М. Кудрявцев та В. П. Казімірчук вважають, що інтегративна функція права полягає у об'єднанні соціальних утворень с метою досягнення соціальної та національної згоди, забезпечення солідарності з загальнолюдськими прогресивними нормами, а також забезпечення та захисту інтересів особистості та суспільства [84, с. 69].

Але головним визначальним моментом, на який звертають увагу усі науковці, що досліджували зміст та значення інтегративної функції права – це її здатність уніфікувати, акумулювати, упорядковувати найважливіші істотні ознаки та структурні елементи цього явища, забезпечувати стійкість і гармонічну рівновагу та самозбереження задля вирішення внутрішніх та зовнішніх протиріч, що виникають у результаті її взаємодії з іншими явищами.

Якраз на цю характеристику інтегративної функції свого часу звернув увагу М. І. Бажанов. Він став одним із перших, хто виділив в якості окремої функції складу злочину (кримінального правопорушення) саме інтегративну функцію.⁶ На його думку, інтегративна функція складу визначається тим, що всі його ознаки знаходяться у єдності і у взаємозв'язку і утворюють собою інтегративну систему,

⁶ Згодом на інтегративний характер відносин і зав'язків елементів системи поняття кримінального правопорушення звернули увагу також М. І. Панов та С. О. Харитонов (див. Панов М. І., Харитонов С. О. Суспільна небезпечність діяння в системі ознак поняття «кримінальне правопорушення». Проблеми законності. 2020. Вип. 150. С. 124–140. URL: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.150.21103>)

яка характеризує в цілому дане діяння як кримінально-протиправне і каране [5, с. 106].

Погоджуючись з думкою автора щодо необхідності виділення інтегративної функції складу кримінального правопорушення в якості самостійної, самодостатньої функції, вважаємо за необхідне також зауважити на важливості та значенні цієї функції. В першу чергу, саме ця функція демонструє, що склад кримінального правопорушення — це певна впорядкована, логічна система, що володіє власною структурою (складається з елементів та ознак). По-друге, інтегруюча функція складу кримінального правопорушення виражається у тому, що всі складники цієї інтегрованої системи в обов'язковому порядку мають представляти собою не просте механічне об'єднання всіх елементів та ознак в єдине ціле, а, насамперед, слугувати формою вираження соціальної сутності кримінального правопорушення – його здатності заподіювати істотну шкоду суспільним відносинам, що поставлені під охорону законом про кримінальну відповідальність.

Отже, суспільно небезпечні наслідки, будучи ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, з одного боку, впливають на реалізацію функцій складу кримінального правопорушення, а з іншого – реалізують свої власні функції.

Тобто можна стверджувати, що суспільно небезпечний наслідок щодо складу та поняття кримінального правопорушення виконує інтегративну функцію. Втім, якщо склад кримінального правопорушення інтегрує у собі всі елементи та ознаки, що входять до його системи, вбираючи у себе всі сутнісні характеристики останніх, то суспільно небезпечні наслідки, насамперед, акумулюють у собі соціальну, внутрішню, об'єктивну сутність суспільно небезпечного діяння.

Нагадаємо, що кримінальним правопорушенням на законодавчому рівні можна визнавати лише таке діяння, що за своєю природою, об'єктивною властивістю є суспільно небезпечним. При цьому суспільна небезпечність, як об'єктивна, матеріальна, реально існуюча ознака, що іманентно притаманна усім без винятку кримінальним правопорушенням, знаходить свій прояв, у першу

чергу, у заподіянні шкоди об'єкту посягання, тобто в суспільно небезпечних наслідках кримінального правопорушення в широкому їх значенні, які завдяки законотворчій техніці можуть бути закріплені в якості ознаки об'єктивної сторони його складу – суспільно небезпечних наслідках (у вузькому значенні).

Таким чином саме суспільно небезпечні наслідки виступають головним показником суспільної небезпечності кримінального правопорушення, слугують основним вираженням її сутності. При цьому слід зауважити, що суспільна небезпечність та суспільно небезпечні наслідки не перебувають в жодних ієрархічних відносинах, навпаки, вони одночасно виступають умовами існування один одного: якщо об'єкту кримінального правопорушення не заподіюється шкода, то говорити про суспільну небезпечність діяння не можна, і навпаки, якщо суспільно небезпечність діяння відсутня, то і об'єкт не зазнає жодних істотних шкідливих змін. Тому саме інтегративна функція суспільно небезпечних наслідків сприяє розумінню механізму заподіяння шкоди об'єкту кримінального правопорушення і, відповідно, розумінню сутності суспільної небезпечності кримінального правопорушення.

При цьому, інтегративний потенціал суспільно небезпечних наслідків жодним чином не пов'язаний із законодавчою конструкцією складу кримінального правопорушення: він простежується не тільки у конкретних складах кримінальних правопорушень, де вони передбачені як обов'язкова ознака складу та найчастіше детально конкретизовані, а й в усіх інших (формальних, усічених) складах, де суспільно небезпечні наслідки, знаходячись за «межами складу кримінального правопорушення», слугують показником істотної шкоди об'єкту.

Саме суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення є тим інтегруючим «ядром тяжіння», до якого прагнуть, тяжіють інші елементи та ознаки кримінального правопорушення, які хоча і не володіють самі по собі суспільною небезпечністю, не заподіюють самі по собі шкоди суспільним відносинам, втім суттєво впливають на ступінь та характер суспільної небезпечності, дозволяють охарактеризувати причину, спрямованість та силу

руйнівного впливу діяння або ж допомагають більш повно та правильно встановити об'єкт кримінального правопорушення, вказуючи на ті конкретні суспільні відносини, що зазнають шкоди.

Суспільно небезпечні наслідки – це обов'язковий елемент, який з'єднує всі інші елементи та ознаки складу кримінального правопорушення з його об'єктом. Без них система «склад кримінального правопорушення» розпадається, тому що між діянням і об'єктом відбувається розрив [83, с. 172].

Саме суспільно небезпечні наслідки, виступаючи головною інтегруючою ознакою, в якій головним чином акумулюється суспільна небезпечність кримінального правопорушення, надає можливість простежити діалектичний зв'язок між всіма ознаками та елементами складу, наповненими соціальним змістом.

Значення інтегративної функції суспільно небезпечних наслідків важко переоцінити. Виступаючи у складі кримінального правопорушення основним показником суспільної небезпечності, саме суспільно небезпечні наслідки дозволяють відрізнити кримінально-протиправні посягання від інших видів правопорушень. Розуміння, що є кримінально-протиправним діянням, в свою чергу, дозволяє реалізувати основну функцію кримінального права, яка полягає у охороні суспільних відносин від кримінально-протиправних посягань. Саме тому інтегративна функція, на нашу думку, є основною (генеральною) щодо усіх інших функцій, які виконують суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення.

Таким чином, суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення є тією головною ознакою складу кримінального правопорушення, що інтегрує (акумулює) у собі соціальну сутність кримінального правопорушення та являє собою, так би мовити, міст, що поєднує поняття складу кримінального правопорушення як теоретичну абстракцію найвищого порядку та кримінальне правопорушення як явище реальної дійсності.

3.3 Криміноутворююча функція суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення

Як відомо, конструювання складу кримінального правопорушення, включення до нього конкретних ознак здійснюється не випадково, адже кримінальне правопорушення за своєю соціальною природою відрізняється від суспільно шкідливої, суспільно нейтральної або будь-якої іншої поведінки. При визначенні елементів складу кримінального правопорушення законодавець керується важливим критерієм – суспільною небезпечністю правопорушення. Тобто в конкретний склад кримінального правопорушення включаються ознаки, сукупність яких характеризує вчинене як суспільно небезпечне діяння.

Показником суспільної небезпечності кримінально протиправної поведінки є так звані криміноутворюючі ознаки. Іншими словами, відповідні діяння визнаються суспільно небезпечними і включаються до кримінальних кодексів лише за умови, що кримінально-правова характеристика цих діянь передбачає необхідні криміноутворюючі ознаки.

Відбір ознак для формування складу кримінального правопорушення та створення на цій основі відповідної кримінально-правової норми здійснюється в межах криміналізації, тобто у процесі виявлення суспільно небезпечних форм індивідуальної поведінки, визнання допустимості, можливості та доцільності кримінально-правової боротьби з ними та фіксації їх у законі як кримінально-протиправних та кримінально-караних. В результаті криміналізації виявляються і закріплюються в кримінальному законі ознаки, які відмежовують злочинне діяння від незлочинної поведінки [28, с. 11–12].

Ці ознаки можуть стосуватися не лише форми і виду вини, мотиву і мети, способу вчинення діяння, тяжкості наслідків, що настали, а й предмета злочину, потерпілого, місця, часу, обстановки, ситуації вчинення діяння, засобів і знарядь, за допомогою яких воно вчиняється, суб'єкта. Якщо не наявна жодна з цих ознак діянь, то немає підстав говорити про те, що таке діяння є суспільно небезпечним [210, с.187–189].

Зазначимо, що розглядаючи криміноутворюючі ознаки, ми маємо на увазі ознаки винятково конкретних складів кримінальних правопорушень, адже саме по собі загальне поняття складу кримінального правопорушення, не являючи собою явище реальної дійсності, не наділене суспільною небезпечністю.

Так, О. К. Марін вказує, що не будь-яка ознака складу злочину може бути криміноутворюючою. Об'єкт кримінального правопорушення сам по собі не перетворює нейтральну поведінку у суспільно небезпечну. Криміноутворюючими ознаками, на його думку, можуть виступати ознаки потерпілого, предмета, об'єктивної та суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, наявність у складі яких перетворює соціально нейтральну поведінку у суспільно небезпечну – кримінальне правопорушення. Функціональним призначенням криміноутворюючої ознаки, її природою, є те, що саме її наявність у поведінці особи свідчить про суспільно небезпечний її характер і, як наслідок, кримінальну протиправність [104, с. 154].

Отже саме тому суспільно небезпечні наслідки, виконуючи інтегративну функцію щодо поняття та складу кримінального правопорушення, будучи за своєю природою основним показником суспільної небезпечності діяння, можуть виконувати криміноутворюючу функцію. При цьому, в тих випадках, коли суспільно небезпечні наслідки передбачені диспозицією статті Особливої частини КК, вони обов'язково виконують роль криміноутворюючої ознаки.

Правильним є висновок В. В. Мальцева, що дослідження механізму впливу суспільно небезпечних наслідків на диспозиції і санкції норм Особливої частини Кримінального кодексу, виявлення досить стійкої залежності норми від основних параметрів наслідків, виявлення у зв'язку з цим характерних прийомів, правил конструювання її диспозицій і санкцій дозволяє вважати досить точно встановленим існування нормоутворюючої функції суспільно небезпечних наслідків, ігнорування якої не тільки ускладнює процес створення оптимальної, технічно досконалої кримінально-правової норми, а й часто є причиною порушення соціальної справедливості при її реалізації [102, с. 124].

Криміноутворююча функція суспільно небезпечних наслідків може проявлятися у двох моментах: по-перше, коли суспільно небезпечні наслідки прямо передбачені в основному складі кримінального правопорушення і являють собою його конститутивну ознаку, тобто фактично «породжують» самостійну кримінально-правову норму. Вітчизняне законодавство знає безліч прикладів таких складів кримінальних правопорушень (їх ще називають матеріальними складами), в яких саме розмір, вид або характер суспільно небезпечних наслідків в першу чергу свідчить про наявність суспільної небезпечності у вчиненому, а тому має вирішальне значення під час конструювання кримінально-правової норми. Так, в ч. 1 ст. 115 КК України саме суспільно небезпечний наслідок у вигляді заподіяння смерті потерпілому виступає ознакою, що іманентно притаманна цьому кримінальному правопорушенню. Так само і, наприклад, в ч. 1 ст. 137 суспільно небезпечний наслідок у вигляді істотної шкоди здоров'ю потерпілого є основною конструктивною ознакою складу цього кримінального правопорушення.

Говорячи про кримінальні правопорушення з формальним складом, в яких об'єктивна сторона не передбачає настання суспільно небезпечних наслідків жодного виду в якості обов'язкової ознаки складу кримінального правопорушення, зазначимо, що у таких випадках навіть знаходячись поза межами складу, уособлюючись, втілюючись у шкоді об'єкту, суспільно небезпечні наслідки здійснюють важливий опосередкований вплив на конструювання кримінально-правової норми. Проте говорити про криміноутворюючу функцію суспільно небезпечних наслідків (у широкому значенні) у кримінальних правопорушеннях з формальним складом можна лише умовно, адже криміналізація суспільно небезпечного діяння в цьому випадку обумовлюється соціальною цінністю суспільних відносин, обсягом завданої їм шкоди, яку можна пізнати лише шляхом аналізу усієї сукупності ознак складу цього кримінального правопорушення.

По-друге, як відомо, законодавець встановлює підвищену кримінальну відповідальність за суспільно небезпечне діяння вчинене, за наявності певних

обтяжуючих (кваліфікуючих) ознак. На практиці такими ознаками здебільшого виступають саме суспільно небезпечні наслідки, які суттєво підвищують суспільну небезпечність діяння, передбаченого в основному складі кримінального правопорушення. Тому правильним видається твердження, згідно з яким суспільно небезпечні наслідки виконують криміноутворюючу функцію не тільки щодо основного складу кримінального правопорушення, але й у випадках, коли вони знаходять своє закріплення в кваліфікованому чи особливо кваліфікованому складах кримінального правопорушення.

При настанні суспільно небезпечних наслідків, включених законодавцем в якості кваліфікуючих ознак складу кримінального правопорушення, заподіюється більша шкода, порушується більша кількість суспільних відносин і, як наслідок, суспільна небезпечність кримінального правопорушення в цілому підвищується.

В свою чергу, говорячи про суспільно небезпечні наслідки, що виступають в якості особливо кваліфікуючих ознак кримінального правопорушення, важливо вказати про максимально можливий ступінь їх суспільної небезпечності у порівнянні з основним та кваліфікованим складами кримінального правопорушення

Аналіз кримінального законодавства дає можливість зробити висновок, що існує велика кількість кримінально-правових норм, у яких у якості кваліфікуючої ознаки визначені суспільно небезпечні наслідки. При чому в них усіх ступінь збільшення суспільної небезпечності за ознакою спричинення суспільно небезпечних наслідків характеризується використанням спеціальних конструктивних законодавчих прийомів та технік. До таких прийомів можна віднести якісно-кількісний опис суспільно небезпечних наслідків (наприклад, смерть особи або зараження венеричною хворобою двох чи більше осіб (ч. 2 ст. 133 КК), великий чи особливо великий розмір крадіжки (ч. 4, 5 ст. 185 КК), загибель людей (ч.2 ст. 269 КК) майнова шкода в особливо великих розмірах або загибель людей (ч. 2 ст. 194 КК), або використання спеціальних термінів (термінологічних зворотів), що мають ознаки оціночних понять таких як «істотна шкода», «значна майнова шкода», «тяжкі наслідки» та інші.

Варто зазначити, що криміноутворююча функція суспільно небезпечного наслідку може виражатися не тільки у вигляді кваліфікуючої або особливо кваліфікуючої ознаки (обтяжуючої або особливо обтяжуючої обставини) складу кримінального правопорушення. Теоретично вона може мати вигляд і привілейованої ознаки (пом'якшуючої обставини). Втім у вітчизняному законодавстві наразі немає жодного складу кримінального правопорушення, в якому суспільно небезпечний наслідок виступав би у ролі пом'якшуючої обставини, тобто обставини, що істотно зменшує ступінь суспільної небезпечності вчиненого діяння. І такий стан речей є цілком логічним та зрозумілим, адже суспільно небезпечні наслідки у широкому сенсі є шкодою, що заподіюється суспільним відносинам, і відповідно зменшувати ступінь суспільної небезпечності, як правило, не можуть.

Підсумовуючи все вищевикладене, можна зробити висновок, що суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення у певних випадках можуть виступати у ролі криміноутворюючої ознаки, тобто ознаки, що виступає у якості критерію криміналізації діяння. Таким чином, суспільно небезпечний наслідок може виконувати криміноутворюючу функцію в тих випадках, коли він або іманентно притаманний діянню, яке передбачене основним складом кримінального правопорушення, або виступати в якості кваліфікуючої чи особливо кваліфікуючої ознаки складу кримінального правопорушення.

3.4. Диференційна функція суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення

Досягнення законності і справедливості в процесі застосування кримінального закону передбачає ретельну диференціацію кримінальної відповідальності, адже за словами професора В. Д. Спасовича, «покарання має бути визначеним і в якісному, і в кількісному відношенні; щоб бути співрозмірним якості та кількості скоєного зла, воно повинно містити рівну йому цінність» [177, с. 108].

У науці кримінального права загально визнано, що диференціація кримінальної відповідальності є одним з провідних напрямків сучасного розвитку кримінального законодавства і кримінально-правової політики в цілому.

Різноманітність скоєних правопорушень і різноманіття осіб, які їх вчиняють, роблять диференційований підхід до способів і заходів реагування на таку поведінку абсолютно необхідним і, єдино вірним, адже альтернативою йому може виявитися не уніфікація відповідальності як процес, що врівноважує її, а однаковість, «урівнювання» відповідальності для всіх, незалежно від тяжкості вчиненого, особи правопорушника та інших ознак [79, с. 75]. Таким чином, саме диференціація кримінальної відповідальності є одним із засобів реалізації загальнолюдських принципів гуманізму та справедливості в кримінальному праві при вирішенні питань, пов'язаних з визначенням виду, обсягу та меж кримінально-правового впливу на осіб, які вчинили суспільно-небезпечне діяння.

Утім у вітчизняній кримінально-правовій доктрині, питання диференціації кримінальної відповідальності, питання про її види, зміст, підстави все ще залишаються дискусійними. На сьогоднішній день немає єдиного погляду на сутність диференціації відповідальності, на підстави і межі її здійснення та її співвідношення з індивідуалізацією відповідальності і покарання.

Окрім цього, варто зазначити, що в даний час диференціація кримінальної відповідальності вивчається в трьох основних напрямках. По-перше, як принцип кримінальної політики, по-друге, як діяльність законодавця, по-третє, як розмежування відповідальності в залежності від певних обставин [23, с. 61]

Під час дослідження диференціації кримінальної відповідальності, головний акцент нами буде зроблений саме на з'ясуванні сутності диференціації як певного кримінально-правового процесу, що полягає у градації передбаченого кримінальним законом виду, розміру та характеру відповідальності залежно від зміни суспільної небезпечності діяння та інших обставин.

Саме тому серед визначень поняття диференціації кримінальної відповідальності більш вдалим, на нашу думку, є визначення, запропоноване Т. О. Леснієвські-Костаревою, відповідно до якого диференціація кримінальної

відповідальності – це градація, поділ, розшарування кримінальної відповідальності в кримінальному законі, внаслідок чого законодавцем встановлюються різні кримінально-правові наслідки в залежності від типового ступеня суспільної небезпечності кримінального правопорушення і типового ступеня суспільної небезпечності особи винного [93, с. 63].

Щодо питання про співвідношення диференціації кримінальної відповідальності та індивідуалізації покарання, то наразі більшість вчених погоджуються, що вони є взаємозалежними і являють собою дві сторони кримінальної відповідальності, хоча мають різну правову природу. При диференціації кримінальної відповідальності законодавець окреслює загальний контур, межі караності з огляду на ступінь типової суспільної небезпечності діяння. При індивідуалізації покарання суддя у визначених межах обирає міру покарання, керуючись уже врахованими законодавцем у санкції характером і типовим ступенем небезпечності діяння й самостійно оцінює індивідуальний ступінь суспільної небезпечності вчиненого [93, с. 20].

Таким чином підставою диференціації кримінальної відповідальності є та суттєва ознака, за якою відбувається виділення, градація, розмежування, законодавцем обсягу кримінальної відповідальності. Звідси підставою диференціації відповідальності є типовий ступінь суспільної небезпечності діяння і типовий ступінь суспільної небезпечності особи винного. Типовий ступінь більш абстрактний, ніж індивідуальний. Введення такої ознаки дозволяє більш чітко розмежовувати індивідуалізацію і власне диференціацію кримінальної відповідальності.

На нашу думку, розмежування кримінальних правопорушень дійсно лежить в основі диференціації, та головною підставою для такої диференціації треба вважати саме типовий ступінь та характер суспільної небезпечності, в свою чергу характеристика особи винного має значення здебільшого для індивідуалізації покарання.

Окрім підстав диференціації, слід виділяти і таку категорію, як «диференційна ознака». Загалом, під «ознакою» розуміють «рису, властивість,

особливість кого-, чого-небудь; те, що вказує на що-небудь, свідчить про щось; показник, свідчення» [174, с. 655]. Отже, диференційна ознака кримінальної відповідальності – це певна властивість, риса що вказує, на наявність підстави диференціації, свідчить про суспільно небезпечний характер вчиненого діяння. Саме диференційні ознаки головним чином впливають на градацію кримінальної відповідальності. Слід зауважити, що типовий ступінь та характер суспільної небезпечності визначається в більшості випадків комплексом диференційних ознак. Серед таких ознак особливе місце відведене саме суспільно небезпечним наслідкам кримінального правопорушення, адже розмір санкції знаходиться в прямій залежності від дійсної небезпеки посягання, від якого захищається кримінально-паровою нормою об'єкт, і, отже, від тяжкості шкоди, завданої суспільним відносинам [68, с. 75].

Розглянемо як впливає суспільно небезпечний наслідок на процес диференціації кримінальної відповідальності на різних її етапах та у різних формах.

Криміналізуючи певне діяння законодавець оцінює типовий ступінь та характер його суспільної небезпечності, встановлюючи за його вчинення конкретний вид та розмір покарання, що у сукупності і визначає ступінь тяжкості кримінального правопорушення, який покладений в основу класифікації (категоризації) кримінальних правопорушень, передбачених у кримінальному законодавстві. Категоризація виражається у встановленні різних санкцій за різні види кримінальних правопорушень, у розмежуванні складів в межах даного виду. На нашу думку, саме етап категоризації суспільно небезпечного діяння є основною формою диференціації кримінальної відповідальності, на якому увесь масив кримінальних правопорушень близьких за ступенем та характером суспільної небезпечності відносить до певної категорії.

Значення суспільно небезпечних наслідків на цьому етапі величезне. Спробуємо довести це на прикладі кримінальних правопорушень, в яких шкода об'єкту виражається у матеріальних суспільно небезпечних наслідках, та які мають чітке, конкретизоване визначення у кримінальному законі. Так, до однієї

категорії кримінальних правопорушень - проступків, незважаючи на розташування у різних розділах КК, належать такі діяння, як крадіжка та легке тілесне ушкодження. Незважаючи на те, що такі проступки завдають шкоду різним суспільним відносинам, саме суспільно небезпечні наслідки від їх вчинення є тим головним тригером, параметром, що запускає механізм диференціації як юридичної відповідальності загалом⁷ (у цьому випадку відмежовується кримінальна відповідальність від адміністративної), так і диференціації в межах кримінальної відповідальності, де наслідки у вигляді легких тілесних ушкоджень або крадіжки на суму більше 0,2 НМДГ та не більше 100 НМДГ мають вирішальне значення для визначення тяжкості вчиненого.

Втім процес диференціації, як відомо, не обмежується цією формою.

Наступною формою диференціації кримінальної відповідальності є градація суспільно небезпечних діянь в межах кримінальних правопорушень однієї категорії тяжкості. У цьому випадку здійснюється порівняння типового ступеня та характеру суспільної небезпечності конкретних складів кримінальних правопорушень, які хоча і відносяться до одного ступеня тяжкості, втім все ж таки відрізняються один від одного за суспільною небезпечністю. Так, порушення правил екологічної безпеки, наслідком якого стала загибель людей, екологічне забруднення значних територій або інші тяжкі наслідки (ст. 236 КК), до яких зазвичай відносять зокрема, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, масове захворювання людей, виведення з ладу назавжди або на тривалий період виробничих підприємств чи інших важливих споруд (гребель, систем водо- та енергопостачання, зв'язку тощо), масову загибель об'єктів тваринного світу, знищення лісових масивів на значних площах, спричинення особливо великих матеріальних збитків, у тому числі пов'язаних з відновленням належної якості довкілля, неможливість проживання населення на певній території і вимушене

⁷ Диференціація відповідальності як поняття і як правове явище відрізняється за різними підставами в залежності від обставин, що мають значення для вчиненого суспільно небезпечного діяння. Так, в залежності від видів юридичної відповідальності (цивільно-правової, дисциплінарної, адміністративної, кримінальної, кримінально-процесуальної, цивільно-процесуальної та ін.) виділяють і види їх диференціації. (див. Мельникова Ю. Б. Юридическая ответственность: сущность, понятие, дифференциация. Дифференциация ответственности в уголовном праве и процессе. Ярославль, 1994. С. 3-19)

переселення людей, а також крадіжка, вчинена у великих розмірах (ч. 4 ст. 185 КК), вочевидь, незважаючи на те, що належать до злочинів однієї категорії, зважаючи на розмір санкції, мають різний ступінь суспільної небезпечності, адже шкода, яка завдається об'єктам кримінально-правової охорони при порушенні правил екологічної безпеки є більш значною та завдається більш цінним об'єктам кримінально-правової охорони. Втім слід зазначити, що диференціація кримінальної відповідальності у цьому випадку здійснюється не тільки за цією ознакою, адже суттєвий вплив на соціально-правову сутність зазначеного кримінального правопорушення справляє також об'єкт кримінального правопорушення та така суб'єктивна ознака складу кримінального правопорушення як форма вини.

Важливий вплив на процес диференціації здійснює і градація складів кримінальних правопорушень, що передбачені в межах однієї статті, але в різних її частинах, за допомогою саме суспільно небезпечного наслідку, який виступає у якості кваліфікуючої або особливо кваліфікуючої ознаки складу кримінального правопорушення. Наприклад, таке кримінальне правопорушення з матеріальним складом як «Зараження венеричною хворобою» (ст. 133 КК) вважається закінченим з моменту, коли потерпілий фактично захворів на венеричну хворобу. Однією з кваліфікуючих ознак складу цього кримінального правопорушення, на підставі якої здійснюється диференціація кримінальної відповідальності є суспільно небезпечний наслідок у вигляді зараження двох чи більше осіб. В свою чергу особливо кваліфікований склад зараження венеричною хворобою (ч. 3 ст. 133 КК) тягне кримінальну відповідальність, у разі спричинення тяжких наслідків. Під тяжкими наслідками у цьому випадку слід розуміти заподіяння потерпілому середньої тяжкості чи тяжких тілесних ушкоджень, а також настання безплідності, самогубства потерпілого тощо. Це так звані вторинні або похідні наслідки щодо первинного наслідку у вигляді зараження венеричною хворобою [129, с. 208]. Тобто при оцінці характеру суспільної небезпеки даного кримінального правопорушення, та розміру санкції за його вчинення, законодавець, в першу чергу, враховує саме настання суспільно небезпечних

наслідків. Отже суспільно небезпечні наслідки у цих випадках виступають тією головною диференційною ознакою, на підставі якої здійснюється розмежування типової суспільної небезпечності кримінальних правопорушень і відповідно градація кримінальної відповідальності.

Щодо пом'якшуючих та обтяжуючих обставин, передбачених у ст. 66 та ст. 67 КК, то вони, на нашу думку є критеріями (ознаками) не диференціації кримінальної відповідальності, а індивідуалізації покарання, тобто виступають тим інструментом, яким користується суд при вирішенні питання про відповідальність конкретної особи. Саме тому законодавець говорить про ці обставини в нормах Загальної частини КК, де визначається правила діяльності суду при призначенні покарання (Розділ XI «Призначення покарання»). А отже обставина, що обтяжує покарання, яка полягає у настанні тяжких наслідків, завданих кримінальним правопорушенням, або така пом'якшуюча обставина як «відвернення винним шкідливих наслідків правопорушення, добровільне відшкодування збитків або усунення заподіяної шкоди», не може вважатися ознакою, що диференціює кримінальну відповідальність, адже у цьому випадку виконує функцію саме індивідуалізації покарання. При цьому важливо зауважити, що у випадку настання внаслідок вчинення кримінального правопорушення тяжкого наслідку, що одночасно передбачений законодавцем і як ознака певного кваліфікованого складу кримінального правопорушення, і як обставина, що обтяжує покарання (ст. 67), кваліфікація має здійснюватися виключно за відповідною частиною статті Особливої частини КК, без посилання на п.5 ч. 1 ст. 67. На нашу думку, таке правило повністю не тільки відповідає принципу *non bis in idem*, але і дозволяє повною мірою врахувати ступінь суспільної небезпечності скоєного діяння.

Таким чином, дослідивши поняття, сутність та підстави диференціації кримінальної відповідальності, а також проаналізувавши форми її диференціації, ми прийшли до висновку, що суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення виконують у кримінальному праві диференційну функцію, виступають основним критерієм суспільної небезпечності кримінального

правопорушення, завдяки чому відбувається диференціація кримінальної відповідальності.

3.5 Кваліфікаційно-розмежувальна функція суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення

Як зазначалося, обсяг функціонального навантаження складу кримінального правопорушення формується у тому числі і завдяки функціям, що виконують його системні елементи. Серед усього масиву функцій, притаманних складу кримінального правопорушення важливе прикладне значення належить розмежувальній та кваліфікаційним функціям, які на нашу думку також виконують суспільно небезпечні наслідки.

На думку М. І. Бажанова, кваліфікаційна функція полягає в тому, що склад кримінального правопорушення знаходить своє вираження в кваліфікації. Шляхом такої кваліфікації встановлюється зв'язок між діянням і тим складом, ознаки якого передбачаються у КК, отже склад кримінального правопорушення – це законодавча модель кваліфікації кримінальних правопорушень [125, с. 308]. В свою чергу, розмежувальна функція чітко відокремлює кримінально-протиправну поведінку від іншої поведінки, одне кримінальне правопорушення від іншого.

Розглядаючи співвідношення розмежування складів кримінальних правопорушень, що здійснюється на рівні застосування кримінального закону, з явищем кримінально-правової кваліфікації, можна помітити, що у кримінально-правовій літературі немає єдності поглядів щодо цього питання. Більшість авторів вважають, що розмежування і кваліфікація злочинів явища не ідентичні, підтримуючи відому тезу В. М. Кудрявцева, що розмежування кримінальних правопорушень є не кваліфікацією, а зворотною стороною кваліфікації [17, с. 50].

Декілька разів змінювалася з цього приводу позиція В. О. Навроцького. Спочатку, він, підтримуючи В. М. Кудрявцева, писав, що розмежування кваліфікацією не є. Воно є зворотною стороною кримінально-правової кваліфікації [114, с. 63]. Розмежування діянь у більш пізніх роботах цей науковець називав одним із етапів кримінально-правової кваліфікації [113, с. 478].

На нашу думку, більш обґрунтованою є позиція тих авторів, які вважають розмежування частиною процесу кримінально-правової кваліфікації, а не самостійним явищем, що знаходиться поза межами цього процесу.

Перш за все, розмежування кримінальних правопорушень – це виявлення серед складів кримінальних правопорушень зі спільними ознаками того складу, що відповідає ознакам вчиненого кримінального правопорушення, і, в решті решт, визначення кримінально-правової норми, яка підлягає застосуванню у конкретному випадку. Отже, в процесі кримінально-правової кваліфікації неминучим є розмежування складів кримінальних правопорушень [17, с. 52–53].

Погоджуємося із позицію Л. П. Брич, що розмежувальна та кваліфікаційна функції складу тісно пов'язані, адже кваліфікація будь-якого кримінального правопорушення має тісний зв'язок із процесом розмежування їх суміжних складів.

Саме тому вважаємо коректним поєднати (синтезувати) указані самостійні функції в одну – кваліфікаційно-розмежувальну, яка на нашу думку, є більш узагальненою формою вираження змісту різних етапів кваліфікації кримінальних правопорушень.

Зазначимо, що про значення наслідків при розмежуванні та кваліфікації складів кримінальних правопорушень у науковій літературі майже не згадувалось, також не здійснювалось виокремлення та детального дослідження сутності зазначених функцій. Натомість роль цих функцій дуже важлива, адже саме на етапі кваліфікації та розмежування складів кримінальних правопорушень знаходить своє відображення диференційна функція складу кримінального правопорушення, яка в свою чергу, служить для забезпечення реалізації загальноправових принципів справедливості, та гуманізму.

Нагадаємо, що склади кримінальних правопорушень можуть характеризуватися однією або декількома розмежувальними ознаками. Проте наявність лише однієї такої ознаки вже є достатньою підставою для розмежування суміжних складів кримінальних правопорушень.

Для правильної кваліфікації кримінального правопорушення має значення, як описуються суспільно небезпечні наслідки в диспозиціях кримінально-правових норм. Способи такого описування визначаються об'єктами і предметами, яким заподіюється шкода, збитки. У кримінальних правопорушеннях, в яких предмет є обов'язковим елементом складу (так званих предметних кримінальних правопорушеннях), суспільно небезпечні наслідки називаються і, як правило, диференціюються за тяжкістю [83, с. 166].

Важливо зазначити, що встановлення суспільно небезпечних наслідків під час кваліфікації кримінальних правопорушень має відбуватися і щодо кримінальних правопорушень із формальним складом. Адже якщо діяння не заподіює істотної шкоди суспільним відносинам, то воно, відповідно, і не наділене матеріальною ознакою, що притаманна поняттю кримінального правопорушення. Тому визначення, встановлення шкоди, що заподіюється кримінальним правопорушенням з формальним складом хоча і не впливає на кваліфікацію, проте є необхідним та обов'язковим етапом в процесі розмежування кримінальних правопорушень із іншими деліктами або нейтральною (чи навіть позитивною поведінкою).

Таким чином, можна зробити висновок, що суспільно небезпечні наслідки є, по-перше, важливою розмежувальною ознакою у складах кримінальних правопорушень, по-друге, мають важливе значення для здійснення правильної кримінально-правової кваліфікації, по-третє, виступають у ролі інструменту, що дозволяє відмежувати кримінальне правопорушення від іншої протиправної поведінки.

Розмежування та кваліфікація кримінальних правопорушень може відбуватися як на основі якісних характеристик суспільно небезпечних наслідків, у випадках коли вони детально описані за допомогою якісних показників (наприклад, опис того чи іншого виду тілесних ушкоджень), або за допомогою кількісних характеристик (розміру, що найчастіше прив'язується до НМДГ або інших показників; наприклад, до розміру внеску на підтримку політичної партії

чи максимальний розмір фінансової (матеріальної) підтримки на здійснення передвиборної агітації або агітації з референдуму (ст. 159.1 КК).

Суспільно небезпечні наслідки є найбільш розповсюдженою ознакою, яка дозволяє відмежовувати склад кримінального правопорушення від складу адміністративного правопорушення. При чому склад кримінального правопорушення може відрізнятися від складу адміністративного правопорушення, як наявністю у складі першого конкретного суспільно небезпечного наслідку, і відповідно відсутності такого наслідку у іншого, так і розміром якісно однакових суспільно небезпечних наслідків, як наприклад, при відмежуванні дрібної крадіжки (ст. 51 КУпАП) від крадіжки, передбаченої законом про кримінальну відповідальність (ст. 185 КК).

Відмежування «порушення правил охорони або використання надр», передбаченого ст. 240 КК України від адміністративного делікту, передбаченого ст. 57 КУпАП України (Порушення вимог щодо охорони надр) також відбувається саме за наслідками. Для наявності кримінального правопорушення, передбаченого ст. 240 КК необхідно, щоб хоча б одне із зазначених діянь створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля.

Так само здійснюється і відмежування кримінального проступку, передбаченого ч.1 ст.197-1 КК (Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво) від адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 53-1 КпАП, адже для самовільного зайняття земельної ділянки як кримінально-караного діяння, на відміну від адміністративного правопорушення, необхідно встановити заподіяння значної шкоди законному володільцю або власнику земельної ділянки.

Підсумовуючи вищезазначене, можна констатувати, що сутність кваліфікаційно-розмежувальної функції суспільно небезпечних наслідків полягає у тому, що суспільно небезпечний наслідок кримінального правопорушення разом з іншими ознаками складу виступає юридичною підставою кваліфікації кримінальних правопорушень, а також може бути розмежувальною ознакою, завдяки якій здійснюється розмежування суміжних складів кримінальних

правопорушень, а також відмежування кримінальних правопорушень від діянь, які не є кримінально-протиправними.

Висновки до розділу 3

Викладене дає підстави зробити наступні висновки.

1. Суспільно небезпечні наслідки, як ознака об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, з одного боку, впливають на виконання функцій складом кримінального правопорушення в цілому, а з іншого – мають власні, особливі функції, через які здійснюють вплив на кримінально-правові відносини.

2. На підставі аналізу функцій складу кримінального правопорушення пропонуємо виокремити наступні функції суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення: інтегративну, криміноутворюючу, диференційну та кваліфікаційно-розмежувальну.

3. Інтегративна функція, є основною (генеральною) щодо усіх інших функцій, які притаманні суспільно небезпечним наслідкам кримінального правопорушення, а її значення полягає у тому, що суспільно небезпечні наслідки, будучи головним показником суспільної небезпечності діяння, дозволяють відрізнити кримінально-протиправні посягання від інших видів правопорушень, що, в свою чергу, дозволяє реалізувати основну функцію кримінального права в цілому, а саме охорону суспільних відносин від кримінально-протиправних посягань.

4. Криміноутворююча функція суспільно небезпечних наслідків може проявлятися у двох моментах: по-перше, коли суспільно небезпечні наслідки передбачені в основному складі кримінального правопорушення і являють собою його конститутивну ознаку, тобто фактично «породжують» самостійну кримінально-правову норму, по-друге, коли вони знаходять своє закріплення в кваліфікованому чи особливо кваліфікованому складах кримінального правопорушення та виступають в якості кваліфікуючої чи особливо кваліфікуючої ознаки складу кримінального правопорушення.

5. Сутність диференційної функції суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення полягає у тому, що суспільно небезпечні наслідки виступають основним критерієм визначення суспільної небезпечності діяння, завдяки чому відбувається диференціація кримінальної відповідальності у різних її формах.

6. Кваліфікаційно-розмежувальна функція суспільно небезпечних наслідків полягає у тому, що суспільно небезпечний наслідок кримінального правопорушення разом з іншими ознаками складу виступає юридичною підставою кваліфікації кримінальних правопорушень, дозволяє відмежувати кримінальне правопорушення від іншої протиправної поведінки, а також має значення важливої розмежувальні ознаки у суміжних складах кримінальних правопорушень.

РОЗДІЛ 4

ВПЛИВ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИХ НАСЛІДКІВ НА КВАЛІФІКАЦІЮ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВПОРУШЕНЬ

4.1 Суспільно небезпечні наслідки як оціночні поняття та проблеми їх кваліфікації

Понятійний апарат будь-якого нормативного акту, у тому числі КК України повинен відповідати певним вимогам. Зокрема, він має бути чітким та зрозумілим. Термінологічний апарат буде чітким, якщо зміст кожного терміну випливатиме із самого закону без будь-якого додаткового тлумачення. Тобто такий апарат в ідеалі повинен бути самодостатнім, щоб для з'ясування змісту його складових не потрібно було б звертатися до інших джерел, окрім кримінального закону [192, с. 50].

Інтенсивність розвитку суспільних відносин вимагає гнучкості правового регулювання, оскільки законодавець в умовах, що швидко змінюються, об'єктивно не в змозі своєчасно врахувати та відобразити в нормативно-правовому акті всі зміни, що відбуваються в суспільному житті. Окрім цього, різноманітність явищ правової дійсності, необхідність індивідуалізації рішень у конкретних кримінальних справах виключають можливість застосування казуального способу правового регулювання. Частково розв'язання вказаних проблем досягається шляхом використання в тексті кримінального закону оціночних понять. Разом із цим встановлення сутності оціночних понять, визначення їх місця у правовій системі є предметом постійних дискусій як у загальній теорії права, так і в галузевих науках, а застосування кримінально-правових норм з такими поняттями викликає труднощі у переважній більшості практичних працівників [188, с. 4].

Відомо, що найбільш часто неповнота складу кримінального правопорушення проявляється в прогалинах при описі ознак його об'єктивної сторони. З цього приводу в літературі справедливо зазначається, що «ознаки об'єктивної сторони, в порівнянні з ознаками, що характеризують інші елементи

складу, більш різноманітні, складні, мають альтернативний або оціночний характер. Тому не дивно, що помилок, прогалин, допущених законодавцем при описі об'єктивної сторони, тут зустрічається більше» [56, с. 17]. Про це свідчать численні зміни та доповнення, внесені в диспозиції статей Особливої частини вже після набрання чинності КК України, які стосуються саме ознак зовнішньої сторони складу кримінального правопорушення.

Наразі актуальну правозастосовну проблему представляє встановлення суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення, викладених з використанням невизначених оціночних понять (категорій).

Існує чимало підходів до визначення терміну «оціночне поняття». Проте, не всі науковці погоджуються з самим термінологічним зворотом «оціночне поняття». Деякі вчені вважають, що слід використовувати термін «оціночні категорії» (Н. А. Русяєв [167]), інші «оціночні терміни» (А. С. Піголкін [139], А. Ф. Черданцев [213]) або «оціночні ознаки» (В. В. Пітецький [142]). Т. В. Кашаніна [57], П. М. Рабінович [161], С. М. Черноус [214] дотримуються позиції, що слід використовувати термін «оціночні поняття» [143, с. 205].

На нашу думку, варто погодитися з позицією М. І. Панова, який вважає, що розроблення терміну «оціночне поняття» допускає дослідження й оціночних ознак і оціночних термінів, включаючи в такий спосіб їх у свій зміст [136, с. 5–6].

Крім того, слід звернути увагу на відсутність узгодженої позиції у вирішенні здебільшого лінгвістичного, аніж юридично-правового питання з приводу пошуку в українській мові терміну, який би відповідав змісту російського терміну «оценочное понятие». У вітчизняній науковій літературі можна зустріти щонайменше чотири варіанти, що найчастіше вживаються у даному контексті: «оціночне поняття», «оцінне поняття», «оцінювальне поняття» та іноді «оцінкове поняття» [188, с. 8]. Відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови можливим є вживання як терміну «оцінне», так і терміну «оціночне» – значення їх є ідентичним [21, с. 871]. На думку Р. С. Орловського, поняття «оціночна ознака та «оціночне поняття» практично ідентичні та різняться лише за обсягом інформації [124, с. 71]. З огляду на це,

цілком можливо використовувати обидва терміни для позначення одного і того ж самого явища. Втім в межах цієї роботи вважаємо за доцільне використовувати саме категорією «оціночне поняття», як найбільш прийнятну для аналізу.

На сьогоднішній день у вітчизняній науці кримінального права немає єдиного узгодженого чи формально визначеного підходу до розуміння категорії оціночного поняття. І в першу чергу, такий стан проблеми зумовлений полярністю поглядів вчених на розуміння оціночного поняття в контексті співвідношення оцінок правозастосувача та законодавця під час роз'яснення, тлумачення таких понять.

Так, А. В. Наумов вважає оціночними ознаками такі ознаки складу кримінального правопорушення, які визначаються не законом або іншим нормативно-правовим актом, а правосвідомістю суб'єкта, який застосовує відповідну норму, зважаючи на конкретні обставини справи» [116, с. 97]. Проте з такою позицію навряд чи можна погодитися у зв'язку з очевидною невідповідністю загальновизнаному, фундаментальному принципу «*nullum crimen sine lege*».

В свою чергу, А. А. Малиновський навпаки зазначає, що оціночне поняття – це узагальнення явищ та процесів правової дійсності, що фіксується в законодавстві шляхом вказівки на найбільш загальні ознаки явищ або процесів. Специфічні, приватні ознаки оціночного поняття в законодавстві відсутні і виявляються як за допомогою тлумачення правової норми, так і шляхом різного роду роз'яснень та уточнень, які надаються судовою практикою і підзаконними актами [100, с. 268]. Вважаємо, що такий погляд на розуміння оціночних понять є більш прийнятним саме з позиції розуміння сутності кримінального правопорушення та такої його ознаки як протиправність.

Саме тому можна погодитися з думкою В. М. Кудрявцева, який вважає, що зміст оціночних ознак «значною мірою визначається правосвідомістю юриста, який застосовує закон, з урахуванням вимог КК та обставин справи» [86, с. 134].

Таким чином, оціночні поняття, що закріплені у диспозицій кримінально-правових норм, містять максимально узагальнену характеристику елементів і

ознак складів кримінальних правопорушень, які важко піддаються конкретизації і формалізації в кримінальному законі зважаючи на їх ситуаційну варіативність.

Слід зазначити, що деякі науковці пропонують поділяти суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення залежно від опису суспільно небезпечних наслідків у законі на ті, що точно зазначені в диспозиції статті Особливої частини КК, та так звані «оціночні наслідки», тобто чітко не зазначені в законі чи іншому нормативно-правовому акті, а сформульовані правозастосувачем на підставі оцінки фактичних обставин скоєного, аналізу застосованої кримінально-правової норми і її співставлення з іншими нормами. Утім вважаємо, що така класифікація суспільно небезпечних наслідків хоча і має право на існування, проте відображає тільки формальний, зовнішній бік суспільно небезпечних наслідків, не розкриваючи при цьому реальні, сутнісні характеристики досліджуваного явища.

Саме тому, на наш погляд, доцільно окремо зупинитися на розгляді суспільно небезпечних наслідків складу кримінального правопорушення, що виражені (закріплені) в законі за допомогою оціночних понять.

При цьому оціночними поняттями, на нашу думку, варто вважати виключно ті поняття, що жодним чином законодавчо неконкретизовані, тобто, або не розкриваються за допомогою використання певних прийомів законодавчої техніки, або їхнє вираження має певні ознаки абстрактності, невизначеності або невичерпності.

Утім, незважаючи на те, що деякі терміни та термінологічні звороти в диспозиціях норм КК, виражені за допомогою однакових словосполучень (наприклад, тяжкі наслідки, істотна шкода та ін.), що позначають певні види суспільно небезпечних наслідків, використовуються у різних складах кримінальних правопорушень, тобто за своєю сутністю є оціночними поняттями, це автоматично не означає що всі суспільно небезпечні наслідки описані за допомогою цього словосполучення слід також вважати оціночними.

Так, наприклад у кримінальному правопорушенні, передбаченому ст. 364 КК суспільно небезпечний наслідок визначений категорією «істотна шкода», яка

на сьогоднішній день достатньо чітко конкретизована (формалізована) за допомогою кількісних ознак відповідно до розміру заподіяного матеріального збитку, що розраховується в кратному розмірі неоподаткованих мінімумів доходів громадян. Отже, з точки зору ознак статті 364 КК, істотна шкода не є оціночним поняттям. В той же час суспільно небезпечний наслідок у складі кримінального правопорушення, передбачений ст. 249 КК, що виражений за допомогою цієї самої мовної конструкції «істотна шкода» має всі ознаки оціночного поняття, зміст якого роз'яснюється у постанові ПВСУ від 10.12.2004 року №17 «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» [157]. На те, що шкода є істотною, відповідно до зазначеної Постанови, можуть вказувати, зокрема, такі дані: знищення нерестовищ риби; вилов риби в період нересту, нечисленних її видів або тих, у відтворенні яких є труднощі; добування великої кількості риби, водних тварин чи рослин або риби чи тварин, вилов яких заборонено; тощо.

У диспозиціях статей Особливої частини КК України за допомогою оціночних понять позначаються як характер кримінально-протиправної шкоди, так і розмір такої шкоди, тобто міститься оцінка, яка зобов'язує правозастосувача визначити зміст якісних або кількісних характеристик того чи іншого об'єкта (факту або явища), що відображається у відповідному понятті. На підставі цього окремі автори [136, с. 11; 215, с. 22–23; 202, с. 65] пропонують поділяти оціночні поняття (оціночні ознаки) на якісні, кількісні та змішані.

На нашу думку, такий поділ є дуже умовним, адже, як відомо, діалектика взаємозалежності якості та кількості будь-яких категорій, в дійсності, ставить під сумнів розподіл оціночних ознак на якісні, кількісні та змішані. Вони всі за законами діалектики виявляються «змішаними».

Але, погоджуємося із тим, що увага законодавця дійсно здебільшого акцентується на якомусь одному, найважливішому показнику: якісному або кількісному. Аналізуючи увесь масив суспільно небезпечних наслідків кримінальних правопорушень, можна побачити, що в більшості випадків оціночні

поняття використовують для відображення саме розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Для полегшення сприйняття таких понять пропонуємо викласти їх у вигляді таблиці (див. Додаток А).

Як видно з таблиці, найбільш розповсюдженим оціночним поняттям, що характеризує суспільно небезпечний наслідок кримінального правопорушення є поняття «тяжких наслідків». При цьому у кримінальному законодавстві України одночасно вживаються такі поняття як «тяжкі наслідки», та «інші тяжкі наслідки».

При цьому, тяжкі наслідки можуть виступати у якості конститутивної ознаки складу кримінального правопорушення, на підставі якої здійснюється диференціація юридичної відповідальності загалом (наприклад, ст. 138, 140 КК України) та у якості кваліфікуючої ознаки, на підставі якої відбувається диференціація кримінальної відповідальності (наприклад, ст. 137 КК України).

Питання доцільності вживання в кримінальному законі оціночних понять наразі є дискусійним у вітчизняній науці кримінального права. Цікаво, що до оціночних понять, як до явища реально закріпленого на сторінках кримінального закону дуже важко сформулювати однозначне ставлення. Причина цього – з одного боку, можливість за допомогою оціночних понять враховувати особливості конкретної справи та забезпечувати гнучкість кримінально-правового регулювання, а з іншого – можливість занадто довільного тлумачення суспільно небезпечних наслідків, що істотно підвищує ризик судових помилок.

Можна погодитися із тим, що оціночні поняття не повинні широко використовуватися для визначення ознак складу кримінального правопорушення, однак вважаємо, що в певних випадках їх застосування є доцільним і, навіть, корисним. Як справедливо зазначив В. М. Кудрявцев, «суспільні відносини протягом дії кримінально-правової норми постійно зазнають змін, розвиваються, ускладнюються» [86, с. 118]. Суд повинен мати можливість в певних межах враховувати ті зміни, що відбуваються в житті. Таку можливість забезпечують оціночні поняття». Про важливу регулятивну функцію, яку виконують оціночні

поняття, писав і М. І. Панов, зазначаючи, що оціночні поняття «...надають кримінально-правовому регулюванню більшу гнучкість, повноту, динамічність, що дозволяє кримінальному закону враховувати всю різноманітність явищ у їх динаміці та розвитку» [135, с. 319].

Використання оціночних понять при визначенні суспільно небезпечних наслідків у кримінальних правопорушеннях є виправданим, однак має бути виваженим і обережним. У тих випадках, де їх неможливо уникнути в законі, формалізація оціночних понять має здійснюватися за допомогою судової практики [47, с. 161].

Висновок з цього один: пріоритетною для законодавця повинна бути максимальна формалізація ознак складу кримінального правопорушення у тому числі і суспільно небезпечних наслідків у диспозиціях статей Особливої частини КК.

Утім, оскільки повністю відмовитися від оціночних понять виявляється все ж таки неможливим, необхідно максимально обмежитися їх використанням наступними випадками:

1. Для опису розміру «єдиної за змістом шкоди, коли для її визначення встановлено декілька критеріїв, один з яких є оціночним»;
2. Для опису шкоди, яка не має точних одиниць вимірювання;
3. Для опису складного наслідку, що включає різні види шкоди [42, с. 115–117].

В інших випадках використання оціночних понять слід визнати недоцільним.

Більш того, в науці кримінального права вироблена низка принципів, які мають враховуватися при застосуванні оціночних понять у кримінальному законі.

Зокрема, Е. В. Кобзева до таких принципів відносить: принцип максимальної можливості дефінірованості (ориг. «дефинированности») оціночних ознак; принцип максимально можливої достатності ознак, завдяки яким уточняється і конкретизується кримінально-правовий припис, виражений за

допомогою оціночних понять; принцип максимальної витриманості оціночної лексики [63, с. 24–26].

Зазначимо, що доктриною кримінального права та правозастосовною практикою не розроблено конкретних правил застосування положень Особливої частини КК України щодо кримінальних правопорушень, ознакою складів яких є суспільно небезпечні наслідки, виражені за допомогою оціночних понять, хоча аналіз судової практики свідчить про нагальну необхідність відповідної розробки у зв'язку з наявністю проблеми неоднакового застосування норм кримінального законодавства.

Саме тому вважаємо за необхідне здійснити розробку відповідних рекомендаційних положень для полегшення застосування положень, що містять оціночні ознаки.

По-перше, при розкритті змісту «оціночних ознак» слід вдаватися до прийому систематичного тлумачення, співставляючи такі ознаки з однойменними або близькими за змістом термінами КК, інших галузей права, підзаконних актів. Крім цього необхідно враховувати зміст інших ознак та елементів складу кримінального правопорушення, що не містять оціночних понять, а також враховувати дихотомію букви і духу закону.

Саме за допомогою цього правила мають тлумачитися такі основні (проміжні) суспільно небезпечні наслідки як, наприклад, «забруднення або псування земель», що передбачені ст. 239 КК, тобто враховуючи положення Законів України «Про охорону земель», «Про державний контроль за використанням та охороною земель», «Земельний Кодекс України» та інші нормативно-правові акти, беручи до уваги загальне визначення термінів та слів, що складають відповідне оціночне поняття.

По-друге, якщо оціночним поняттям закріплюється суспільно небезпечний наслідок в якості конститутивної (обов'язкової) ознаки основного складу кримінального правопорушення, то під час тлумачення цього поняття обов'язково враховувати ступінь та характер суспільно небезпечного діяння, а також родовий, видовий та безпосередній об'єкти кримінального правопорушення. Адже в межах

різних складів кримінальних правопорушень часто вживаються оціночні поняття, що позначаються однаковими термінами та термінологічними зворотами, проте не збігаються у своєму значенні або змісті.

Так, Постановою Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» від 26 грудня 2003 р. № 15 [158] під «тяжкими наслідками» розуміються заподіяння потерпілому тяжких тілесних ушкоджень або смерті, доведення його до самогубства, спричинення матеріальних збитків, які у 250 і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян, розвал діяльності підприємства, установи, організації, їх банкрутство, створення аварійної ситуації, що потягла людські жертви, тощо.⁸

Відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. №3 «Про судову практику у справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» [153] «інші тяжкі наслідки» у ст. 264 КК - це заподіяння тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній особі, середньої тяжкості - двом особам і більше, а також великої матеріальної шкоди будь-якій юридичній чи фізичній особі.

У п. 21 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» від 12 червня 2009 р. №7 [152] вказується що під «іншими тяжкими наслідками» слід розуміти випадки заподіяння тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній людині, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом і більше особам, шкоди у великих розмірах підприємству, установі, організації чи громадянам, а так само тривалий простій підприємств, цехів або їх виробничих ділянок.

Тяжкими (раніше – особливо тяжкими) наслідками згвалтування у судовій практиці (п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 березня 2008

⁸ Нагадаємо, що Законом були внесені зміни, якими було конкретизовано поняття тяжких наслідків та істотної шкоди у цих кримінальних правопорушеннях. Втім дискусії з приводу доцільності такого рішення не втрачають своєї актуальності. Більш детально про це буде вестися мова надалі.

р. № 5 «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи» [156]) можуть бути визнані, зокрема, смерть або самогубство потерпілої особи, втрата будь-якого органу чи його функцій, психічна хвороба або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менше ніж на одну третину, переривання вагітності, втрата репродуктивної функції, зараження вірусом імунодефіциту людини або іншої невиліковної інфекційної хвороби.

В свою чергу, щодо кримінальних правопорушень проти довкілля, Пленум Верховного Суду України, не диференціюючи поняття «тяжкі наслідки» та «інші тяжкі наслідки», роз'яснює їх як єдине поняття: «...загибель чи масове захворювання людей, істотне погіршення екологічної обстановки, в тому чи іншому регіоні (місцевості); зникнення, масові загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу; неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів; заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах тощо» [157].

Як бачимо, суспільно небезпечні наслідки, що виражені за допомогою однакових оціночних понять, тлумачаться різним чином. Тому для встановлення їхнього змісту насамперед необхідно враховувати роз'яснення вищих судових інстанцій, а також брати до уваги об'єкт кримінального правопорушення, тобто ті суспільні відносини, яким в першу чергу заподіюється істотна шкода.

Так цілком зрозуміло, що такі тяжкі наслідки як зараження імунодефіцитом, іншою невиліковною інфекційною хворобою або самогубство потерпілої не можуть бути наслідками кримінальних правопорушень, об'єктом яких є суспільні відносини, що забезпечують екологічну безпеку або безпеку виробництва. В свою чергу, такі тяжкі наслідки як істотне погіршення екологічної обстановки, в тому чи іншому регіоні (місцевості); зникнення, масові загибель чи тяжкі захворювання

об'єктів тваринного і рослинного світу не є шкодою притаманною кримінальним правопорушенням проти статевої свободи

По-третє, якщо оціночне поняття виражає кваліфікуючу (особливо кваліфікуючу ознаку) складу кримінального правопорушення, то встановлення її змісту має відбуватися з урахуванням суспільно небезпечного наслідку, зазначеного в основному складі відповідного кримінального правопорушення. Це означає, що до обсягу оціночного поняття, яке необхідно з'ясувати, в кваліфікованому чи особливо кваліфікованому складах кримінального правопорушення необхідно включати шкоду, що становить більший ступінь суспільної небезпечності, ніж та, що передбачена в основному або кваліфікованому складах відповідно.

Окрім цього, якщо суспільно небезпечні наслідки і в основному, і в кваліфікованому (особливо кваліфікованому) складі кримінального правопорушення виражені за допомогою оціночних понять, то для правильного з'ясування їхнього змісту необхідно надати визначення кожному із наслідків, враховуючи при цьому ступінь суспільної небезпечності останніх.

Вкажемо також, що іноді буває так, що одні й ті самі суспільно небезпечні діяння, якими заподіяно однакові наслідки, отримують різну кримінально-правову оцінку. Так судовій практиці відомі випадки, за яких шкода здоров'ю у вигляді середньої тяжкості тілесних ушкоджень належить і до «істотної шкоди здоров'ю» (ч. 1 ст. 137 КК України), і до «інших тяжких наслідків» (ч. 2 ст. 137 КК України). Типовий приклад такої ситуації наведений у дисертаційній роботі М. М. Олашин [123]. Так, Шевченківський районний суд Черкаської області вироком від 12 лютого 2008 року кваліфікував невиконання професійних обов'язків щодо охорони здоров'я неповнолітнього внаслідок недбалого до них ставлення, що спричинило тяжкі наслідки (середньої тяжкості тілесні ушкодження) за ч. 2 ст. 137 КК України.

Натомість Гайворонський районний суд Кіровоградської області вироком від 25 січня 2011 року кваліфікував дії підсудної за ч. 1 ст. 137 КК України як неналежне виконання професійних обов'язків щодо охорони життя та здоров'я

неповнолітньої дитини внаслідок недбалого та несумлінного ставлення до них, що спричинило істотну шкоду здоров'ю малолітній особі у вигляді отримання тілесних ушкоджень середнього ступеня тяжкості [92, с. 100].

На момент проведення даного дослідження ми здійснили запит до офіційного онлайн реєстру судових рішень «Єдиний державний реєстр судових рішень» (<https://reyestr.court.gov.ua>), що являє собою автоматизовану систему збирання, зберігання, захисту, обліку, пошуку та надання електронних копій судових рішень, на наявність вироків у кримінальних справах із застосуванням ст. 137 «Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей» у зв'язку з заподіянням середньої тяжкості тілесного ушкодження.

Всього за заданими параметрами пошуку було знайдено 28 судових рішень з 2013 по 2021 рр. З них 14 за змістом відповідають параметрам запиту і стосуються зазначеної категорії справ. Серед них 13 рішень є вирокami судів першої інстанції, та 1 рішення є вироком Харківського апеляційного суду. Загалом за невиконання або неналежне виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх внаслідок недбалого або несумлінного до них ставлення (ст. 137 КК) у зв'язку із заподіянням середньої тяжкості тілесного ушкодження судами було ухвалено 12 вироків – за ч.2 ст.137 та 2 вироків – за ч.1 ст. 137.

Аналіз зазначеної практики свідчить про проблему неоднакового застосування кримінального законодавства в контексті трактування оціночних понять, передбачених у ст. 137 КК, а саме понять «істотна шкода» та «інші тяжкі наслідки». На наш погляд, погодитися із думкою «більшості» (як зазначалося вище, більшість судів відносять середньої тяжкості тілесне ушкодження до «інших тяжких наслідків») не можна. Адже для правильного з'ясування змісту оціночного поняття важливо враховувати його ступінь суспільної небезпечності. «Інші тяжкі наслідки» характеризуються підвищеним ступенем суспільної небезпечності порівняно із іншими суспільно небезпечними наслідками, що не охоплюються цим поняттям. Саме у зв'язку із цим законодавець «поставив» їх в один ряд із таким наслідком як «смерть неповнолітнього». Тому, на нашу думку,

відносити середньої тяжкості тілесні ушкодження до категорії «інших тяжких наслідків» не зовсім правильно.

Подібне неоднакове тлумачення змісту наслідків відповідного кримінального правопорушення, на нашу думку, може бути усунуте за допомогою конкретизації суспільно небезпечних наслідків шляхом розкриття змісту фізичної шкоди, завданої цим кримінальним правопорушенням.

А тому вважаємо за доцільне ч. 1 ст. 137 КК України викласти у такій редакції: «Невиконання або неналежне виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх внаслідок недбалого або несумлінного до них ставлення, якщо внаслідок таких дій неповнолітньому спричинені легкі тілесні ушкодження, які викликають короточасний розлад здоров'я чи незначну стійку втрату працездатності, або середньої тяжкості тілесне ушкодження»

А ч. 2 ст. 137. Ті самі діяння, якщо вони спричинили неповнолітньому тяжкі тілесні ушкодження або смерть неповнолітнього.

При цьому зауважимо, що не завжди така якісна конкретизація наслідків, виражених оціночними поняттями або взагалі відмова від її використання може вважатися виправданою, адже іноді формалізація оціночного поняття може призвести до фактичної декриміналізації певних суспільно небезпечних діянь.

Як відомо, законодавець для гармонізації законодавства України з правом Європейського союзу у випадках, коли це можливо, намагається максимально формалізувати певні склади кримінальних правопорушень.

Одним із наслідків такої гармонізації стало прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» [150] від 13 травня 2014 року. № 1261-VII . В пунктах 3 і 4 нової редакції примітки до ст. 364 УК було зазначено, що поняття «істотна шкода» в статтях 364, 364 * 1, 365, 367 УК, а також «тяжкі наслідки» в статтях 364-367 УК, як наслідки кримінальних правопорушень, визначаються лише за допомогою кількісних ознак відповідно до

розміру заподіяного матеріального збитку, що розраховується в кратному розмірі неоподаткованих мінімумів доходів громадян. Внаслідок цього рішення не тільки були виключені якісні ознаки такого оціночного поняття як «істотна шкода», але всупереч змісту закону обмежено обсяг суспільно небезпечних наслідків, органічно притаманних даним кримінальним правопорушенням.

Нагадаємо, що за попередньої редакції примітки до ст. 364 поняттям істотна шкода охоплювалася не тільки матеріальна шкода, а й нематеріальна шкода (політична, організаційна, соціальна), яка завдавалася законним правам та інтересам громадян внаслідок зловживання особою владою або службовим становищем.

Так, відповідно до роз'яснення Пленуму Верховного суду України «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» від 26.12.2003 №15, шкода, якщо вона полягає в спричиненні матеріальних збитків, визнається істотною за умови, що вона в 100 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Якщо шкода полягає у заподіянні суспільно небезпечних наслідків нематеріального характеру, питання про її істотність вирішується з урахуванням конкретних обставин справи. Зокрема, істотною шкодою можуть визнаватися порушення охоронюваних Конституцією України чи іншими законами прав та свобод людини і громадянина (право на свободу й особисту недоторканність та недоторканність житла, виборчі, трудові, житлові права тощо), підрив авторитету та престижу органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, порушення громадської безпеки та громадського порядку, створення обстановки й умов, що утруднюють виконання підприємством, установою, організацією своїх функцій, приховування злочинів. При вирішенні питання про те, чи є заподіяна шкода істотною, потрібно також урахувати кількість потерпілих громадян, розмір моральної шкоди чи упущеної вигоди тощо. У разі заподіяння поряд із матеріальними збитками і шкоди нематеріального характеру загальна шкода від злочину може визнаватись

істотною навіть у випадку, коли зазначені збитки не перевищують 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

За чинною ж редакцією примітки до ст. 364 КК істотною шкодою вважається лише така шкода, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Таким чином в результаті внесених до КК змін у зв'язку з гармонізацією законодавства України з правом Європейського союзу величезний масив кримінальних правопорушень, що посягали на законні права та інтереси громадян, залишилися за межами кримінально-правового регулювання.

Внаслідок цього Верховний Суд України (далі – ВСУ) в правовому висновку від 27 жовтня 2016 року [147] здійснив спробу розширеного тлумачення змісту указанного наслідку, указавши, що істотна шкода за ч.ч.1 ст. 364 та ст. 365 може становити не лише майнову шкоду, а й включати прояви немайнової шкоди, але тільки ті, які можуть одержати майнове відшкодування (як істотна шкода може враховуватися будь-яка за характером шкода, якщо вона піддається грошовій оцінці та відповідно до такої оцінки досягла встановленого розміру). Проте, на нашу думку така правова позиція з точки зору положень ст. 364 КК, не може вважатися правильною, адже об'єктивною стороною розглядуваних кримінальних правопорушень має охоплюватися і такі види шкоди, які не піддаються грошовій або іншій майновій оцінці.

У зв'язку із сказаним звернемо увагу на п.19 постанови ВП ВСУ від 5 грудня 2018 року № 301/2178/13-к [144], в якій відображені особливості визначення шкоди значущим соціальним цінностям, про які йдеться в ст. 3 Конституції України, згідно з якою життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека людини визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. «Невід'ємні права кожної людини на зазначені вище блага за своєю юридичною природою належать до особистих немайнових, які спрямовані на забезпечення її фізичного, соціального та духовного буття і не мають економічного змісту та матеріального вираження. Такі права пов'язані з безумовною цінністю людської особистості самої по собі, а завдана людині в

результаті їх порушення фізична та/або моральна шкода є самодостатнім критерієм для оцінки відповідних протиправних дій як найбільш тяжких. Ця правова позиція ВСУ має також враховуватися при застосуванні розглянутих статей КК. Отже, наслідки у вигляді «істотної шкоди» і «тяжкі наслідки» зазначених статтях КК можуть виглядати як: 1) майнові збитки – а) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням, вилученням або пошкодженням майна; б) витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права; в) упущена вигода, тобто доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушено; 2) немайнову шкоду, яка підлягає грошовій оцінці; 3) немайнову шкоду, яка не підлягає вимірюванню грошима (заподіяння смерті, тощо.) [73, с. 572].

У зв'язку з вищезазначеними, з огляду на необхідність кримінально-правового регулювання відносин, що опинилися за межами кримінального закону, пропонуємо внести зміни до Кримінального Кодексу України та повернутися до попередньої редакції приміток 3 та 4 до статті 364 КК України, згідно з якою:

3. Істотною шкодою у статтях 364, 364-1, 365, 365-2, 367, якщо вона полягає у завданні матеріальних збитків, вважається така шкода, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

4. Тяжкими наслідками у статтях 364 - 367, якщо вони полягають у завданні матеріальних збитків, вважаються такі наслідки, які у двісті п'ятдесят і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Зазначені зміни, на наш погляд, дозволять врегулювати великий масив нематеріальних суспільних відносин, що внаслідок безпідставної декриміналізації залишилися поза межами кримінально-правового регулювання, а також враховувати правильні, на нашу думку, положення, сформульовані вищою судовою інстанцією.

По-четверте, якщо суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення, виражені за допомогою оціночного поняття, закріплені за допомогою невичерпного переліку і передбачені альтернативою поряд з іншими суспільно небезпечними наслідками, то заподіяна шкода повинна визначатися

саме з урахуванням цих конкретизованих наслідків. Тобто така шкода має бути оцінена як однорідна, однотипова тим наслідкам, що чітко формалізовані у законі. Саме ці конкретизовані наслідки мають виступати для правозастосувача своєрідним орієнтиром та визначати зміст вживаного поряд з ними оціночного поняття.

Прикладом дотримання цього правила (про яке також зазначає Р. І. Лемеха, досліджуючи особливості конкретизації тяжких наслідків), можна вважати тлумачення оціночного поняття, вираженого за допомогою термінологічного звороту «інші тяжкі наслідки», якщо вони виступають альтернативою наслідкам у вигляді «загибелі людей» або «смерті особи» [91, с. 226]. У цих випадках поняття «інші тяжкі наслідки» має трактуватися виключно в межах конкретного різновиду шкоди здоров'ю. При цьому виникає цілком логічне питання: чи не слід у такому разі замінити це абстрактне, незрозуміле поняття вказівкою на конкретну фізичну шкоду здоров'ю? На думку Л. П. Брич, для позначення наслідків, які полягають у фізичній шкоді необхідно взагалі відмовитися від використання таких багатозначних понять як «шкода здоров'ю людини», «тяжкі наслідки», «інші тяжкі наслідки», та замінити їх конкретною вказівкою на вид, розмір шкоди, кількість потерпілих та форму вини [16, с. 233].

Погоджуючись в цілому з думкою авторки, вважаємо, що, наслідки, які полягають у заподіянні шкоди здоров'ю, потрібно дійсно уточнювати, конкретизувати, визначаючи їх за допомогою термінів та термінологічних зворотів, що мають чітко визначений і загальновизнаний зміст. Така конкретизація суспільно небезпечних наслідків стане значним кроком вперед і дозволить уникати помилок під час кваліфікації та відмежування кримінальних правопорушень від інших суміжних складів [192, с. 480].

Підбиваючи підсумки розгляду зазначеного питання, зазначимо, що проблема кваліфікації кримінальних правопорушень з матеріальним складом, в яких суспільно небезпечні наслідки знаходять своє вираження за допомогою оціночного поняття не втрачає своєї актуальності.

У сучасній вітчизняній науці кримінального права відсутній єдиний узгоджений чи формально визначений підхід до розуміння категорії оціночного поняття. Вважаємо, що такий стан проблеми зумовлений полярністю поглядів вчених щодо розуміння оціночного поняття в контексті співвідношення оцінок правозастосувача та законодавця під час роз'яснення, тлумачення таких понять.

На нашу думку, оціночними поняттями слід вважати виключно ті поняття, що жодним чином законодавчо неконкретизовані, тобто, або не розкриваються за допомогою використання певних прийомів законодавчої техніки, або їхнє вираження має певні ознаки абстрактності, невизначеності або невичерпності.

Розроблені у цьому дослідженні, рекомендації щодо визначення змісту суспільно небезпечних наслідків, які описані за допомогою оціночного поняття, мають слугувати певним орієнтиром для правозастосувача під час здійснення кваліфікації відповідних кримінальних правопорушень та сприяти зниженню кількості кваліфікаційних помилок під час застосування кримінального закону. Ці рекомендації слід викласти у наступній послідовності:

1) При визначенні змісту «оціночних ознак» слід вдаватися до прийому систематичного тлумачення, зіставляючи такі ознаки з однойменними або близькими термінами КК, інших галузей права, підзаконних актів. Крім цього необхідно враховувати зміст інших ознак та елементів складу кримінального правопорушення, що не містять оціночних понять, а також враховувати дихотомію букви і духу закону.

2) У разі, якщо оціночним поняттям закріплюється суспільно небезпечний наслідок в якості конститутивної (обов'язкової) ознаки основного складу кримінального правопорушення, то під час тлумачення цього поняття обов'язково необхідно враховувати ступінь та характер суспільно небезпечного діяння, а також родовий, видовий та безпосередній об'єкти кримінального правопорушення.

3) У разі, якщо оціночне поняття виражає кваліфікуючу (особливо кваліфікуючу ознаку) складу кримінального правопорушення, то встановлення її

змісту має відбуватися з урахуванням суспільно небезпечного наслідку, передбаченого в основному складі відповідного кримінального правопорушення.

4) У разі, якщо суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення, виражені за допомогою оціночного поняття, закріплені за допомогою невичерпного переліку і передбачені альтернативою поряд з іншими суспільно небезпечними наслідками, то заподіяна шкода повинна визначатися саме з урахуванням цих конкретизованих та формалізованих наслідків.

5) В якості *de lege ferenda* викласти ст. 137 КК в наступній редакції:

1. Невиконання або неналежне виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх внаслідок недбалого або несумлінного до них ставлення, якщо внаслідок таких дій неповнолітньому спричинені легкі тілесні ушкодження, які викликають короточасний розлад здоров'я чи незначну стійку втрату працездатності, або середньої тяжкості тілесне ушкодження.

2. Ті самі діяння, якщо вони спричинили неповнолітньому тяжкі тілесні ушкодження або смерть неповнолітнього.

6) Примітки 3 та 4 до ст. 364 КК викласти наступним чином:

3. Істотною шкодою у статтях 364, 364-1, 365, 365-2, 367, якщо вона полягає у завданні матеріальних збитків, вважається така шкода, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

4. Тяжкими наслідками у статтях 364 - 367, якщо вони полягають у завданні матеріальних збитків, вважаються такі наслідки, які у двісті п'ятдесят і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

4.2. Проблемні питання кваліфікації незакінчених кримінальних правопорушень з матеріальним складом

Під час дослідження сутності та функцій суспільно небезпечних наслідків слід виходити з того, що обов'язковою об'єктивною властивістю кримінального правопорушення є його суспільна небезпечність, тобто кримінальне

правопорушення завжди заподіює істотну шкоду охоронюваним кримінальним законом суспільним відносинам.

Проте кримінальна відповідальність може наставати і у випадках, коли вчинене діяння не заподіяло передбачених в статтях Особливої частини КК суспільно небезпечних наслідків, а саме при вчиненні незакінченого кримінального правопорушення, видами якого є готування та замах на кримінальне правопорушення.

При цьому підставою кримінальної відповідальності за закінчене кримінальне правопорушення є наявність у вчиненому діянні складу кримінального правопорушення, передбаченого в Особливій частині КК. Якщо це кримінальне правопорушення з матеріальним складом, то воно вважається закінченим з моменту настання суспільно небезпечних наслідків, зазначених у законі. При вчиненні незакінченого кримінального правопорушення з матеріальним складом підстава кримінальної відповідальності не настільки очевидна, що породжує різні наукові підходи до її обґрунтування.

Переважає більшість вчених-криміналістів дотримується позиції згідно з якою, законодавче визнання готування та замаху на кримінальне правопорушення та встановлення за їх вчинення кримінальної відповідальності є доцільним та необхідним у зв'язку з наявністю повноцінно вираженої (сформованої) суб'єктивної сторони.

Що ж до підстави кримінальної відповідальності за замах та готування, то пануючою в доктрині є точка зору М. Д. Дурманова, який одним із перших обґрунтував положення про те, що існує не тільки склад закінченого кримінального правопорушення, але й самостійний склад готування та замаху [38, с. 30–31]. Поділяючи наукову позицію М. Д. Дурманова, ми також будемо виходити з того, що підставою кримінальної відповідальності за незакінчене кримінальне правопорушення є спеціальний склад готування та замаху на кримінальне правопорушення, передбачений статтями як Загальної, так і Особливої частин КК. Відповідно можна зробити і висновок про те, що готуванню до кримінального правопорушення та замаху на кримінальне правопорушення

також притаманні всі ознаки, властиві закінченому кримінальному правопорушенню: суспільна небезпечність діяння, його кримінальна протиправність, винність, караність та вчинення таких діянь суб'єктом кримінального правопорушення.

Соціальна обумовленість криміналізації незакінченої кримінально-протиправної діяльності знаходиться в площині обґрунтування суспільної небезпечності зазначених діянь.

Так, на думку Н. Ф. Кузнецової суспільна небезпечність готування полягає в тому, що підготовчі дії створюються необхідні умови для подальшого вчинення кримінального правопорушення. Без них воно або взагалі неможливе, або виконання його вельми ускладнено. Підготовчі дії містять в собі реальну можливість подальшого заподіяння кримінально-протиправної шкоди [81, с. 158]. В свою чергу загроза заподіяння шкоди — це домінування можливості вчинити задумане кримінальне правопорушення над можливістю його не вчинити, яка утворюється в об'єктивній дійсності при готуванні до кримінального правопорушення, за наявності просторової та часової близькості до безпосереднього вчинення задуманого кримінального правопорушення, і властива вона лише тим видам готування, які спрямовані на спричинення шкоди особливо цінним об'єктам [106, с. 49].

Суспільна небезпечність замаху виражається в тому, що діями (бездіяльністю) виконання суб'єкт починає безпосереднє заподіяння кримінально-протиправної шкоди. Тяжкість такої шкоди як показник суспільної небезпечності при замаху має свою специфіку, насамперед, через те, що кримінальне правопорушення не завершується: тобто або не повністю виконано діяння, або не настають указані в диспозиції статті Особливої частини суспільно небезпечні наслідки. Отже, при вчиненні замаху на кримінальне правопорушення суспільно небезпечними наслідками потрібно вважати або створення реальної загрози заподіяння шкоди суспільним відносинам (наприклад, винний здійснив постріл у потерпілого, але не влучив), або реально спричинену шкоду, проте не ту, яку мав на меті заподіяти винний (наприклад, винний, маючи намір вбити потерпілого,

лише його поранив) [106, с. 13]. Таким чином, і готування, і замах є суспільно небезпечними діями, які законодавець, маючи на це ґрунтовні підстави, визначає як кримінально-протиправні та кримінально-карані.

Переходячи до безпосереднього розгляду проблеми кваліфікації незакінчених кримінальних правопорушень з матеріальним складом, зазначимо, що остання має певну специфіку, через що у слідчо-судовій практиці можуть виникати помилки при юридичній оцінці скоєного діяння. Тому важливо акцентувати увагу саме на проблемних питаннях кваліфікації зазначених суспільно небезпечних діянь.

Загальне правило кваліфікації незакінчених кримінальних правопорушень з матеріальним складом полягає в тому, що така кваліфікація повинна відображати ту стадію, на якій це кримінальне правопорушення було зупинено (перервано або присічене). Це може бути забезпечено тільки шляхом посилання на конкретну частину ст. 14 і 15 КК України.

Необхідність зазначення конкретної частини указаних статей при кваліфікації кримінального правопорушення набуває особливої важливості при застосуванні норм чинного КК, адже відсутність посилання на частини 2 чи 3 ст. 15 КК при кваліфікації замаху на кримінальне правопорушення є суттєвою помилкою, яка може стати підставою для скасування судового рішення [31, с. 122].

Правозастосовна практика демонструє, що проблема відмежування замаху на кримінальне правопорушення від суміжних закінчених кримінальних правопорушень з матеріальним складом не втрачає своєї актуальності.

Панівною в науці є думка, згідно з якою підставою для відмежування замаху на кримінальне правопорушення і закінченого кримінального правопорушення слугує об'єктивний критерій – тобто ступінь завершеності об'єктивної сторони кримінального правопорушення. Тому під замахом на кримінальне правопорушення слід розуміти таку умисну суспільно небезпечну діяльність, яка містить у собі лише частину ознак складу кримінального

правопорушення внаслідок неповного розвитку його об'єктивної сторони [187, с. 27].

Тобто, головною об'єктивною ознакою, що відмежовує замах на кримінальне правопорушення від закінченого кримінального правопорушення є саме вимушена незавершеність об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення його суб'єктом, який або не вчиняє усі діяння, що складають об'єктивну сторону кримінального правопорушення з формальним складом, або ж виконує повністю діяння, але суспільно небезпечні наслідки, що передбачені в диспозиції статті та є обов'язковими для кримінальних правопорушень з матеріальним складом, не настають.

Саме тому для вирішення питання про наявність у вчиненому діянні замаху або закінченого кримінального правопорушення дуже важливо правильно встановлювати об'єктивні ознаки кримінальних правопорушень з матеріальним складом.

Під час розмежування закінченого та незакінченого кримінального правопорушення з матеріальним складом важливо розуміти, що суспільно небезпечні наслідки є конститутивною (обов'язковою) ознакою складу даного кримінального правопорушення, а тому за відсутністю (ненастанням) передбаченого законом наслідку констатується факт незакінченого кримінального правопорушення. Втім відсутність, передбаченого законом суспільно небезпечного наслідку при замаху на кримінальні правопорушення з матеріальним складом, автоматично не означає, що інші наслідки, передбачені складами інших кримінальних правопорушень в результаті дій винної особи також не можуть настати.

Дійсно, при замаху на конкретне кримінальне правопорушення певні суспільно небезпечні наслідки, не обумовлені метою поведінки особи, наставати можуть. У зв'язку з цим важливо при дослідженні об'єктивних ознак вчиненого правильно встановлювати і його суб'єктивні ознаки, адже «у дії і бездіяльності об'єктивна та суб'єктивна сторони знаходяться в тісній нерозривній єдності...», а

суб'єктивна сторона розвивається в часі так само, як об'єктивна сторона розвивається в часі і просторі...» [85, с. 16–17].

Тобто у разі здійснення відмежування закінченого кримінального правопорушення з матеріальним складом від замаху на нього передусім слід враховувати спрямованість умислу, тобто встановлювати на досягнення яких суспільно небезпечних наслідків було спрямоване бажання винної особи.

Правозастосовна практика свідчить, що особливої актуальності це питання набуває під час розмежування таких складів кримінальних правопорушень як погроза вбивством та замах на вбивство або ж замах на вбивство та умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження. У зазначених випадках велике значення має правильне встановлення суб'єктивної сторони вчиненого, а саме ступеня реалізації та спрямованості кримінально-протиправного наміру винної особи.

Так, вироком суду ОСОБА_12 визнано винним за ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 115 КК України у тому, що він 12 квітня 2015 року, приблизно о 23 год. 10 хв., перебуваючи біля будинку № 11-А по вул. Драйзера в м. Києві, в ході словесного конфлікту з потерпілим ОСОБА_15, що виник на ґрунті особистих неприязних стосунків, умисно, з метою вбивства, гострим предметом, що має колюче-ріжучі властивості, наніс потерпілому ОСОБА_15 один удар в область грудної клітини зліва, спричинивши потерпілому тяжкі тілесні ушкодження.

В апеляційній скарзі до Апеляційного суду міста Києва захисник просив вирок змінити, визнати ОСОБА_12 винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 121 КК України. Обвинуваченого було визнано винним у закінченому замаху на вбивство, однак такий висновок суду, на думку захисника, не відповідав фактичним обставинам кримінального правопорушення, оскільки ОСОБА_12 нічого не заважало довести свій умисел до кінця, проте після завдання потерпілому ударів ножем останній та обвинувачений ще вчиняли активні дії один до одного, що виключає наявність у ОСОБА_12 впевненості, що злочин уже доведений до кінця і потерпілий може померти.

При дослідженні доказів при розмежуванні злочинів, передбачених ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 115 КК України та ч. 1 ст. 121 КК України, необхідно виходити із сукупності всіх обставин вчиненого діяння, зокрема враховувати спосіб, знаряддя злочину, кількість, характер і локалізацію поранень та інших тілесних ушкоджень, причини припинення злочинних дій, поведінку винного і потерпілого, що передувала події, їх стосунки. Визначальним у цьому є суб'єктивне ставлення винного до наслідків своїх дій.

За викладеним, у сукупності, колегія суддів встановила відсутність доказів, які б підтверджували в обвинуваченого бажання настання для потерпілого наслідків саме у виді смерті.

Отже, колегія суддів перекваліфікувала дії ОСОБА_12 з ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 115 КК України на ч. 1 ст. 121 КК України, адже у його діях не вбачається прямого умислу на вчинення вбивства ОСОБА_15, оскільки він хоч і передбачав суспільно небезпечні наслідки своїх дій - спричинення ножових поранень у органи лівої сторони тулуба, лише свідомо припускав їх настання, у противному разі мав можливість довести злочин до кінця, продовжуючи свої дії, проте запропонував ОСОБА_15 та ОСОБА_18 покинути місце події [203].

Наступною проблемою, що виникає під час кваліфікації незакінчених кримінальних правопорушень з матеріальним складом є правильне встановлення виду умислу при кваліфікації готування та замаху на кримінальне правопорушення. Правозастосовувачу слід знати, що з суб'єктивної сторони замах завжди характеризується виною у виді виключно прямого умислу. Очевидно, що непрямий умисел або вчинення кримінального правопорушення через необережність виключає кваліфікацію діяння як замах. Труднощі ж виникають під час кваліфікації діянь, вчинених з прямим невизначеним або альтернативним умислом, коли особа, готуючись до вчинення кримінального правопорушення або здійснюючи на нього замах, передбачає можливість певної альтернативності наслідків своїх дій.

Зазначимо, що дії особи, яка підшукуючи або пристосовуючи певні предмети як потенційні засоби чи знаряддя вчинення кримінального

правопорушення, не має при цьому на меті вчинення конкретного кримінального правопорушення, і робить це, так би мовити, «про всяк випадок», не слід розглядати як вчинені з неконкретизованим умислом. В цьому контексті варто погодитися з думкою тих вчених, які вважають, що такі діяння не утворюють склад готування і не тягнуть кримінальну відповідальність, крім випадку, звичайно, коли володіння конкретними предметами само по собі становить окреме кримінальне правопорушення (наприклад, незаконне носіння вогнепальної зброї) [18, с. 162–163].

Щодо кваліфікації готування та замаху на кримінальне правопорушення з неконкретизованим умислом, тобто коли винна особа передбачає лише видові ознаки можливих наслідків свого діяння, то підтримуємо домінуючу в науці кримінального права позицію, згідно з якою замах та готування при неконкретизованому умислі мають кваліфікуватися за мінімально можливою шкодою або «за найлегшим із наслідків, що охоплювався умислом винного».

Обґрунтування цього правила кваліфікації знаходиться в площині розуміння особливостей психічного ставлення особи до свого діяння та його наслідків при неконкретизованому умислі. Адже у випадку так званого неконкретизованого умислу до мінімально можливих наслідків, які сприймаються винним як неминучі та бажані, можна говорити про наявність прямого умислу, а щодо інших наслідків – непрямого умислу [18, с. 243].

Кваліфікація незакінченого кримінального правопорушення із альтернативним умислом має здійснюватися, на нашу думку, за таким же правилом, адже хоча зміст передбачення суспільно небезпечних наслідків при альтернативному умислі є більш конкретизованим, проте все ж таки мало чим відрізняється від неконкретизованого умислу. Тому, оскільки прямий умисел у таких випадках також характерний лише до мінімального наслідку, із передбачуваних винним, кваліфікація при альтернативному умислі має відбуватися саме за цим мінімальним суспільно небезпечним наслідком, неминучість настання якого передбачалася особою [18, с. 247]. Наприклад, якщо особа при спробі нанесення удару сокирою по голові діяла з альтернативним

умислом (однаковою мірою бажала настання і смерті, і заподіяння тяжкого тілесного ушкодження), і внаслідок її діянь смерть не настала, кваліфікація має здійснюватися за мінімальним суспільно небезпечним наслідком, що охоплювався умислом винного, яким в нашому випадку є шкода здоров'ю у вигляді тяжкого тілесного ушкодження.

Значний теоретичний і практичний інтерес представляє питання щодо кваліфікації незакінчених кримінальних правопорушень зі змішаною формою вини. Нагадаємо, що такі кримінальні правопорушення з матеріальним складом в доктрині кримінального права отримали назву кримінальні правопорушення з похідними наслідками [219]. Вони характеризуються умисним вчиненням діяння і умисним ставленням до наслідків в основному складі кримінального правопорушення і необережним ставленням до похідних наслідків, які виконують функцію кваліфікуючої ознаки. А оскільки, як в теорії кримінального права, так і на практиці загально визнано, що готування до кримінального правопорушення і замах на нього можливі тільки з прямим умислом, в юридичній літературі переважає думка, що готування та замах неможливі щодо кримінальних правопорушень цього виду. Втім таку позицію підтримують не всі автори.

Так, на думку О. І. Рарога замах на кримінальне правопорушення з двома формами вини, в якому об'єктивна сторона характеризується діяннями, що є кримінально-караними незалежно від настання будь-яких наслідків, та в яких наслідки виконують роль кваліфікуючої ознаки, цілком можливий. В кримінальних правопорушеннях такої конструкції кваліфікуючий наслідок причинно пов'язаний з суспільно небезпечним діянням, яке є єдиною обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу. І такі дії можуть слугувати причиною настання наслідків, що є кваліфікуючою ознакою не тільки у випадку доведення їх до кінця, але і при частковому виконанні. Для ілюстрації цього твердження автором наводиться наступний приклад. Так, при замаху на згвалтування винна особа застосовує такі за інтенсивністю методи фізичного насильства, які самі по собі є причиною заподіяння шкоди здоров'ю у вигляді, наприклад, тяжких наслідків [162, с. 217]. У цьому випадку цілком справедливо,

на думку автора, говорити про замах на зґвалтування, що спричинило тяжкі наслідки.

Втім зазначена позиція, на наш погляд, є не зовсім коректною. Замах і готування характерні тільки для кримінальних правопорушень, що вчиняються з прямим умислом. В свою чергу аналіз законодавчих положень та практики свідчить, що тяжкі суспільно небезпечні наслідки, які у кримінальних правопорушеннях з похідними наслідками є кваліфікуючою ознакою, настають винятково в результаті необережності. Тому готування і замах можливі тільки за наявності волі винного, спрямованої на досягнення кримінально-протиправного результату, яким є вчинення діяння – зґвалтування, проте аж ніяк це не стосується суспільно небезпечних наслідків, заподіяних з необережності.

Крім того, говорити у цьому випадку про змішану форму вини не зовсім правильно, адже очевидно, що має місце не ускладнене одиничне кримінального правопорушення з похідними наслідками, а сукупність незакінченого та закінченого кримінальних правопорушень.

У зв'язку з цим кваліфікувати незакінчене зґвалтування та, наприклад, необережне заподіяння смерті потерпілої особи (яке судовою практикою відноситься до тяжких наслідків) за ч. 2 чи ч. 3 ст. 15 та ч. 5 ст. 152 не можна. У цьому випадку умисне кримінальне правопорушення не доводиться до кінця з причин, що не залежать від волі винної особи (здійснюється замах на зґвалтування), і в той же час з необережності настає суспільно небезпечний наслідок (заподіюється смерть через необережність).

Кваліфікація даних дій як сукупності злочинів за ч. 2 або 3 ст. 15, ч.1 ст. 152 та ч.1 ст. 119 КК України дозволила б більш точно охарактеризувати вчинене, адже в цьому випадку було б враховано і те, що кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 152 КК України, не було доведено до кінця, і те, що смерть потерпілої була заподіяна з необережності.

Таким чином на підставі наведеного аналізу положень кримінального законодавства можна констатувати, що в кримінальних правопорушеннях з похідними наслідками говорити про незакінчене кримінальне правопорушення

можна тільки щодо діяння, яке вчинювалося з прямим умислом. Кваліфікований склад таких діянь незакінченим буди не може, тому що ставлення до похідного наслідку характеризується тільки необережною формою вини.

Юридична оцінка незакінчених кримінальних правопорушень з кваліфікуючими ознаками, що характеризують їх об'єктивну сторону, також пов'язана з особливостями суб'єктивної сторони цих діянь. Зокрема, така кваліфікуюча ознака як розмір заподіяної шкоди завжди має визначатися відповідно до спрямованості умислу. Передусім це стосується суспільно небезпечних наслідків у виді майнової шкоди, що максимально формалізована у кримінальному законі (наприклад, великий, особлива великий розмір, значна шкода, тощо). Так, якщо у незакінченому кримінальному правопорушенні суспільно небезпечні наслідки у виді майнової шкоди, що охоплювалися умислом винного не настали з незалежних від нього причин, то таке діяння має кваліфікуватися як замах або готування на заподіяння саме тих наслідків, які охоплювалися умислом винного.

Втім, на думку О. І. Рарога, при цьому слід розрізняти кримінальні правопорушення, в яких великий розмір кримінально-протиправного доходу є метою діяння (наприклад, ч. 4 ст. 187 КК України), тобто характеризує його суб'єктивну сторону, і такі кримінальні правопорушення, при законодавчому описі яких розмір суспільно небезпечних наслідків включений в число ознак об'єктивної сторони складу (наприклад, ч. 4 ст. 189 КК України).

У першому випадку діяння (розбій) є закінченим кримінальним правопорушенням незалежно від того, чи була досягнута зазначена мета. А в іншому, навпаки, кваліфікація кримінального правопорушення (як закінченого вимагання, що завдало майнової шкоди в великих (особливо великих) розмірах) передбачає, що дохід у великому (особливо великому) розмірі був реально отриманий як наслідок кримінально-протиправного діяння. Якщо ж діяння було пресічене і реальна шкода не заподіювалася або її розмір не був великим (особливо великим), то кваліфікація діяння визначається за спрямованістю

умислу і здійснюється з урахуванням зазначеної кваліфікуючої ознаки як замах на кримінальне правопорушення із розглянутою обтяжуючою обставиною.

Ще одна проблема, що потребує розгляду під час дослідження питань кваліфікації незакінчених кримінальних правопорушень з матеріальним складом, – це кваліфікація кримінальних правопорушень при частковій реалізації умислу на заподіяння шкоди. Зокрема мова іде про проблему кримінально-правової оцінки умисного протиправного заподіяння смерті двом та більше особам (п.1 ч.2 ст. 115 КК), у випадках, коли умисел щодо позбавлення життя однієї особи реалізований повністю, а щодо іншої (інших) осіб має місце лише замах. В сучасній науці кримінального права сформувалося декілька позицій стосовно кваліфікації такого діяння: 1) вчинене кваліфікується тільки як замах на кримінальне правопорушення в межах умислу винного (ст. 15 п. 1 ч. 2 ст. 115 КК) [186, с. 143]; 2) вчинене кваліфікується за сукупністю як замах на кримінальне правопорушення в межах умислу винного і як закінчене кримінальне правопорушення в межах частково заподіяної шкоди (ч. 1 ст. 115 КК та ч. 2 ст. 15 п. 1, 13 ч. 2 ст. 115 КК) [172, с. 18]; 3) вчинене кваліфікується як закінчене кримінальне правопорушення в межах кримінально-протиправного наміру винної особи (ч. 1 ст. 115 КК) [168, с. 48].

Правильною з позиції кримінального закону, на наш погляд, видається перша з представлених позицій, яка дозволяє кваліфікувати все вчинене як замах на вбивство двох та більше осіб. Заради справедливості зазначимо, що на сьогоднішній день зазначена точка зору не знайшла підтримки з боку вищих органів судової влади.

Так, вироком апеляційного суду Автономної Республіки Крим від 31 березня 2003 р. К. засуджено за сукупністю злочинів, відповідальність за які передбачено п. 1 ч. 2 ст. 115 та ч. 2 ст. 15, п. 1 ч. 2 ст. 115 цього Кодексу, на 13 років позбавлення волі. К. визнано винним у тому, що він 21 липня 2002 р., перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, на ґрунті особистих неприязних стосунків вчинив умисне вбивство Ф. і закінчений замах на умисне вбивство М.

У касаційному поданні прокурор порушив питання про перекваліфікацію дії К. за епізодом убивства Ф. з п. 1 ч. 2 ст. 115 КК на ч. 1 цієї статті, посилаючись на неправильне застосування судом кримінального закону. Перевіривши матеріали справи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України подання задовольнила з таких підстав. Як убачається з матеріалів справи, висновок суду про доведеність винності К. у вчиненні злочину за обставин та у спосіб, які викладені у вирокі, підтверджується зібраними у справі та перевіреними в судовому засіданні доказами, які належно оцінені судом. Проте кваліфікація дії К. щодо Ф. за п. 1 ч. 2 ст. 115 КК є помилковою.

Вбивство двох або більше осіб кваліфікується за п. 1 ч. 2 ст. 115 КК, якщо дії винного охоплювались єдиним умислом і були вчинені, як правило, одночасно. Вбивство ж К. однієї людини і замах на життя другої не може розглядатись як закінчений злочин - убивство двох або більше осіб, оскільки злочинний намір убити двох осіб не було здійснено засудженим з причин, що не залежали від його волі. У таких випадках вчинене слід кваліфікувати за ч. 1 або ч. 2 ст. 115 і ч. 2 ст. 15, п. 1 ч. 2 ст. 115 КК незалежно від послідовності злочинних дій. У справі встановлено, що К. мав умисел на позбавлення життя двох осіб - Ф. та М. і все зробив для реалізації свого злочинного наміру, однак довів його до кінця тільки щодо Ф., а щодо М. - не завершив із причин, що не залежали від його волі. Тому дії К. за епізодом умисного вбивства Ф. належить кваліфікувати за ч. 1 ст. 115 КК.

З огляду на наведене колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України касаційне подання прокурора задовольнила: перекваліфікувала дії К. за епізодом вбивства Ф. з п. 1 ч. 2 ст. 115 КК на ч. 1 цієї статті і за сукупністю злочинів призначила йому покарання у виді позбавлення волі строком на 13 років. У решті вирок залишено без зміни [204].

Такої ж позиції дотримується Верховний Суд і у своєму відносно нещодавньому рішенні. Так у постанові Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду справі № 640/18653/17 від 28 вересня 2020

року зазначається, що умисне заподіяння смерті двом або більше особам кваліфікується за п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України за умови, що їх убивство охоплювалось єдиним умислом винного. Для такої кваліфікації не має значення, яким мотивом керувався винний і чи був він однаковим при заподіянні смерті кожному з потерпілих. Якщо ці мотиви передбачені як кваліфікуючі ознаки, дії винного додатково кваліфікуються й за відповідними пунктами ч. 2 ст. 115 КК України. Наявність розриву в часі при реалізації єдиного умислу на вбивство двох або більше осіб значення для кваліфікації злочину за п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України не має.

Крім того, на думку суду, кваліфікація дій особи за ч. 1 ст. 115 КК України та ч. 2 ст. 15, п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України не порушує принципу «*non bis in idem*», що виключає подвійне ставлення у провину (інкримінування) згідно із ч. 1 ст. 61 Конституції України та ч. 3 ст. 2 КК України, адже наслідок у виді смерті однієї людини не є обов'язковою (конститутивною) ознакою замаху на життя двох чи більше потерпілих, тому окрема кримінально-правова оцінка такого наслідку у формулі кваліфікації не є подвійним ставленням у провину. Формула кваліфікації, що включає лише ч. 2 ст. 15, п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України, не відображає заподіяння смерті одній людині, яка за своїм характером є найбільш небезпечним наслідком, який є незворотним [146].

Варто сказати, що не всі судді у складі Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду беззаперечно підтримують зазначену позицію. Так, відповідно до окремою думки судді Г. М. Анісімова у разі встановлення судом єдиного прямого визначеного умислу, спрямованого на заподіяння смерті двом або більше особам, вбивство однієї людини і замах на життя другої, оскільки єдиний злочинний намір убити двох осіб не було реалізовано із причин, що не залежали від волі винної особи, належить кваліфікувати за відповідною частиною ст. 15 п. 1 ч. 2 ст. 115 КК. Зазначені кримінально-правові норми у формулі кваліфікації в повному обсязі охоплюють все вчинене і тому кваліфікація ще й за ч. 1 ст. 115 КК (за фактично заподіяні наслідки) є зайвою.

На підтвердження своєї точки зору суддя наводить правила кваліфікації при подоланні конкуренції загальної та спеціальної кримінально-правових норм: якщо за діяння передбачено відповідальність загальною і спеціальною нормами Особливої частини КК, то таке діяння кваліфікується, як правило, за спеціальною нормою Особливої частини КК і додаткової кваліфікації за загальною нормою не потребує. Застосоване застереження – «як правило», передбачає наявність виключень із загального правила, коли фактично вчинене діяння містить ознаки складу закінченого злочину (передбаченого загальною нормою), який при цьому є більш небезпечним злочином, ніж той, на вчинення якого був спрямований умисел (за умови, що цього злочину не було доведено до кінця з причин, які не залежали від волі винної особи).

Таким чином за наявності єдиного прямого умислу, спрямованого на заподіяння смерті двом або більше особам, питання щодо конкуренції норм при вчиненні закінченого вбивства однієї особи (ч. 1 ст. 115 КК) та замаху на вбивство двох або більше осіб (ст. 15 п. 1 ч. 2 ст. 115 КК), вирішується на користь замаху на вбивство як злочину з кваліфікованим складом (спеціальна норма), про що свідчить системне тлумачення норм, передбачених статтями 32, 33, 68, 115 КК [122].

Підтримуючи зазначену точку зору, варто, на наш погляд, надати додаткову аргументацію щодо обґрунтованості кваліфікації замаху на вбивство двох чи більше осіб у разі заподіяння смерті одній особі виключно як замаху на вчинення вбивства двох чи більше осіб (ч.2 ст. 15 п.1 ч.2 ст.115 КК).

Відповідно до пункту 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 07 лютого 2003 р. №2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» [155] умисне позбавлення життя двох або більше осіб кваліфікується за п. 1 ч. 2 ст. 115 КК за умови, що їх убивство охоплювалось єдиним умислом винного. Таким чином вирішальне значення для правильної кваліфікації цього діяння має дослідження саме суб'єктивної сторони складу зазначеного кримінального правопорушення.

Згідно із законодавчим визначенням прямого умислу (ч. 2 ст. 24 КК) особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачає його суспільно небезпечні наслідки і бажає їх настання. Таким чином, інтелектуальний момент виражається в усвідомленні суспільної небезпечності, ступінь якої в дослідженому нами випадку якраз і обумовлюється кількістю потерпілих. Посилення відповідальності відбувається на підставі підтверджених даних про те, що особа, здійснюючи вбивство, усвідомлювала факт заподіяння смерті декільком особам, передбачала настання саме таких суспільно небезпечних наслідків і, відповідно, бажала їх настання. Такі логічні висновки відсутні в запропонованих Верховним Судом України варіантах кваліфікації. І в першому і в другому випадках, відповідно до позиції суду, суб'єкт здійснював посягання на життя декількох осіб в межах самотійних діянь. Відповідно, психічне ставлення щодо кожного з них мало бути також самотійним (окремим). Втім говорити про окремий умисел щодо зазначеного посягання в нашій ситуації було б неправильно. Наявність єдиного, неподільного умислу на вчинення вбивства двох чи більше осіб і є тим стрижнем, що об'єднує зазначені посягання і відрізняє їх з поміж інших діянь. Саме тому наявність такої об'єктивної ознаки як розрив у часі при реалізації єдиного умислу на вбивство двох або більше осіб значення для кваліфікації злочину за п. 1 ч. 2 ст. 115 КК не має.

Таким чином саме суб'єктивний критерій при вирішенні зазначеного питання має бути домінуючим, а всі випадки виключення її з поля дослідження при кваліфікації буде свідчити про відступ від принципу суб'єктивного ставлення та, відповідно, безпідставного притягнення особи до кримінальної відповідальності на підставі виключно об'єктивного критерію. В цьому випадку таким критерієм буде кількість потерпілих, незалежно від внутрішнього психічного ставлення особи до вчиненого ним діяння.

У зв'язку з вищезазначеним задля уникнення помилок при кваліфікації умисного протиправного заподіяння смерті двом та більше особам (п.1 ч.2 ст. 115), у випадках, коли умисел на позбавлення життя однієї особи реалізований повністю, а щодо іншої (інших) осіб має місце лише замах, пропонуємо

Касаційному кримінальному суду у складі Верховного Суду України (далі ККС ВСУ) висловити нову правову позицію, відмінну від тої, що, міститься у п. 5 ППВСУ від 07 лютого 2003 р. №2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» та викласти її в наступній редакції:

Умисне позбавлення життя однієї особи та змах на життя іншої (інших) особи (осіб) за наявності єдиного прямого визначеного умислу, спрямованого на заподіяння смерті двом або більше особам, має кваліфікуватися як закінчений замах на вбивство двох чи більше осіб (ч.2 ст. 15 п.1 ч.2 ст.115 КК).

Таким чином, для правильної, безпомилкової кваліфікації незакінчених кримінальних правопорушень з матеріальним складом необхідно перш за все виходити з єдності суб'єктивної і об'єктивної сторін складу цього кримінального правопорушення. При цьому, обов'язково, під час здійснення кримінально-правової оцінки вчиненого особою діяння необхідно:

- враховувати стадію, на якій кримінальне правопорушення було пресічено (перервано) та обов'язково відображати її у формулі кримінально-правової кваліфікації.

- відмежовувати закінчене кримінальне правопорушення з матеріальним складом від незакінченого, враховуючи як об'єктивну сторону вчиненого, так і ступінь реалізації та спрямованості кримінально-протиправного наміру винної особи.

- пам'ятати, що з суб'єктивної сторони замах завжди характеризується виною у вигляді виключно прямого умислу. При цьому кваліфікація готування до кримінального правопорушення та замаху на нього з альтернативним або неконкретизованим умислом має здійснюватися за мінімально можливою шкодою, що охоплювалася умислом винної особи.

- мати на увазі, що готування до кримінальних правопорушень з похідними наслідками та замах на такі кримінальні правопорушення є неможливим. У разі ж настання під час замаху з необережності суспільно небезпечних наслідків, що передбачені як кваліфікуюча ознака складу кримінального правопорушення, щодо якого відбувся замах, все вчинене необхідно кваліфікувати за сукупністю як замах

на відповідне кримінальне правопорушення і як закінчене необережне кримінальне правопорушення (звичайно, якщо наслідок, що настав передбачений законом як окремий склад кримінального правопорушення).

- правильно кваліфікувати незакінчені кримінальні правопорушення з обтяжуючою ознакою у вигляді суспільно небезпечного наслідку у відповідності до спрямованості умислу. Так, якщо у незакінченому кримінальному правопорушенні суспільно небезпечні наслідки, що охоплювалися умислом винного не настали, то таке діяння має кваліфікуватися як замах (готування) на заподіяння саме тих суспільно небезпечних наслідків, що охоплювалися умислом винного.

- правильно кваліфікувати кримінальні правопорушення при частковому заподіянні шкоди (при частковій реалізації умислу). Все вчинене в такому випадку має бути кваліфіковане як замах на відповідне кримінальне правопорушення. Тому умисне позбавлення життя однієї особи та змах на життя іншої (інших) особи (осіб) за наявності єдиного прямого визначеного умислу, спрямованого на заподіяння смерті двом або більше особам, має кваліфікуватися як закінчений замах на вбивство двох чи більше осіб (ч.2 ст. 15 п.1 ч.2 ст.115 КК).

4.3. Вплив суб'єктивної сторони на кваліфікацію кримінальних правопорушень з матеріальним складом

Будь-яке діяння людини – це єдність його зовнішніх та внутрішніх ознак. Воно одночасно і об'єктивне, і суб'єктивне, тому що являє собою прояв внутрішніх властивостей людської особистості і разом з тим служить формою взаємодії людини з зовнішньою дійсністю.

До числа суб'єктивних ознак кримінального правопорушення, як відомо, відносяться суб'єкт і суб'єктивна сторона, до числа об'єктивних - об'єкт і об'єктивна сторона. Спільним для зазначених ознак є те, що вони з різних сторін характеризують суспільно небезпечне діяння. Тобто суспільно небезпечне діяння є самостійним кримінально-правовим явищем з притаманним тільки йому вмістом

психічної діяльності особи, безпосередньо пов'язаним з вчиненням кримінального правопорушення. Воно утворює суб'єктивний зміст здійснюваних винною особою суспільно небезпечних дій (бездіяльності). Проте не кожне суспільно небезпечне діяння є кримінальним правопорушенням, адже наявність вираженого зовні акту людської поведінки є недостатньою підставою для визнання суспільно небезпечного діяння кримінально-протиправним. Тільки усвідомлена поведінка людини набуває характеру кримінально-протиправного діяння і лише за умови, якщо вона є вираженням волі цієї особи.

Досліджуючи суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення зазначимо, що суспільно небезпечний наслідок та психічне ставлення до нього (вина) є нерозривно пов'язаними між собою ознаками кримінального правопорушення. Кримінальним правопорушенням вважається тільки така суспільно небезпечна зміна в його об'єкті, яка була заподіяна винно. В свою чергу вина є нічим іншим, як суб'єктивним ставленням особи у формі умислу або необережності до суспільно небезпечних наслідків своїх дій (ст. 23 КК України).

Особливості психічного ставлення особи до діяння і його наслідків характеризують форму вини. Крім цього, негативне ставлення до діяння і його суспільно небезпечних наслідків - це ті межі, в яких негативне відношення особи до інтересів суспільства становить сутність, види вини та обумовлює відповідальність суб'єкта [33, с. 67].

Здійснюючи кримінально-правову кваліфікацію суспільно небезпечного діяння, слід пам'ятати, що момент закінчення конкретного кримінального правопорушення залежить від законодавчої конструкції об'єктивної сторони його складу.

Досліджуючи суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення, акцентуємо увагу на важливості розгляду питання, пов'язаного із особливістю суб'єктивної сторони тих складів, для яких настання суспільно небезпечного наслідку є обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення (матеріальні склади). Важливість дослідження зазначеної

проблематики пов'язана передусім із вирішальним значенням суб'єктивної сторони для відмежування суміжних складів у випадках, коли за об'єктивними ознаками (у тому числі за суспільно небезпечними наслідками) діяння розрізнити не представляється можливим.

Найважливішою ознакою, за якою суб'єктивна сторона впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення з матеріальним складом, є форма вини, адже у багатьох випадках відповідальність за кримінальні правопорушення в кримінальному законі диференціюються в залежності від того, з умислом або через необережність було скоєне діяння. Так, за умисне вбивство, умисне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження а відповідальність значно суворіша, ніж за такі ж діяння, вчинені через необережність. Отже форма вини у кримінальних правопорушеннях з однаковими суспільно небезпечними наслідками має суттєве значення для правильної кваліфікації скоєного.

На необхідність встановлення вини, її форми та змісту під час кваліфікації неодноразово звертали увагу у свої роз'ясненнях вищі судові інстанції. Наприклад, відповідно до п. 22 постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» указується, що для відмежування умисного вбивства від умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК (2341-14), суди повинні ретельно досліджувати докази, що мають значення для з'ясування змісту і спрямованості умислу винного. Питання про умисел необхідно вирішувати виходячи із сукупності всіх обставин вчиненого діяння, зокрема враховувати спосіб, знаряддя злочину, кількість, характер і локалізацію поранень та інших тілесних ушкоджень, причини припинення злочинних дій, поведінку винного і потерпілого, що передувала події, їх стосунки. Визначальним при цьому є суб'єктивне ставлення винного до наслідків своїх дій: при умисному вбивстві настання смерті охоплюється умислом винного, а в разі заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого, ставлення винного до її настання характеризується необережністю [155].

Зазначені пояснення Пленуму Верховного Суду України були покладені колегією суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Апеляційного суду Полтавської області в основу виправлення судової помилки, допущеної Кобеляцьким районним судом Полтавської області щодо кваліфікації діяння ОСОБА_1, якого було засуджено за заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого. Так 6 грудня 2012 року ОСОБА_1 у під час вживання алкогольних напоїв разом з його співмешканкою ОСОБА_5, завдав малолітній дочці останньої ОСОБА_6 удари кулаками в область голови, заподівши тяжкі тілесні ушкодження, небезпечні для життя в момент заподіяння, від яких вона о 15 годині померла у вказаній квартирі.

Прокурор в апеляції вказував на невідповідність висновків суду викладених у вирокі фактичним обставинам кримінального провадження, зазначивши, що дії обвинуваченого необхідно перекваліфікувати із ч.2 ст.121 КК України на п.2 ч.2 ст.115 КК України.

Колегія суддів дослідивши матеріали справи, зазначила, що суд першої інстанції правильно встановивши фактичні обставини справи щодо нанесенню малолітній особі вказаних тілесних ушкоджень обвинуваченим, навівши їх механізм та кількість і локалізацію, неправильно кваліфікував його дії, як спричинення тяжких тілесних ушкоджень, що потягли смерть дитини, тобто за ч.2 ст.121 КК України, хоча його дії органами обвинувачення кваліфіковано було за п.2 ч.2 ст.115 КК України, як умисне вбивство малолітньої особи.

Зокрема, судом не було належним чином враховано встановлені ним обставини, а саме: велику кількість завданих ударів дитині кулаками, їх локалізацію та силу прикладення від яких настали незворотні процеси по настанню смерті дитини, поза увагою залишився і малолітній вік потерпілої, поведінку обвинуваченого після вчиненого, який намагався приховати такі свої дії, не надавав необхідної медичної допомоги, а тому доводи прокурора у цій частині, щодо необхідності перекваліфікації дій обвинуваченого на п.2 ч.2 ст.115 КК України є слушними.

Колегія суддів встановила, що такі дані свідчать, що умисел обвинуваченого був направлений на вчинення умисного вбивства дитини, а тому дії ОСОБА_1 необхідно перекваліфікувати з ч. 2 ст. 121 на п.2 ч.2 ст.115 КК України [24].

Форма вини має визначальне значення для кваліфікації і у випадках, коли діяння вчинюється без умислу, необхідного для притягнення до кримінальної відповідальності за спричинення суспільно небезпечних наслідків. Так, у разі необережного заподіяння легкого тілесного ушкодження кримінальна відповідальність за відсутності ознак складу іншого кримінального правопорушення виключається.

Окрім форми вини важливим показником, який впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення з матеріальним складом є спрямованість умислу, під яким в науці кримінального права розуміють мобілізацію вольових зусиль суб'єкта кримінального правопорушення на вчинення суспільно небезпечного діяння або на заподіяння конкретних суспільно небезпечних наслідків [22, с. 207].

Так, спрямованість умислу на негайне заволодіння майном є підставою для відмежування грабежу та розбою від вимагання. При розмежуванні вимагання і грабежу чи розбою слід виходити з того, що при грабежі та розбої насильство або погроза його застосування спрямовані на заволодіння майном у момент їх застосування. При цьому погроза являє собою такі дії чи висловлювання, які виражають намір застосувати насильство негайно. Дії, що полягають у насильстві або в погрозі його застосування, спрямовані на одержання майна в майбутньому, а також вимогу передати майно, поєднану з погрозою застосувати насильство до потерпілого або його близьких родичів у майбутньому, слід кваліфікувати як вимагання [154].

З'ясування змісту і спрямованості умислу є необхідною передумовою правильної кваліфікації злочину. Нанесення ножового поранення в бійці в більшості випадків є діянням умисним. Але однієї констатації наявності умислу ще недостатньо для кваліфікації цього діяння: в залежності від його змісту і спрямованості воно може бути кваліфіковано і, як хуліганство, і як нанесення

тілесного ушкодження, і як замах на вбивство, а може бути розцінене і як таке, що вчинене в стані необхідної оборони [33, с. 83].

Спрямованість умислу має вирішальне значення при кваліфікації кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, а також для розмежування цих правопорушень та інших, пов'язаних із посяганням на життя та здоров'я, схожих за об'єктивними ознаками. Так, розмежування умисного вбивства та умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, зважаючи на можливість повного збігу об'єктивних обставин, має проводитися за суб'єктивною стороною, а саме за змістом та спрямованістю умислу винного, про що зазначається у вищенаведеній постанові.

Окрім цього, при відмежуванні кримінальних правопорушень проти життя і здоров'я, від інших кримінальних правопорушень, в яких додатковим факультативним об'єктом може виступати життя особи, слід також враховувати важливість визначення спрямованості умислу.

Так, Відповідно до п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 р. № 10 «Про судову практику у справах про хуліганство» прямо роз'яснюється, що суди мають відрізнити хуліганство від інших кримінальних правопорушень залежно від спрямованості умислу, мотивів, цілей винного та обставин учинення ним кримінально караних дій. Дії, що супроводжувалися погрозами вбивством, завданням побоїв, заподіянням тілесних ушкоджень, вчинені винним щодо членів сім'ї, родичів, знайомих і викликані особистими неприязними стосунками, неправильними діями потерпілих тощо, слід кваліфікувати за статтями КК, що передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення проти особи. Як хуліганство зазначені дії кваліфікують лише в тих випадках, коли вони були поєднані з очевидним для винного грубим порушенням громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства та супроводжувались особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом [159].

Так, Велика Палата Верховного Суду у постанові від 03.07.2019 р., перекваліфікувала діяння засудженого з ч. 4 ст. 296 КК України на ч. 2 ст. 125

КК України зазначивши, що: «для юридичної оцінки діяння за статтею 296 КК обов'язковим є поєднання ознак об'єктивної сторони цього злочину у виді грубого порушення громадського порядку, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом, і суб'єктивної сторони, зокрема, мотиву явної неповаги до суспільства. За відсутності відповідного мотиву, коли застосування насильства зумовлене неприязними стосунками з потерпілим і прагненням завдати шкоди конкретній особі з особистих спонукань, сам собою факт вчинення протиправних дій у громадському місці в присутності сторонніх осіб не дає достатніх підстав для кваліфікації їх як хуліганства. Зміст і спрямованість протиправного діяння, що має істотне значення для його правової оцінки, в кожному конкретному випадку визначається виходячи з часу, місця, обстановки й інших обставин його вчинення, характеру дій винного, а також поведінки потерпілого і стосунків, що склалися між ними.

Враховуючи фактичні обставини справи, зокрема показання потерпілого та свідків ОСОБА_3 та ОСОБА_4, судом було встановлено, що ОСОБА_1 вистрілив у ОСОБА_2 на ґрунті особистого конфлікту, який виник між ними через поведінку засудженого відносно ОСОБА_3. Потерпілий безпосередньо перед пострілом у нього ударив ОСОБА_1 і завдав йому легких тілесних ушкоджень, що підтверджено висновком судово-медичної експертизи. Обстановка й обставини подій, динаміка їх розвитку й об'єктивні ознаки насильницької поведінки засудженого свідчать про те, що вона була зумовлена особистою неприязню до ОСОБА_2, яка виникла раптово через сварку у відповідь на агресивні дії потерпілого, прагненням помститися йому, а не бажанням протиставити себе суспільству і продемонструвати зневагу до загальноприйнятих норм і правил поведінки» [145].

Саме за спрямованістю умислу та з огляду на стадію вчинення кримінального правопорушення мають кваліфікуватися усі кримінальні правопорушення вчинені із визначеним (конкретизованим) умислом. Нагадаємо, що визначений (конкретизований) умисел характеризується наявністю конкретного уявлення щодо якісних та кількісних ознак діяння та його суспільно

небезпечних наслідків. Це звичайно, не означає, що особа повинна передбачити з точністю до одиниці, у якому розмірі буде вчинена, наприклад крадіжка, на 300 або 400 гривень. Для кваліфікації цього кримінального правопорушення достатньо передбачити лише типову, середню тяжкість шкоди, яку передбачає законодавець під час конструювання складу кримінального правопорушення [81, с. 85].

Для кваліфікації кримінального правопорушення з конкретизованим умислом необхідно встановити, що: а) суб'єкт мав конкретне уявлення (усвідомлення) про якісні та кількісні фактичні й соціальні характеристики діяння та б) наслідки такого діяння чітко конкретизовані у свідомості суб'єкта. Конкретизований умисел, за загальним правилом, може бути лише прямим. Якщо при конкретизованому прямому умислі суспільно небезпечні наслідки не настали, то можна говорити лише про замах на вчинення кримінального правопорушення [201, с. 132].

Неконкретизований умисел має місце там, де тяжкість кримінально-протиправної шкоди даному об'єкту в свідомості особи конкретно, індивідуально не визначена. Окремим випадком неконкретизованого умислу є умисел на заподіяння тілесного ушкодження, особливо, під час бійки. Завдаючи удари потерпілому, суб'єкт кримінального правопорушення не передбачає заздалегідь, який конкретно наслідок він заподіє. Виняток становить умисел спрямований, наприклад, на цілеспрямоване видалення ока (випалювання очей сірчаною кислотою), язика, статевих органів та ін. Суб'єкт в такому випадку відповідає в межах свого наміру [81, с. 85].

Від неконкретизованого умислу на заподіяння суспільно шкідливих наслідків слід відрізнити альтернативний умисел, який має місце тоді, коли особа передбачає і бажає настання одного із кількох можливих суспільно небезпечних наслідків (наприклад, смерті або тяжкого тілесного ушкодження).

Втім правила кваліфікації для обох цих видів умислу є однаковими: у випадку наявності неконкретизованого або альтернативного умислу кваліфікація відбувається за фактично заподіяними суспільно небезпечними наслідками.

Спрямованість умислу може визначати кваліфікацію кримінального правопорушення у разі, коли кримінальна відповідальність диференціюється у законі в залежності від кількісної характеристики завданої шкоди. При цьому фактично заподіяні наслідки можуть бути більш або менш тяжкими, ніж ті, на які розраховував винний. Така ситуація в науці кримінального права набула назву фактичної помилки в суспільно небезпечних наслідках кримінального правопорушення. Так, помилка в суспільно небезпечних наслідках може бути лише у кримінальних правопорушеннях з матеріальним складом. Вона полягає в тому, що особа неправильно оцінює ступінь шкоди, яка у реальності не збігається з тією, що охоплювалася свідомістю винуватого. При цьому чітко усвідомлюється характер об'єктів, яким заподіюється шкода [70, с. 111].

У зв'язку з цим, можна сформулювати наступні правила кваліфікації наслідків залежно від помилки щодо кількісної характеристики суспільно небезпечних наслідків. 1) Якщо в кримінальному законі наслідки за кількісно ознакою не диференціюються, або помилка щодо якісної характеристики не виходить за межі, встановлені законом, то така помилка на кваліфікацію не впливає. 2) Якщо ж відповідальність залежить від кількісної характеристики наслідків, чітко визначеної у законі, то кваліфікація має здійснюватися за спрямованістю умислу. Таким чином настання більш тяжкого наслідку, ніж той, який охоплювався умислом винного виключає відповідальність за його умисне спричинення.

При помилці відносно якісних характеристик суспільно небезпечних наслідків кваліфікація має бути наступною. 1) У разі настання наслідків, що не охоплювалися передбаченням винної особи, помилка виключає відповідальність за умисне спричинення фактично заподіяних наслідків, втім відповідальність може наставати за їхнє спричинення з необережності, за умови, що це передбачено законом. 2) Діяння, що спричинило не ті наслідки, на які був спрямований умисел, кваліфікується як замах на заподіяння наслідків, які охоплюються передбаченням, і як необережне заподіяння наслідків, що фактично настали. Наприклад, невдала спроба знищити чужий будинок шляхом підпалу,

якщо при цьому людина, яка випадково опинилася в будинку, отримала середньої тяжкості тілесне ушкодження, повинна кваліфікуватися як замах на знищення чужого майна за обтяжуючих обставин (ч. 2 ст. 194 КК) і необережне заподіяння середньої тяжкості тілесного ушкодження (ч. 2 ст. 122 КК).

Однак якщо необережне заподіяння наслідків, що не охоплюється умислом винної особи, законом передбачено як кваліфікуючу ознаку, то сукупність кримінальних правопорушень не утворюється і діяння кваліфікується за тією нормою, яка передбачає основний злочин, але пов'язана з даними наслідками. Так, умисне знищення будинку шляхом вибуху, при якому загинула особа, що випадково в ньому опинилася, кваліфікується за частиною статті, яка охоплює і заподіяння смерті з необережності (ч. 2 ст. 194 КК) [162, с. 179].

У разі ж наявності в особи умислу і на знищення будинку шляхом підпалу і на смерть особи, що в цьому будинку перебуває, то все скоєне має кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 194 і п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України.

Продовжуючи дослідження проблеми впливу суб'єктивної сторони на кваліфікацію кримінальних правопорушень з матеріальним складом важливо окремо зупинитися на розгляді питання про встановлення форми вини щодо суспільно небезпечних наслідків, які є кваліфікуючою ознакою кримінального правопорушення.

При цьому слід погодитися з позицією авторів, які вважають, що «форми вини характеризують відношення винного до діяння та суспільно небезпечних наслідків в цілому. Через це вони не можуть розглядатися тільки щодо однієї з ознак, яка характеризує будь-який з елементів складу кримінального правопорушення» [33, с. 174-175]. Тому усі інші, окрім суспільно небезпечних наслідків, кваліфікуючі ознаки, що характеризують об'єкт або об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення можуть бути поставлені у провину лише за умови, якщо винній особі було заздалегідь відомо про наявність таких ознак.

Особливістю чинного кримінального законодавства є те, що у більшості випадків форма вини до кваліфікуючих суспільно небезпечних наслідків в статтях

Особливої частини КК не указується. Її встановлення відбувається шляхом тлумачення змісту об'єктивних ознак складу кримінального правопорушення і законодавчих прийомів, за допомогою яких сконструйовані кваліфіковані склади. Отже існує потреба у напрацюванні правил визначення форми вини до наслідків в складах, де форма вини щодо суспільно небезпечних наслідків не визначена.

Ці правила можна сформулювати наступним чином. 1) У разі відсутності у диспозиції статті прямої вказівки законодавця на форму психічного ставлення винної особи до кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення, їхнє умисне заподіяння має повністю охоплюватися змістом відповідної кримінально-правової норми і не потребує додаткової кваліфікації. 2) У випадку, коли окремою кримінально-правовою нормою передбачається більш суворе покарання за умисне заподіяння цих наслідків, ніж нормою, в яких такий наслідок виконує роль кваліфікуючої ознаки умисного кримінального правопорушення, необхідна додаткова кваліфікація за сукупністю кримінальних правопорушень.

Наприклад, у складі зґвалтування, що спричинило тяжкі наслідки (ч. 5 ст. 152 КК), форма вини щодо таких наслідків законодавцем не визначена. При цьому у судовій практиці такими наслідками визнають, зокрема, заподіяння смерті або тяжкого тілесного ушкодження потерпілій особі, або її самогубство. У разі, коли при зґвалтуванні чи замаху на це кримінальне правопорушення смерть потерпілої особи настала в результаті її власних дій (наприклад, вона вистрибнула з транспортного засобу під час руху і отримала ушкодження, від яких настала смерть), дії винного охоплюються ч. 4 ст. 152 КК і додаткової кваліфікації за ст. 119, 120 КК не потребують, оскільки покарання за ці кримінальні правопорушення є менш суворими, ніж за кваліфікований вид зґвалтування. Зґвалтування або замах на нього, пов'язане з умисним заподіянням потерпілій особі тілесного ушкодження, визнаного тяжким лише за ознакою небезпечності для життя в момент його заподіяння, не можуть вважатися такими, що спричинили тяжкі наслідки [156]. Такі дії необхідно кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених відповідними частинами ст. 152 КК і

відповідними частинами ст. 121 КК. Нанесення під час зґвалтування тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілої, необхідно вважати діянням, що спричинило тяжкі наслідки. Таке діяння кваліфікується за ч. 5 ст. 152 КК і додаткової кваліфікації за ч. 2 ст. 121 КК теж не вимагає.

Згідно з п. 12 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. №5, якщо зґвалтування було поєднано з умисним вбивством потерпілої особи, що здійснювалося в процесі його вчинення або одразу після нього, такі дії слід кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених п. 10 ч. 2 ст. 115 КК і ч. 5 ст. 152 КК, як такі, що спричинили особливо тяжкі наслідки [156].

Варто зазначити, що указані рекомендації щодо кваліфікації зазначених діянь важко визнати обґрунтованими, у зв'язку з їхньої невідповідністю принципу *non bis in idem* та правилам подолання конкуренцію кримінально-правових норм. Втім сам підхід стосовно кваліфікації умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням потерпілої особи, за сукупністю, в цілому, вважаємо, справедливим. Але така кваліфікація, на наш погляд, була б більш правильною, якби у формулі кваліфікації відображалася не ч. 5, а ч. 1 (або інша відповідна частина) ст. 152 КК.

Цікава ситуація на практиці склалася із кваліфікованими складами розбою та вимагання, поєднаних із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження. Так, у ч. 4 ст. 187 та ч. 4 ст. 189 КК України законодавець не конкретизує форму вини, з якою можуть вчинюватися розбій та вимагання, поєднанні із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження. Судова практика виходить із того, що умисне або необережне заподіяння у процесі розбою чи вимагання тяжкого тілесного ушкодження охоплюється статтею 187 КК та частиною четвертою статті 189 КК і додаткової кваліфікації за статтею 121 КК чи за статтею 128 КК не потребує (п.11 постанови Пленуму Верховного Суду України від 06 листопада 2009 р. №10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності»).

У той же час у пункті 9 цієї ж постанови зазначається, що небезпечне для життя чи здоров'я насильство (стаття 187, частина третя статті 189 КК) – це

виключно умисне заподіяння потерпілому легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості або тяжке тілесне ушкодження, а також інші насильницькі дії, які не призвели до вказаних наслідків, але були небезпечними для життя чи здоров'я в момент їх вчинення. До них слід відносити, зокрема, і насильство, що призвело до втрати свідомості чи мало характер мордування, придушення за шию, скидання з висоти, застосування електроструму, зброї, спеціальних знарядь тощо [154].

Зазначені протиріччя в роз'ясненнях Пленуму пов'язано передусім із не зовсім вдалим, на наш погляд, формулюванням вказаних складів кримінальних правопорушень.

Ч. 1 ст. 187 КК та ч. 3 ст. 189 КК передбачає такий спосіб заволодіння майном як насильство, небезпечне для життя чи здоров'я особи. Ми одразу навмисно проголошуємо, що у цьому випадку насильство, небезпечне для життя чи здоров'я, виступає саме способом вчинення зазначених діянь. У цих складених кримінальних правопорушеннях основне діяння (напад або вимагання) поєднане із додатковим діянням (насильство, небезпечне для життя чи здоров'я). Між цими діяннями існує тісний внутрішній зв'язок, що має субординаційний (підлеглий) характер, який проявляється у тому, що додаткове діяння виступає способом вчинення основного [44, с. 37-38]. Саме тому законодавець сконструював ці склади як формальні (усічені), для яких настання наслідку у вигляді шкоди здоров'ю хоча й можливе, проте не є обов'язковою ознакою їхнього складу.

Так само і в ч. 4 ст.187 КК та ч.4 ст.189 КК тяжкі тілесні ушкодження виступають не наслідком зазначених діянь, а саме способом їх вчинення: суб'єкт, вчиняючи діяння допоміжного характеру має на меті вчинити інше, основне діяння (заволодіння майном), тобто завжди діє цілеспрямовано, усвідомлює спосіб вчинення основного діяння та передбачає, що цей спосіб забезпечить настання наслідку і бажає або свідомо допускає його настання.

З огляду на це підтримуймо позицію О. І. Рарога, який вважає, що побудова необережної вини щодо таких кваліфікуючих ознак, як особливі властивості

об'єкта, спосіб вчинення кримінального правопорушення, обстановка тощо є науково необґрунтованою [162, с. 168]. У зв'язку із цим, насильство при розбої та вимаганні, яке виступає способом вчинення основних діянь, вказує на цілеспрямованість дій особи та свідчить лише про можливість вчинення цих дій виключно з умисною формою вини. Отже погодитися із позицією Пленуму Верховного Суду України щодо можливості кваліфікації необережного заподіяння у процесі розбою чи вимагання тяжкого тілесного ушкодження за відповідними ч. 4 ст. 187 КК та ч. 4 ст.189 КК не можна. Кваліфікація у цьому випадку має здійснюватися за сукупністю ч. 1 ст. 187 КК чи ч. 1 ст. 189 КК та ст. 128 КК.

Недосконалість законодавчого формулювання складів розбою та вимагання призводить до порушення принципу *non bis in idem*, внаслідок чого відбувається подвійне ставлення у провину одного і того ж самого діяння. Відповідно до рекомендацій, висловлених у п. 11 вищезазначеної постанови, якщо під час розбою чи вимагання було умисно заподіяно тяжке тілесне ушкодження, внаслідок якого сталася смерть потерпілого, або останнього було умисно вбито, дії винної особи належить кваліфікувати за сукупністю злочинів – за частиною четвертою статті 187 КК чи статтею 189 КК і частиною другою статті 121 КК або пунктом 6 частини другої статті 115 КК. Погодитися з такими правилами кваліфікації, на наш погляд не можна. Адже, якщо «дешифрувати» поняття «розбій, поєднаний із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень» або «вимагання, поєднане із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження», виявиться, що ми стикаємося із логічною помилкою, в результаті якої стає можливим притягнути особу до відповідальності за розбій або вимагання, поєднанні з тяжкими тілесними ушкодженнями і за ч. 1 ст. 187 або ж ч.3 ст.189 і за ч.4 ст. 187 або ч.4. ст. 189, оскільки судова практика стоїть на позиції, згідно з якою розбій та вимагання, поєднанні із насильством, що є небезпечним для життя чи здоров'я, включає у себе заподіяння тяжких тілесних ушкоджень.

Під час проведення даного дослідження нами було зроблено запит до офіційного онлайн реєстру судових рішень «Єдиний державний реєстр судових

рішень» (<https://reyestr.court.gov.ua>) з метою пошуку вироків у кримінальних справах із застосуванням ч. 3 ст. 189 КК «Вимагання, поєднане з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи».

Всього за заданими параметрами пошуку було знайдено 74 судових рішення з 2010 по 2019 рр. З них 29 за змістом відповідають параметрам запиту і стосуються зазначеної категорії справ. Серед них 28 рішень є вирокami судів першої інстанції, та 1 рішення є вироком Апеляційного суду Тернопільської області. Аналіз зазначених судових рішень свідчить, що у ч. 3 ст. 189 КК під насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи суди розуміють умисне заподіяння потерпілому легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності або середньої тяжкості тілесне ушкодження. Так, серед 28 розглянутих рішень – 17 вироків стосуються вимагання, поєданого з заподіянням легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності та – 12 вироків стосуються вимагання, поєданого з заподіянням середньої тяжкості тілесного ушкодження. На підставі зазначеного, можна зробити висновок, що незважаючи на існуючу вище суперечливу позицію у постанові Пленуму Верховного Суду України щодо можливості віднесення тяжкого тілесного ушкодження до насильства, небезпечного для життя чи здоров'я особи, нижчі судові інстанції уникають застосування її положень і кваліфікують вимагання, поєдане із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження виключно за ч. 4 ст.189, тобто відповідно до букви закону.

Виправити такі суперечності в законі можливо шляхом виключення тяжких тілесних ушкоджень з переліку кваліфікуючих ознак розбою і вимагання (діяння, поєдані із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи) та кваліфікувати такі дії як простий розбій (за ч.1 ст.187 КК) і як вимагання, поєдане з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я (за ч.3 ст. 189 КК). Звичайно, таке рішення потребуватиме внесення змін до санкції ч.1 ст. 187 КК, у зв'язку з тим, що її чинні межі (від трьох до семи років позбавлення волі) є нижчими за межі санкції, встановленої за тяжке тілесне ушкодження. Що ж

стосується меж санкції, встановленої в ч.3 ст. 189 КК за вимагання, поєднане з насильством небезпечним для життя чи здоров'я, то вона повною мірою може охоплювати покарання, встановлене за тяжке тілесне ушкодження (ч.1 ст. 121 КК).

Зазначені зміни, окрім всього, дозволять подолати ще одну проблемну з точки зору кваліфікації ситуацію, яка призводить до необґрунтованого посилення кримінальної відповідальності за вчинені кримінальні правопорушення. Так розбій, поєднаний із умисним вбивством у судовій практиці кваліфікують за п. 6 ч. 2 ст. 115, ч. 4 ст. 187 КК України. Внесення ж відповідних змін до ст. 187 КК та 189 КК, на наш погляд, надасть можливість позбавитися зайвих для кваліфікації ознак та, відповідно, правильно здійснювати юридичну оцінку скоєного.

У зв'язку з вищезазначеним, пропонуємо внести зміни до ч. 1 та 4 ст. 187 та ч. 3 та 4 ст. 189 КК України та викласти їх у наступній редакції:

Стаття 187. Розбій

1. Напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства (розбій), -

карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

4. Розбій, спрямований на заволодіння майном у великих чи особливо великих розмірах або вчинений організованою групою, -

карається позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років із конфіскацією майна

Стаття 189. Вимагання

3. Вимагання, поєднане з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, або таке, що завдало майнової шкоди у великих розмірах, -

карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років із конфіскацією майна.

4. Вимагання, що завдало майнової шкоди в особливо великих розмірах, або вчинене організованою групою, -

карається позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років з конфіскацією майна.

Окрім цього, пропонуємо ККС ВСУ змінити правову позицію, висловлену у п. 11 постанови Пленуму Верховного Суду України від 06 листопада 2009 р. №10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності» на висновок про застосування норми права (ч. 1 ст. 187 та ч.3 ст. 189 КК), що може бути викладений у наступній редакції:

11. Умисне заподіяння у процесі розбою чи вимагання легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, а також середньої тяжкості тілесного ушкодження, незаконне позбавлення волі, вчинене способом, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого, завдання побоїв, що мало характер мордування, охоплюються статтею 187 або 189 КК і додаткової кваліфікації за іншими статтями КК, що передбачають відповідальність за злочини проти здоров'я, не потребують.

Необережне заподіяння у процесі розбою чи вимагання тяжкого тілесного ушкодження статтею 187 та частиною четвертою статті 189 КК не охоплюється і потребує додаткової кваліфікації за статтею 128 КК.

Якщо під час розбою чи вимагання було умисно заподіяно тяжке тілесне ушкодження, внаслідок якого сталася смерть потерпілого, або останнього було умисно вбито, дії винної особи належить кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень - за частиною першою статті 187 чи частиною третьою статті 189 КК і частиною другою статті 121 або пунктом 6 частини другої статті 115 КК.

Заподіяння потерпілому смерті під час розбою чи вимагання з необережності слід кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень - за відповідною частиною статті 187 чи 189 та статтею 119 КК.

У разі вчинення розбою бандою при кваліфікації дій членів банди судам слід керуватися роз'ясненнями, що містяться в постанові Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року №13 "Про практику розгляду

судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями".

На підставі викладеного можна зробити висновок, що розбій та вимагання, будучи прикладами складених кримінальних правопорушень, в яких об'єднано декілька внутрішньо пов'язаних, супідрядних умисних діянь, кожне з яких передбачено в кримінальному законі як окремий самостійний склад кримінального правопорушення характеризуються певними особливостями їхньої суб'єктивної сторони. Із суб'єктивної сторони такі складені кримінальні правопорушення і в цілому, повному своєму вигляді, і у своїй частині в якості кожного утворюючого їх елемента можуть характеризуватися виключно умисною формою вини, а всі випадки необережного заподіяння шкоди знаходяться за межами їхнього складу і при наявності до того підстав підлягають кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень.

Особливий інтерес під час дослідження впливу суб'єктивних ознак на кваліфікацію кримінальних правопорушень з матеріальним складом становлять питання, пов'язані з особливостями суб'єктивної сторони ускладнених одиничних кримінальних правопорушень інших видів.

Нагадаємо, що ускладнені одиничні кримінальні правопорушення характеризуються більш складною структурою складу порівняно із простими одиничним кримінальними правопорушеннями. Їхня об'єктивна чи суб'єктивна сторони мають додаткові ознаки, які надають таким кримінальним правопорушенням зовнішньої схожості зі множинністю, що викликає проблеми в їх розмежуванні і правильній кваліфікації [46, с. 27]. При цьому найбільш «проблемними» видами ускладнених одиничних кримінальних правопорушень у судовій практиці, окрім складених кримінальних правопорушень, є продовжувані, триваючі, а також кримінальні правопорушення з похідними наслідками. Суб'єктивна сторона зазначених діянь має певні особливості, які так чи інакше впливають на їх правову оцінку [45, с. 125].

Зміст ч. 2 ст. 32 КК, в якій вказано, що продовжуване кримінальне правопорушення складається із двох або більше тотожних діянь, об'єднаних

єдиним кримінально-протиправним умислом, дає підстави для висновку, що суб'єктивні ознаки продовжуваного кримінального правопорушення полягають в тому, що всі тотожні діяння в його складі об'єднані єдиним кримінально-протиправним наміром, яке реалізується поетапно. А це, в свою чергу, означає, що продовжуване кримінальне правопорушення характеризується виною виключно у виді прямого умислу [165, с. 22].

Дискусійним є питання щодо можливості вчинення продовжуваного кримінального правопорушення з матеріальним складом з неконкретизованим умислом. На наш погляд, варто погодитися з авторами, які вважають, що у випадку вчинення ускладнених одиничних діянь даного виду єдиний суспільно небезпечний наслідок, що є ознакою матеріального продовжуваного кримінального правопорушення, зовсім не обов'язково передбачає «жорстку конкретизацію бажаного результату [45, с. 127]. Такої ж позиції дотримується і Пленум Верховного Суду України у постанові від 06 листопада 2009 р. №10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності»: «неодноразове незаконне вилучення чужого майна чи заволодіння ним, що складається із тотожних діянь, які мають загальну мету та із самого початку охоплюються єдиним кримінально-протиправним наміром на заволодіння конкретним майном, слід розглядати як одне продовжуване кримінальне правопорушення» (п. 20). При цьому «у випадках, коли умисел винного щодо розміру мав неконкретизований характер, вчинене слід кваліфікувати залежно від розміру фактично викраденого майна» (п. 27) [154].

При конкретизованому умислі у продовжуваному кримінальному правопорушенні з матеріальним складом кваліфікація діяння залежить від ступеня реалізації умислу. Закінченим таке кримінальне правопорушення буде тоді, коли особа досягла бажаного суспільно небезпечного наслідку. Якщо ж конкретний суспільно небезпечний наслідок, що був метою особи, не настав з причин, що від неї не залежали, вчинене слід кваліфікувати як замах на відповідне продовжуване кримінальне правопорушення з матеріальним складом.

Кваліфікація за суб'єктивними ознаками триваючих кримінальних правопорушень особливих проблем не викликає, тому що більшість із них має формальний склад, а тому вони можуть вчинятися виключно з прямим умислом. Невелика кількість триваючих кримінальних правопорушень з матеріальним складом (статті 212, 212 (1) КК) характеризуються як прямим так і не прямим умислом, який також може мати конкретизований чи неконкретизований характер. Саме тому ці кримінальні правопорушення у разі наявності неконкретизованого умислу слід кваліфікувати залежно від розміру фактично несплачених податків, зборів (обов'язкових платежів), внесків до моменту припинення так званого кримінально-протиправного стану з ініціативи винного, або внаслідок причин, що не залежать від його волі [127, с. 184].

Особливістю суб'єктивних ознак кримінальних правопорушень з похідними наслідками, які завжди мають матеріальний склад, є наявність змішаної форми вини.

Нагадаємо, що кримінальне правопорушення із похідними наслідками - це вид багатооб'єктного ускладненого одиничного кримінального правопорушення, в якому умисне суспільно небезпечне діяння спричиняє два окремих наслідки - основний (прямий) та додатковий (похідний), що настають послідовно і характеризуються різним психічним ставленням особи до прямого наслідку – умисел, а до похідного – необережна форма вини [47, с. 167].

Проблема змішаної вини у кримінальному праві залишається актуальною. Аналіз вітчизняного кримінального законодавства свідчить про наявність у законі низки складів кримінальних правопорушень з ускладненою суб'єктивною стороною, коли в межах одного складу кримінального правопорушення простежується різне психічне ставлення суб'єкта до діяння (у формі умислу) і до наслідків (у формі необережності). Такі склади в теорії кримінального права дістали назву складів з двома формами вини. В свою чергу сполучення двох форм вини є можливим тільки в ускладнених складах кримінальних правопорушень, що кваліфікуються за наслідками або, як їх ще називають, кримінальних правопорушеннях з похідними наслідками [219].

О. І. Рарог пропонує поділяти кримінальні правопорушення з похідними наслідками на два види з залежно від особливостей їх суб'єктивної сторони. Перший вид становлять кримінальні правопорушення, основний склад яких є матеріальним, а в ролі кваліфікуючої ознаки виступає більш тяжкий наслідок, ніж той, що є обов'язковою ознакою основного складу. Для цих кримінальних правопорушень характерним є те, що кваліфікуючий наслідок полягає у спричиненні шкоди не тому безпосередньому об'єкту, на який посягає основний вид даного кримінального правопорушення, а іншому об'єкту. Кримінальні правопорушення з похідними наслідками даного типу характеризуються умисним спричиненням прямого наслідку і необережним ставленням до більш тяжкого похідного наслідку, який є кваліфікуючою ознакою цього діяння [47, с. 166]. Прикладом кримінального правопорушення першого типу може бути тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (ч 2. ст. 121 КК). У цьому випадку безпосереднім об'єктом тяжкого тілесного ушкодження виступає здоров'я людини, при цьому шкода в результаті смерті заподіюється вже іншому об'єкту – життю особи.

Другому виду кримінальних правопорушень з похідними наслідками, притаманне неоднорідне психічне ставлення до дії (бездіяльності), що є кримінально-протиправною незалежно від наслідків, а також до кваліфікуючого наслідку. Це стосується тих кримінальних правопорушень, в яких основний склад є формальним, а кваліфікований склад характеризується певними тяжкими наслідками. Наприклад, незаконне проведення абортів, якщо воно спричинило тривалий розлад здоров'я, безплідність або смерть потерпілої (ч. 2 ст. 134 КК) . У складі цього типу простежується умисне вчинення кримінально-протиправного діяння та необережне ставлення до кваліфікуючого наслідку [162, с. 132-133].

Отже, додаткові (похідні) наслідки можуть бути поставлені у провину лише за умови необережного до них ставлення, а по відношенню до діяння і основного (прямого) наслідку повинна бути встановлена умисна вина. Таким чином у цілому такі кримінальні правопорушення вважаються вчиненими умисно, а необережне

ставлення до додаткових (похідних) наслідків, не перетворює їх за своєю суттю на необережні.

Підсумовуючи все вищезазначене можна зробити висновок, що суспільно небезпечний наслідок як об'єктивна ознака кримінального правопорушення і вина як його суб'єктивна ознака нерозривно пов'язані між собою у складі кримінального правопорушення, а їх дослідження та встановлення має вирішальне значення для правильної кваліфікації кримінальних правопорушень з матеріальним складом.

Отже найважливіші чинники, за яких суб'єктивна сторона впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення з матеріальним складом, є такі. По-перше, правильне встановлення форми вини у кримінальному правопорушенні. По-друге, визначення спрямованості умислу на заподіяння певних суспільно небезпечних наслідків. По-третє, з'ясування ступеня конкретизації умислу у правопорушеннях з матеріальним складом. По-четверте, на кваліфікацію кримінальних правопорушень з матеріальним складом суттєво впливає фактична помилка в суспільно небезпечних наслідках, яка може стосуватися якісних або кількісних характеристик завданої шкоди. По-п'яте, при кваліфікації кримінальних правопорушень, в яких суспільно небезпечні наслідки виступають в якості кваліфікуючої ознаки, важливо правильно встановлювати психічне ставлення особи до цих суспільно небезпечних наслідків, особливо у випадках, коли форма вини щодо цієї кваліфікуючої ознаки законодавцем не визначена.

По-шосте, при кваліфікації ускладнених одиничних кримінальних правопорушень слід звертати увагу на особливості їх суб'єктивної сторони, а саме: триваючі та продовжувані кримінальні правопорушення вчинюються виключно із прямим умислом; кримінальні правопорушення з похідними наслідками характеризуються змішаною виною; у складених одиничних кримінальних правопорушеннях законодавцем об'єднані декілька умисних діянь, одні з яких виступають способом або умовою вчинення інших.

Висновки до розділу 4

Викладене дає підстави зробити наступні висновки.

1. На підставі проведеного дослідження впливу суспільно небезпечних наслідків як оціночних понять на кваліфікацію кримінальних правопорушень, запропоновані рекомендації щодо визначення змісту таких суспільно небезпечних наслідків, які слугуватимуть певним орієнтиром для правозастосувача під час здійснення кваліфікації відповідних кримінальних правопорушень та сприятимуть зниженню кількості кваліфікаційних помилок.

2. Кваліфікація готування до кримінального правопорушення та замаху на нього з альтернативним або неконкретизованим умислом має здійснюватися за мінімально можливою шкодою, що охоплювалася умислом винної особи.

3. Готування до кримінальних правопорушень з похідними наслідками, а також замах на такі кримінальні правопорушення є неможливим. Настання суспільно небезпечних наслідків, що передбачені як кваліфікуюча ознака складу такого кримінального правопорушення з необережності є підставою для кваліфікації всього вчиненого за сукупністю як замах на відповідне кримінальне правопорушення і як закінчене необережне кримінальне правопорушення (звичайно, якщо наслідок, що настав передбачений законом як окремий склад кримінального правопорушення).

4. Кваліфікація кримінальних правопорушення при частковому заподіянні шкоди (при частковій реалізації умислу) має здійснюватися як замах на відповідне кримінальне правопорушення. Умисне позбавлення життя однієї особи та змах на життя іншої (інших) особи (осіб) за наявності єдиного прямого визначеного умислу, спрямованого на заподіяння смерті двом або більше особам, має кваліфікуватися як закінчений замах на вбивство двох чи більше осіб (ч.2 ст. 15 п.1 ч.2 ст.115 КК).

5. Важливість дослідження впливу суб'єктивної сторони на кваліфікацію кримінальних правопорушень з матеріальним складом пов'язана з вирішальним значенням суб'єктивної сторони для відмежування суміжних складів у випадках,

коли за об'єктивними ознаками (у тому числі за суспільно небезпечними наслідками) діяння розрізнити не представляється можливим.

6. Найважливішими ознаками, за яких суб'єктивна сторона впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення з матеріальним складом, є форма вини, спрямованість умислу, ступінь конкретизації умислу, наявність фактичної помилки щодо якісних або кількісних характеристик завданої шкоди.

7. Під час кваліфікації кримінальних правопорушень, в яких суспільно небезпечні наслідки виступають в ролі кваліфікуючої ознаки, важливо правильно встановлювати психічне ставлення особи до цих суспільно небезпечних наслідків, особливо у випадках, коли форма вини щодо цієї кваліфікуючої ознаки законодавцем не визначена.

8. Під час кваліфікації ускладнених одиничних кримінальних правопорушень слід звертати увагу на особливості їх суб'єктивної сторони, а саме: триваючі та продовжувані кримінальні правопорушення вчинюються виключно із прямим умислом; кримінальні правопорушення з похідними наслідками характеризуються змішаною виною; у складених одиничних кримінальних правопорушеннях законодавцем об'єднані декілька умисних діянь, одні з яких виступають способом або умовою вчинення інших.

ВИСНОВКИ

У дисертації сформульовані теоретично обґрунтовані висновки щодо юридичної природи та сутності суспільно небезпечних наслідків як головної складової суспільної небезпечності кримінального правопорушення та як ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, розроблені пропозиції щодо вдосконалення чинного кримінального законодавства України та практики його застосування.

Основні теоретичні та практичні результати дослідження полягають у наступному:

1. Історичний аналіз розвитку вчення про суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення дозволяє виділити чотири етапи його генезису: «дореволюційний», «постреволюційний», «радянський» та «сучасний» етапи.

2. Суспільно небезпечні наслідки виступають головним показником суспільної небезпечності кримінального правопорушення та слугують основним вираженням її сутності. Між суспільною небезпечністю як матеріальною ознакою кримінального правопорушення та суспільно небезпечними наслідками як ознакою складу кримінального правопорушення окрім діалектичного зв'язку, який може бути охарактеризований за допомогою парних категорій діалектики «сутність» та «явище», існує і певний кореляційний зв'язок, наявність якого підтверджується аналізом норм кримінального законодавства.

3. Суспільно небезпечні наслідки – це складне, багатогранне, багатофункціональне, системне поняття, якому притаманні такі істотні ознаки як: іманентність діянню, істотність заподіюваної шкоди, протиправність, інтегративний характер, варіативність та множинність, а також неусувний характер. Виокремлення зазначених істотних ознак дає підстави для формулювання поняття «суспільно небезпечних наслідків», згідно з яким суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення – це істотна, протиправна, іманентно притаманна суспільно небезпечному діянню, неусувна

шкода, що заподіюється суспільним відносинам внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

4. Поняття суспільно небезпечний наслідок може розглядатися в двох аспектах: в широкому та вузькому. В обох аспектах це поняття уособлює у собі певну шкоду, завдану кримінальним правопорушенням. В широкому розумінні суспільно небезпечні наслідки набувають значення певного соціального явища, яке складно піддається вимірюванню та конкретизації, у вузькому розумінні вони отримують більш формалізований і конкретний вигляд у якості ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

5. Класифікацію суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення доцільно здійснювати за наступними критеріями: 1) за співвідношенням суспільно небезпечних наслідків з об'єктом кримінального правопорушення; 2) залежно від факту реальності змін в об'єкті або ступеня об'єктивації; 3) залежно від характеру шкоди.

6. Конструювання матеріальних та формальних складів кримінальних правопорушень є одним із приймів законодавчої техніки. Такий законодавчий прийом жодним чином не заперечує іманентність суспільної небезпечності кримінальному правопорушенню, адже законодавець визнає кримінальним правопорушенням не будь-яке діяння, а лише таке, що породжує або може породити конкретні суспільно небезпечні наслідки.

7. Вибір законодавцем способу конструювання об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення здійснюється з урахуванням певних конкретних обставин, а саме: а) суспільної небезпечності кримінального правопорушення; б) важливості охоронюваних суспільних відносин; в) ознак, що характеризують суспільно небезпечні наслідки; г) можливості їх доказування кримінально-процесуальними засобами.

8. Оскільки функції складу кримінального правопорушення складаються із функцій його окремих елементів та ознак, які, у свою чергу, мають власні функції, доцільно виокремити наступні функції суспільно небезпечних

наслідків кримінального правопорушення: інтегративну, криміноутворюючу, диференційну та кваліфікаційно-розмежувальну.

9. Інтегративна функція, є основною (генеральною) щодо усіх інших функцій, які притаманні суспільно небезпечним наслідкам кримінального правопорушення. Сутність цієї функції полягає у тому, що суспільно небезпечні наслідки виступають в ролі головної інтегруючої ознаки, в якій головним чином акумулюється суспільна небезпечність кримінального правопорушення та яка дозволяє простежити діалектичний зв'язок між всіма ознаками та елементами складу, наповненими соціальним змістом.

10. Криміноутворююча функція суспільно небезпечних наслідків може проявлятися у двох моментах: бути конститутивною ознакою в основному (простому) складі кримінального правопорушення або виступати в якості кваліфікуючої чи особливо кваліфікуючої ознаки відповідного кваліфікованого чи особливо кваліфікованого складу кримінального правопорушення.

11. Сутність диференційної функції суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення полягає у тому, що суспільно небезпечні наслідки виступають основним критерієм визначення суспільної небезпечності діяння, завдяки чому відбувається диференціація кримінальної відповідальності у різних її формах.

12. Кваліфікаційно-розмежувальна функція суспільно небезпечних наслідків полягає у тому, що суспільно небезпечний наслідок кримінального правопорушення разом з іншими ознаками складу виступає юридичною підставою кваліфікації кримінальних правопорушень, дозволяє відмежувати кримінальне правопорушення від іншої протиправної поведінки, а також має значення важливої розмежувальної ознаки у суміжних складах кримінальних правопорушень.

13. На підставі проведеного дослідження сформульовано рекомендації для правозастосовної практики щодо визначення змісту суспільно небезпечних наслідків, виражених за допомогою оціночних понять.

14. Кваліфікація готування до кримінального правопорушення та замаху на нього з альтернативним або неконкретизованим прямим умислом має здійснюватися за мінімально можливою шкодою, що охоплювалася умислом винної особи.

15. Готування до кримінальних правопорушень з похідними наслідками, а також замах на такі кримінальні правопорушення є неможливим. Настання суспільно небезпечних наслідків, що передбачені як кваліфікуюча ознака складу такого кримінального правопорушення з необережності є підставою для кваліфікації всього вчиненого за сукупністю як замах на відповідне кримінальне правопорушення і як закінчене необережне кримінальне правопорушення (звичайно, якщо наслідок, що настав, передбачений законом як окремий склад кримінального правопорушення).

16. Кваліфікація кримінальних правопорушень при частковому заподіянні шкоди (при частковій реалізації умислу) має здійснюватися як замах на відповідне кримінальне правопорушення. Умисне позбавлення життя однієї особи та змах на життя іншої (інших) особи (осіб) за наявності єдиного прямого визначеного умислу, спрямованого на заподіяння смерті двом або більше особам, має кваліфікуватися як закінчений замах на вбивство двох чи більше осіб (ч.2 ст. 15 п.1 ч.2 ст.115 КК).

17. Під час кваліфікації ускладнених одиничних кримінальних правопорушень слід звертати увагу на особливості їх суб'єктивної сторони, а саме: триваючі та продовжувані кримінальні правопорушення вчинюються виключно із прямим умислом; кримінальні правопорушення з похідними наслідками характеризуються змішаною виною; у складених одиничних кримінальних правопорушеннях законодавцем об'єднані декілька умисних діянь, одні з яких виступають способом або умовою вчинення інших.

18. У результаті дослідження запропоновані такі зміни до КК України:

1) викласти ст. 137 КК в наступній редакції:

1. Невиконання або неналежне виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх внаслідок недбалого

або несумлінного до них ставлення, якщо внаслідок таких дій неповнолітньому спричинені легкі тілесні ушкодження, які викликають короточасний розлад здоров'я чи незначну стійку втрату працездатності, або середньої тяжкості тілесне ушкодження.

2. Ті самі діяння, якщо вони спричинили неповнолітньому тяжкі тілесні ушкодження або смерть неповнолітнього.

2) Примітки 3 та 4 до ст. 364 КК викласти наступним чином:

3. Істотною шкодою у статтях 364, 364-1, 365, 365-2, 367, якщо вона полягає у завданні матеріальних збитків, вважається така шкода, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

4. Тяжкими наслідками у статтях 364 - 367, якщо вони полягають у завданні матеріальних збитків, вважаються такі наслідки, які у двісті п'ятдесят і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

3) Внести зміни до ч. 1 та 4 ст. 187 КК України та викласти її у наступній редакції:

Стаття 187. Розбій

1. Напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства (розбій), -

карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

4. Розбій, спрямований на заволодіння майном у великих чи особливо великих розмірах або вчинений організованою групою, -

карається позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років із конфіскацією майна

4) Внести зміни до ч. 3 та 4 ст. 189 КК України та викласти її у наступній редакції:

Стаття 189. Вимагання

3. Вимагання, поєднане з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, або таке, що завдало майнової шкоди у великих розмірах, -

карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років із конфіскацією майна.

4. Вимагання, що завдало майнової шкоди в особливо великих розмірах, або вчинене організованою групою, -

карається позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років з конфіскацією майна.

21. На підставі проведеного дослідження пропонуємо ККС ВСУ змінити правову позицію, висловлену у п. 11 постанови Пленуму Верховного Суду України від 06 листопада 2009 р. №10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності» на висновок про застосування норми права (ч. 1 ст. 187 та ч.3 ст. 189 КК), що може бути викладений у наступній редакції:

Умисне заподіяння у процесі розбою чи вимагання легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, а також середньої тяжкості тілесного ушкодження, незаконне позбавлення волі, вчинене способом, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого, завдання побоїв, що мало характер мордування, охоплюються статтею 187 або 189 КК і додаткової кваліфікації за іншими статтями КК, що передбачають відповідальність за злочини проти здоров'я, не потребують.

Необережне заподіяння у процесі розбою чи вимагання тяжкого тілесного ушкодження статтею 187 та частиною четвертою статті 189 КК не охоплюється і потребує додаткової кваліфікації за статтею 128 КК.

Якщо під час розбою чи вимагання було умисно заподіяно тяжке тілесне ушкодження, внаслідок якого сталася смерть потерпілого, або останнього було умисно вбито, дії винної особи належить кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень - за частиною першою статті 187 чи частиною третьою статті 189 КК і частиною другою статті 121 або пунктом 6 частини другої статті 115 КК.

Заподіяння потерпілому смерті під час розбою чи вимагання з необережності слід кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень - за відповідною частиною статті 187 чи 189 та статтею 119 КК.

У разі вчинення розбою бандою при кваліфікації дій членів банди судам слід керуватися роз'ясненнями, що містяться в постанові Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року №13 "Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями".

22. При кваліфікації умисного протиправного заподіяння смерті двом та більше особам (п.1 ч.2 ст. 115), у випадках, коли умисел на позбавлення життя однієї особи реалізований повністю, а щодо іншої (інших) осіб має місце лише замах, пропонуємо Касаційному кримінальному суду у складі Верховного Суду України (далі ККС ВСУ) висловити нову правову позицію, відмінну від тої, що, міститься у п. 5 ППВСУ від 07 лютого 2003 р. №2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» та викласти її в наступній редакції:

Умисне позбавлення життя однієї особи та змах на життя іншої (інших) особи (осіб) за наявності єдиного прямого визначеного умислу, спрямованого на заподіяння смерті двом або більше особам, має кваліфікуватися як закінчений замах на вбивство двох чи більше осіб (ч.2 ст. 15 п.1 ч.2 ст.115 КК).

СПИСОК ВИКРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азаров Д. С. Суспільна небезпека злочину та аналогія кримінального закону (ретроспективний погляд у ХІХ–ХХ століття). Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2015. Т. 168. С. 139–146.
2. Андрушко П. П. Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: кримінально-правова характеристика : монографія Київ: КНТ, 2007. 328 с.
3. Андрушко П. П. Соціальна сутність, зміст, структура та значення суспільної небезпечності діяння. *Вісник Київського університету. Суспільно-політичні науки*, 1991. № 2. С. 89-96.
4. Антонюк Н. О. Усічений склад злочину: необхідна юридична конструкція чи міф? *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2014. Вип. 11(2). С. 87–89.
5. Бажанов М. И. К вопросу о функциях состава преступления. Сборник кратких тезисов докладов и научных сообщений научно-практической конференции по итогам научно-исследовательских работ, выполненных профессорско-преподавательским составом Украинской юридической академии в 1992 году. Харьков, 1993. С. 105–107.
6. Бажанов М. И. О различных трактовках некоторых признаков объективной стороны преступления в науке уголовного права. *Проблеми законності: респ. міжвідом. наук. зб.* Харків, 1999. Вип. 40. С. 145–155.
7. Бажанов М. И. О функциях состава преступления (процессуальная функция). *Проблеми законності*. Харьков, 1995. Вып. 29. С. 96–102.
8. Баранова Л. М. Відшкодування збитків як спосіб захисту цивільних прав. *Теорія і практика правознавства*. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2011. URL: http://nauka.nulau.org.ua/download/el_zbirnik/1/Baranova.pdf.

9. Безлепкин Б. Т. Возмещение вреда, причиненного гражданину судебносудственными органами: Учебное пособие. Москва: Академия МВД, 1979. 203 с.
10. Беккариа Чезаре. О преступлениях и наказаниях: пер. с итал. Киев : Ин Юре, 2014. 240 с.
11. Берзін П. С. Злочинні наслідки: поняття, основні різновиди, кримінально-правове значення : монографія. Київ : Дакор, 2009. 739 с.
12. Берзін П. С. Проблеми кваліфікації закінчених злочинів у сфері господарської діяльності. *Адвокат*, 2012. № 12. С. 9-14.
13. Бойко А. И., Ратьков А. Н. Классификация преступлений и ее значение в современном праве: научная монография. Ростов-на-Дону: СКАГС, 2003. 186 с.
14. Бондаренко И. В. Уголовно-правовое понятие вреда, причиненного преступлением, и проблемы его возмещения : дис. ... канд. юрид. наук. Рязань, 1995. С. 59.
15. Брайнин Я. М. Уголовная ответственность и ее основания в советском уголовном праве. Москва : Юридическая литература, 1963. 275 с.
16. Брич Л. П. Розмежування складів злочинів, спільною ознакою яких є суспільно небезпечні наслідки у вигляді шкоди здоров'ю людини : зміст спільних ознак. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2009. Вип. 48. С. 225–240.
17. Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів : монографія. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2013. 712 с.
18. Бурдін В. М. Стадії вчинення злочину (кримінально-правове дослідження): монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 304 с.
19. Бхатгачерджи А., Ситник Н. І. Методологія і організація наукових досліджень: дослідження в соціально-економічних науках : навч. посіб. Київ : Ун-т Південної Флориди, вид-во НТУ України «Київський політехнічний інститут», 2016. 159 с.

20. Введенский, А. И. Логика как часть теории познания. 2-е, вполне перераб., изд. Санкт-Петербург : скл. у М. М. Стасюлевича, 1912. 510 с.
21. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
22. Вереша Р. В. Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2017. 583 с.
23. Виктимологическая провокация в уголовном праве России: учебное пособие для вузов. Ставрополь: Ставропольский государственный университет, 2005. 126 с.
24. Вирок Колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Апеляційного суду Полтавської області від 29.07.2014 у справі № 532/209/13-к, номер провадження 11-кп/786/530/14 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/39948056> (дата звернення: 20.06. 2021)
25. Воробьев С. М. Моральный вред как одно из последствий преступного деяния: дис. ... канд. юрид. наук. Рязань, 2003.
26. Гаврилова Ю. А. Интегративная концепция права: от философско-юридического дуализма к синтезу в смысловой теории. Волгоградский государственный университет. 2017. № 1. С. 88–93.
27. Гавриш С. Б. Теоретические предпосылки исследования объекта преступлений. *Право и политика*, 2000. № 11. С. 4–15.
28. Гейн А. К. Цель как криминообразующий признак: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Тюмень, 2010. 18 с
29. Глистин В. К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений. Ленинград : ЛГУ, 1979. 128 с.
30. Горегляд О. И. Опыт начертания российского уголовного права. О преступлениях и наказаниях вообще : соч. Осипа Горегляда. Санкт-Петербург : Типография Иос. Иоаннесова, 1815. 168 с.
31. Горностай А. В. Кримінальна відповідальність за замах на злочин : монографія. Харків : Юрайт, 2013. 232 с.

32. Грачева Ю. В., Чучаев А.И. Первый учебник уголовного права (к 200-летию учебника Осипа Горегляда «Опыт начертания Российского уголовного права». *LEX RUSSICA (РУССКИЙ ЗАКОН)*, 2015. №3. С. 112-124.
33. Дагель П. С., Котов Д. П. Субъективная сторона преступления и ее установление / науч. ред.: Горский Г.Ф. Воронеж : изд-во Воронеж. ун-та, 1974. 243 с.
34. Демидова Л. М. Кримінально-правова відповідальність за заподіяння майнової шкоди : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2014. 44 с.
35. Демидова Л. М. Проблеми кримінально-правової відповідальності за заподіяння майнової шкоди в Україні (майнова шкода як злочинний наслідок): теорія, закон, практика : монографія. Харків : Право, 2013. 752 с.
36. Дудоров О. О. Поняття злочину. Класифікація злочинів. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2003. № 1. С. 84–102.
37. Дурманов Н. Д. Понятие преступления. Москва : АН СССР, 1948. 315с.
38. Дурманов Н. Д. Стадии совершения преступления по советскому уголовному праву. Москва : Госюриздат, 1955. 211 с.
39. Энциклопедия уголовного права. Т.3. Понятие преступления / отв. ред. В. Б. Малинин. Санкт-Петербург : Изд. проф. Малинина, 2005. 522 с.
40. Землюков С. В. Виды и способы измерения общественной опасности преступления. *Известия Алтайского государственного университета*. 1999. № 2 (12). С. 61-70
41. Землюков С. В. Преступный вред: теория, законодательство, практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Москва, 1994. с. 320 с.
42. Землюков С. В. Уголовно-правовые проблемы преступного вреда. Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун-та, 1991. 242 с.
43. Зигварт Х. Учение о методе. Логика. Санкт-Петербург. Вып. 2 Т. 2. 1909. С. 273.
44. Зинченко И. А. Составные преступления: Монография. Харьков.: СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2005. 176 с.

45. Зинченко И. А. Субъективная сторона усложненных единичных преступлений и ее влияние на их квалификацию. *Вісник Асоціації кримінального права України* : електрон. наук. вид. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. Вип. 1 (4). С. 124–148. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/4_8.pdf. (дата звернення: 15.06.2021).
46. Зінченко І. О., Тютюгін В. І. Множинність злочинів: поняття, види, призначення покарання : монографія. Харків : ФІНН, 2008. 336 с.
47. Зінченко І. О., Тютюгін В. І. Одиничні злочини: поняття, види, кваліфікація : монографія. Харків : ФІНН, 2010. 256 с.
48. Зінченко І. О., Шевченко Є. В. Функції кримінального права та їх співвідношення із функціями закону про кримінальну відповідальність. *Економічна теорія та право*. 2017. № 3. С. 171-185.
49. Иванов Н. Г. Общественная опасность деяния как онтологическая основа криминализации : монография. Москва : Проспект, 2016. 80 с
50. Иванчин А. В. Конструирование состава преступления: теория и практика: монография. Москва : Проспект, 2014. 352 с.
51. Иеринг Р. Цель в праве / пер. с нем. В. Р. Лицкого, Н. В. Муравьева, Н. Ф. Дерюжинского. Санкт-Петербург : изд. Н. В. Муравьева, 1881. 425 с.
52. Ильин В. В. Философия: учебник: в 2 т. Ростов-на-Дону : Феникс, 2006. Т.1. 832 с.
53. Иншаков С. М. Зарубежная криминология. Москва: Изд. Группа ИНФРА.М-НОРМА, 1997. 374 с. URL: https://www.studmed.ru/view/inshakov-sm-zarubezhnaya-kriminologiya_c3acc6f793f.html?page=3 (дата звернення 18.04.2021)
54. История политических и правовых учений: краткий курс / под. ред. В. С. Нерсесянца. Москва: Норма, 2000. 352 с. URL: <http://bibliograph.com.ua/istoria-politicheskikh-i-pravovyh-ucheniy-2/index.htm> (дата звернення 12.04.2021)

55. Каминская В. И. Взаимоотношение уголовного и уголовно-процессуального права. *Вопросы борьбы с преступностью*. Москва, 1975. Вып. 22. С. 99.
56. Кауфман М. А. Пробелы в уголовном праве и способы их преодоления : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Москва, 2009. 51 с.
57. Кашанина Т. В. Оценочные понятия в советском праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Свердловск, 1974. 185 с.
58. Киричко В. М. Законодавчий вірус в системі КК України: визначення і актуалізація проблеми на прикладі ст. 368-2 КК "незаконне збагачення" *Проблеми законності*. 2016. Вип. 133. С. 142-151. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2016_133_16 (дата звернення: 4.08. 2021)
59. Киричко В. М. Категорія «суспільна небезпечність в новій редакції Кримінального кодексу України. *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України*: матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 17-19 жовтня 2019 р.; / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2019. С. 235–239.
60. Киричко В. М. Категорія суспільної небезпечності в новому кримінальному кодексі: бути чи не бути. *Реформування кримінального законодавства України: сучасність там майбутнє*: матеріали міжнарод. наук. конф. м. Харків, 22-23 жовтня 2020 р. Харків: Право, 2021. С. 81– 84.
61. Киричко В. Н. Некоторые методологические предпосылки исследования общественной опасности в науке уголовного права. *Проблеми законності*. 1998. Вип. 33. С. 118–124.
62. Кистяковский А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права. Киев : Университетская типография, 1875. Т. 1. Общая часть. 438 с. URL: <https://biblioclub.ru/index.php> (дата звернення: 3.05.2021)
63. Кобзева Е. В. Оценочные признаки в уголовном законе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Саратов, 2002. 32 с.
64. Ковалёв М. И. Понятие преступления в советском уголовном праве. Свердловск : СЮИ, 1987. 208 с.

65. Ковалев М. И. Проблемы учения об объективной стороне состава преступления. Красноярск : изд-во Краснояр. ун-та, 1991. 176 с.
66. Ковалев М. И. Советское уголовное право: курс лекций.. Введение в уголовное право. Свердловск: Свердловский юридический ин-т, 1971. 146 с.
67. Ковальський В. С. Охоронна функція права. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 336 с.
68. Козаченко И. Я. Санкции за преступления против жизни и здоровья: обусловленность, структура, функции, виды : науч. изд. Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1987. 232 с.
69. Козлов А. П. Понятие преступления. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2004. 817 с.
70. Кочетков А. А. Фактическая ошибка и квалификация преступлений: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 1991. 197 с.
71. Краснопеев С. В. Последствия преступления в уголовном праве России: дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.08. Кисловодск : Кисловодский институт экономики и права, 2003. 197 с.
72. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студ. юрид. вузів і фак. / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. О. Бенківський та ін. ; за ред. П. С. Матишевського, П. П. Андрушка, С. Д. Шапченка. Київ : Юрінком Інтер, 1997. 512 с.
73. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / В.Я. Тацій, В.І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 6-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 768 с.
74. Кримінальний кодекс Грузії / під заг. ред. О. В. Коротюк; пер. на укр Т. Руденко. Київ : ОВК, 2021. 254 с.
75. Кримінальний кодекс Королівства Іспанія / під ред. В. Л. Менчинського. пер. на укр. О. В. Лішевської. Київ : ОВК, 2016. 284 с.
76. Кримінальний кодекс Латвійської Республіки (станом на 01.01.2022) URL: <https://likumi.lv/doc.php?id=88966> (дата звернення: 10.10.2022)

77. Кримінальний кодекс Республіки Польща / під ред. В. Л. Менчинського. пер. на укр. В.С. Станич. Київ : ОВК, 2016. 138 с.
78. Кримінальний кодекс Французької Республіки / під ред. В. Л. Менчинського ; пер. на укр. К. І. Мазуренко. Київ : ОВК, 2017. 348 с.
79. Кругликов Л. Л., Васильевский А. В. Дифференциация ответственности в уголовном праве : монография. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2002. 300 с.
80. Кругликов Л. Л. Этапы становления учения о составе преступления. *Уголовное право: стратегия развития в XXI веке*: матер. пятой междунар. науч.-практ. конф. 24-25 января 2008 г. Москва., 2008. С. 126.
81. Кузнецова Н. Ф. е. Москва : Госюриздат, 1958. 218 с.
82. Кузнецова Н. Ф. Преступление и преступность. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1969. 232 с.
83. Кузнецова Н. Ф. Проблемы квалификации преступлений: Лекции по спецкурсу «Основы квалификации преступлений» / науч. ред. и предисл. В.Н. Кудрявцева. Москва : Городец, 2007. 336 с.
84. Кудрявцев В. Н., Казимирчук В. П. Современная социология права: Учебник. Москва : Юристь, 1995. 297 с.
85. Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления. Москва : Юридическая литература, 1960. 352 с.
86. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений. Москва : Юридическая литература, 1972. 352 с.
87. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристь, 2004. 304 с.
88. Курляндский В. И. Карпушин М. П. Уголовная ответственность и состав преступления. Москва : Юридическая литература, 1974. 232 с.
89. Курс советского уголовного права (Часть Общая). Т. 1 / М. Д. Шаргородский, И. И. Солодкин, С. А. Домахин и др. ; отв. ред.: Н. А. Беляев, Н. Д. Шаргородский. Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1968. 646 с.

90. Курс уголовного права. Общая часть. Т. 1 : Учение о преступлении : учеб. для вузов / под ред. Н. Ф. Кузнецовой и И. М. Тяжковой. Москва : Зерцало-М, 2002. 624 с.
91. Лемеха Р. І. Особливості конкретизації тяжких наслідків щодо окремих складів злочинів. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2(2). С. 223–232.
92. Лемеха Р. І. Поняття істотної шкоди за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2017. 196 с.
93. Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : НОРМА, 2000 400 с.
94. Лодий П. Д. Теория общих прав, содержащая в себе философское учение о естественном всеобщем государственном праве. Санкт-Петербург, 1828. 450 с.
95. Ляпунов Ю. И. Общественная опасность деяния как универсальная категория советского уголовного права: учеб. пособие. Москва : ВЮЗШ МВД СССР, 1989. 119 с.
96. Ляпунов Ю. И. Природа преступных последствий в деликтах создания опасности. *Сибирские юридические записки*. 1974. № 4. С. 64 –80.
97. Малахов И. П. Основания уголовной ответственности. *Сов. Государство и право*. 1999. № 6. С. 76
98. Малейн Н. С. Возмещение вреда, причиненного личности : монографія. Москва : Юрид. лит., 1965. 230 с.
99. Малинин В. Б., Парфенов А. Ф. Объективная сторона преступления: монографія. Санкт-Петербург : изд-во Юрид. ин-та, 2004. 301 с.
100. Малиновский А. А. Оценочные понятия в законодательстве. Законотворческая техника современной России: состояние, проблемы, совершенствование: Сборник статей: В 2 т. / под ред. В.М. Баранова. Новгород, 2001. Т. 1.

101. Мальцев В. В. Задачи уголовного права. *Правоведение*. 1999. № 4. С. 195–197.
102. Мальцев В. В. Проблема уголовно-правовой оценки общественно опасных последствий. Саратов : Издательство Саратовского университета, 1989. 192 с.
103. Мамедов А. Соотношение и взаимосвязь объекта и объективной стороны состава преступления. *Уголовное право*. 1999. №2. С. 55–58.
104. Марін О. Поняття криміноутворюючої ознаки. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: матеріали XXIV звітної наук.- практ. конф., м. Львів, 7–8 лютого 2018 р. Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2018. С. 151–155.
105. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения: в 30 т. 2-е изд.. Москва : Госполитиздат, 1955. Т. 1 698 с. URL: <https://www.marxists.org/russkij/marx/cw/t01.pdf> (дата звернення 18.01.2022)
106. Маслак Н. В. Кримінальна відповідальність за готування до злочину. Харків : Право, 2010. 232 с.
107. Мельникова Ю. Б. Юридическая ответственность: сущность, понятие, дифференциация. Дифференциация ответственности в уголовном праве и процессе. Ярославль, 1994. С. 3-19.
108. Миколенко О. М. Кримінально-правова характеристика суспільно небезпечних наслідків. *Правова держава*, 2000. № 6. С.106–109.
109. Миколенко О. М. Теоретичні основи дослідження шкоди, заподіяної злочином: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеський національний ун-т ім. І.І.Мечникова. Одеса, 2005. 220 с.
110. Миколенко О. М. Шкода, яка заподіяна злочином, та елементи складу злочину. *Правова держава*. Одеса: Астропрінт, 2002. № 5. С. 110–113. URL: <file:///C:/Users/Home/Downloads/217056-Текст%20статті-491168-1-10-20201124.pdf> (дата звернення: 6.07.2021)

111. Михлин А. С. Последствия преступления. Москва : Юридическая литература, 1969. 104 с.
112. Музика А. А., Лашук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : монографія. Київ : ПАЛИВОДА А.В., 2011. 192 с.
113. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 704 с.
114. Навроцький В. О. Проблеми кваліфікації злочинів : конспект лекцій. Львів : Львів. держ. ун-т, 1993. 84 с.
115. Навроцький В. О. Склад злочину: юридична фікція чи правова реальність? *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. Ч. 1. С. 237–239. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2009_1_38 (дата звернення: 12.07.2021)
116. Наумов А. В. Применение уголовно-правовых норм (по материалам следственной и прокурорско-судебной практики). Волгоград : Высшая следственная школа МВД СССР, 1973. 176 с.
117. Наумов А. В. Российское уголовное право : курс лекций : в 2 т. Т. 1. Москва : Юрид. лит., 2004. 496 с.
118. Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть: курс лекций. Москва : БЕК, 1996. 560 с.
119. Немировский Э. Я. Советское уголовное право. Общая часть и Особенная. Одесса. 1925. 292 с.
120. Никифоров Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву. Москва : Госюриздат, 1960. 232 с.
121. Новосельцев С. П. Преступления с формальным составом в уголовном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Красноярск, 1998. 190 с.
122. Окрема думка судді Анісімова Г.М. до постанови об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду України від 28.09.2020 у справі № 640/18653/17, провадження № 51-543кмо20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92021183>
123. Олашин М. М. Кримінально-правова протидія неналежному виконанню обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей : дис. ... канд. юрид. наук :

- 12.00.08 / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. С Корецького. Київ, 2014. 212 с.
124. Орловський Р. С. Оціночні поняття в законодавчій регламентації інституту співучасті. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Сер. : Юридичні науки. 2014. Вип. 3, т. 3. С. 70–74.
125. Осадча А. С. До питання про функції складу злочину. *Порівняльно-аналітичне право* : електрон. наук. фах. вид. 2013. № 2. С. 308–310. –URL: http://pap.in.ua/2_2013/Osadcha.pdf. (дата звернення: 10.02.2021)
126. Осадча А. С. Спеціальний суб'єкт злочину: генезис, функції, проблеми кваліфікації : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 229 с.
127. Основи кваліфікації злочинів : навч. посіб. / М. І. Панов, І. О. Зінченко, О. О. Володіна та ін. / за заг. ред. М.І. Панова. Харків : Право, 2019. 378 с.
128. Основи філософії : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / О. Г. Данильян, В. М. Тараненко. Харків : Право, 2003. 351 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/4%20KURS/4/1/001start.htm (дата звернення: 10.02.2021)
129. Павленко І. В. Зараження венеричною хворобою: проблеми кваліфікації *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2016. №1-2 (29-30). С. 207-210
130. Панов М. І. Доктрина кримінального права України: значення для науки і практики кримінального законотворення та правозастосування. *Право України*. 2020. № 2. С. 11-16.
131. Панов М. І. Проблеми методології науки кримінального права : вибр. наук. пр. Харків : Право, 2018. 472 с.
132. Панов М. І. Проблеми складу злочину та його функцій у доктрині кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1. С. 103–125.

133. Панов М. І. Функціональний підхід – необхідна складова методології наукових дослідження кримінального права. *Право України*, 2017, №2 С. 14–22
134. Панов М. І., Харитонов С. О. Суспільна небезпечність діяння в системі ознак поняття «кримінальне правопорушення». *Проблеми законності*. 2020. Вип. 150. С. 124–140. URL: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.150.21103> (дата звернення: 2.04.2021)
135. Панов Н. И. Методологический аспект исследования оценочных понятий в уголовном праве. *Методологічні проблеми правової науки: матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 13-14 грудня 2002 р. Харків : Право, 2003. С. 316–319.*
136. Панов Н. И. Оценочные понятия: методологические аспекты исследования и применения в уголовном праве. *Вісник Асоціації кримінального права України : електрон. наук. вид.* Харків, 2016. Вип. 2. С. 1–27. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/12/01_Panov.pdf (дата звернення: 17.02.2021)
137. Панов Н. И., Тихий В. П. Уголовная ответственность за создание опасности. *Вибрані наукові праці з проблем правознавства.* Київ : Ін Юре, 2010. С. 258–266.
138. Панов Н. И. Чезаре Беккариа и его знаменитый трактат «О преступлениях и наказаниях». *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2014. №1 (2). С. 277–309.
139. Пиголкин А. С. Обнаружение и преодоление пробелов права. *Советское государство и право.* 1970. № 3. С. 50–57
140. Пионтковский А. А. Уголовное право РСФСР: в 6 т. Москва : Наука, 1924. Т. 2: Часть общая. 1970. 516 с.
141. Пионтковсикй А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. Курс советского уголовного права: Общая часть. Москва : Госюриздат, 1961. 666 с.

142. Питецкий В. В. Конкретизация оценочных признаков уголовного законодательства. *Советская юстиция*. 1991. № 2. С. 12–13
143. Пісна Н. В. Значення практики для встановлення змісту оціночних понять у кримінальному праві України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 1 (2). С. 202–212.
144. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 5 грудня 2018 року у справі № 301/2178/13-к. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/78426368>
145. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03 липня 2019 р. у справі №288/1158/16-к. URL: <http://reustr.court.gov.ua/Review/82998245>
146. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду України від 28.09.2020 у справі № 640/18653/17, провадження № 51-543кмо20. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/92021156>
147. Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 27 жовтня 2016 року у справі № 5-99кс16. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/62692636>
148. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2008. Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. 728 с.
149. Приймак А. М. Принцип правової визначеності: поняття та окремі аспекти. *Наук. записки нац. ун-ту «Кієво-Могилянська академія»*. Київ, 2010. Т. 103: Юридичні науки. С. 53–55.
150. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України : Закон України № 1261-VII від 13 трав. 2014 р. *Відомості Верховної Ради*. 2014, № 28, Ст. 937
151. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та

- боротьбу з цими явищами : Закон України №2227-VIII від 6 груд. 2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. №5. Ст. 34.
152. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va007700-09#Text>
153. Про судову практику у справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 №3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02#Text>
154. Про судову практику у справах про злочини проти власності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6.11.2009 № 10. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09>.
155. Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров'я особи : Постанова Пленуму Верховного суду України від 07.02.2003 № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text>
156. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 №5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08#Text>
157. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : постанова Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 № 17. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#Text>
158. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.12.2003 № 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03#Text>
159. Про судову практику у справах про хуліганство : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 22.12.2006 № 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va010700-06#Text>

160. Прохоров В. С., Кропачев Н. М., Тарбагаев А.Н. Механизм уголовно-правового регулирования: норма, правоотношение, ответственность / науч. ред. Н.А. Беляев. Красноярск : изд-во Красноярского университета, 1989.
161. Рабинович П. М. Законность и целесообразность в применении юридических норм. *Применение советского права*. Вып. 30. Свердловск, 1974. 46 с.
162. Рарог А. И. Квалификация преступлений по субъективным признакам. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2002. 304 с.
163. Расторопов С. Понятие объекта преступления: история, состояние, перспектива. *Уголовное право*. 2002. № 1. С. 37–40.
164. Решетникова Д. В. Конструирование составов преступлений по моменту окончания: вопросы законодательной техники и судебной практики: дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.08. Самара, 2012. 223 с.
165. Ришелюк А. Н. Длющиеся и продолжаемые преступления в уголовном праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Киев : ун-т им. Тараса Шевченко. 1992. 26 с.
166. Рудковська М. Р. Суспільна небезпека як ознака поняття злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 187 с.
167. Русяев Н. А. Об оценочных категориях в налоговом праве. *Право и государство: теория и практика*. 2008. № 1. С. 61–63.
168. Святенюк Н. Квалификация некоторых видов убийств. *Уголовное право*. 2004. № 1. С. 48–50
169. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві : монографія / за науковою редакцією доктора юридичних наук, професора, академіка Академії правових наук України В. І. Борисова. Харків : Право, 2006. 208 с.
170. Сергеевский Н. Д. О значении причинной связи в уголовном праве. Ярославль: Типо-лит. Г. Фальк, 1880. 205 с.

171. Сергеевский Н. Д. Русское уголовное право. Часть общая: пособие к лекциям. Санкт-Петербург : Типография М. М. Стасюлевича, 1908. 364 с.
172. Ситникова А. И. Приготовление к преступлению и покушение на преступление : монография. Москва : Ось-89, 2006. 160 с.
173. Словник української мови: в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 11 : Х-Ь / ред. тому С. І. Головащук. 1980. 699 с.
174. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 5 : Н-О / ред. тому: В. О. Винник, Л. А. Юрчук. 1974. 840 с.
175. Советское уголовное право. Общая часть / В.Д. Меньшагин, Н.Д. Дурманов, Г.А. Кригер и др. Москва, 1969. 460 с.
176. Солнцев Г. И. Российское уголовное право. / под ред. Г.С. Фельдштейна. Ярославль : Демидовский юридический лицей, 1820. 302 с.
177. Спасович В. Д. Учебник уголовного права. Часть Общая. Санкт-Петербург, 1863.
178. Степанов В. Г.. Общественно опасные последствия в уголовном праве :дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 . Самара : РГБ, 2006. 204 с.
179. Строгович М. С. Логика : учеб. пособие. Москва : Гос. изд-во полит. лит., 1949. 362 с
180. Таганцев Н. С. Русское уголовное право : лекции. Часть общая : в 2 т. Т. 1. Москва : Наука, 1994. 380 с
181. Таганцев Н. С. Уголовное право (Общая часть) : лекции. Санкт-Петербург: Гос. Тип., 1902. Т. 1. 823 с.
182. Тацій В. Я. Об'єкт злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2013. № 1(1), С. 126-143.
183. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві : монографія. Харків : Право, 2016. 256 с.
184. Тацій В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. Харьков : Вища школа, 1988. 198 с.

185. Тер-Акопов А. А. Ответственность за нарушение специальных правил поведения. Москва : Юрид. лит., 1995. 176 с.
186. Тишкевич С. И. Квалификация преступлений против жизни : учеб. пособие. Минск : МВШ МВД СССР, 1991. 78 с.
187. Тишкевич И. С. Приготовление и покушение по советскому уголовному праву (понятие и наказуемость). Москва : Госюриздат, 1958. 260 с.
188. Тітко І. А. Оцінні поняття у кримінально-процесуальному праві України : монографія. Харків : Право, 2010. 216 с.
189. Трайнин А. Н. Избранные труды / сост., вступ. ст.: Кузнецова Н.Ф. Санкт-Петербург : юрид. центр Пресс, 2004. 898 с.
190. Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления. Москва : Госюриздат, 1957. 363 с.
191. Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України : монографія. Київ : Атіка, 2003. 144 с.
192. Товмазова Є. М. Особливості суспільно-небезпечних наслідків неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей. *Митна справа*. 2011. № 1 (73). Ч. 2. С. 479–484.
193. Уголовное право. Общая часть. Преступление. Академический курс. В 10 т. / под ред. докт. юрид. наук, проф. Н.А. Лопашенко. Москва: Юрлитинформ, 2016. Т. I. Понятие уголовного права. Механизм уголовно-правового регулирования. 712 с.
194. Уголовное право. Общая часть. Учебник для вузов / отв. ред. И. Я. Козаченко и З. А. Незнамова. Москва : НОРМА–ИНФРА М, 1999. 516 с.
195. Уголовное право. Общая часть : учебник / Л. Д. Гаухман, М. П. Журавлёв, И. Д. Козочкин и др. ; под ред. Л. Д. Гаухмана и С. В. Максимова. Москва : Эксмо, 2004. 416 с.
196. Уголовное право России. Общая часть: Учебник / под ред. И.Э. Звечаровского. Москва : Норма: ИНФРА-М, 2010. 640 с.
197. Уголовное право : учеб. для вузов. Общая часть / под ред. А. Н. Игнатова, Ю. А. Красикова. Москва, 1998. Т. 1. 484 с.

198. Уголовный кодекс Австрии / науч. ред. и вступ. ст. д-ра юрид. наук, проф. С. В. Милюкова; предисл. генпрокурора Австрии, д-ра Эрнста Ойгена Фабрици; пер. с нем. Л.С. Вихровой. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2004. 352 с..
199. Уголовный кодекс Российской Федерации : от 13.06.1996 г. № 63- ФЗ // КонсультантПлюс. Дата обновления: 30.12.2021. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/ (дата звернення: 05.01.2022)
200. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии / пер. с нем. Н. С. Рачковой; науч.ред. Д. А. Шестаков. Санкт-Петербург, 2003. 524 с.
201. Ус О. В. Кваліфікація злочину за ознаками суб'єктивної сторони складу злочину. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2018. № 49, т. 2. С. 130–136.
202. Ус О. В. Кваліфікація злочину, склад якого містить оціночну ознаку. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2018. № 2. Т. 2. С. 63–67.
203. Ухвала Колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Київського апеляційного суду від 31. 01.2019 р. у справі № 754/8430/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81392944>
204. Ухвала Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 12.08.2003 (витяг) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0260700-03#Text>
205. Фельдштейн Г. С. Главные течения в истории науки уголовного права в России. Ярославль : Типография Губернского Правления, 1909. 693 с.
206. Филимонов В. Д. Охранительная функция уголовного права : монография. Санкт-Петербург : Юрид. цент Пресс, 2003. 198 с.
207. Філей Ю. В. Протиправність та суспільна небезпечність: проблеми співвідношення. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності*: матеріали міжнар. наук.-

- практ. конф., 8–9 жовт. 2015 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2015. С. 138–141.
208. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства : в 2-х т. Т.2. Санкт-Петербург : Сенатская типография, 1910. 573 с.
209. Фролов Е.А. Спорные вопросы общего учения об объекте преступления. *Сборник ученых трудов*. Свердловск, 1969, Вып. 10. С. 184–225.
210. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія. Київ : Юрисконсульт, 2006. 1048 с.
211. Церетели Т. В. Основания уголовной ответственности и понятие преступления. *Правоведение*. 1980. № 2. С. 80–86.
212. Церетели Т. В. Причинная связь в уголовном праве. Тбилиси : Изд-во Тбилисского университета, 1957. 274 с.
213. Черданцев А. Ф. Толкование права и договора. Учебное пособие. Москва : Юнити-Дана, 2003. 381 с.
214. Черноус С. М. Оціночні поняття у трудовому праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2015. 20 с.
215. Шапченко С. Д. Оценочные признаки в составах конкретных преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ : Киевский государственный университет им. Т.Г. Шевченко, 1988. 24 с.
216. Шарапов Р. Д. Классификация составов преступлений на формальные и материальные: миф или реальность? *Уголовное право*, 2000. № 3. С. 51-53.
217. Шаргородский М. Д. Рецензия на книгу Л. Шуберта «Об общественной опасности деяния». *Правоведение*. 1960. № 4. С. 152–155.
218. Шевченко Є. В. Злочини з похідними наслідками в кримінальному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2002. 20 с.
219. Шевченко Є. В. Злочини з похідними наслідками : монографія. Харків : Вид. Вапнярчук Н. М., 2005. 216 с.

220. Щербініна Ірина. Класифікація суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. №3 (31) vol.2. С. 282–288.
221. Щербініна І. Ю. Генезис вчення про суспільно небезпечні наслідки у вітчизняній доктрині кримінального права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 4. С. 214–220.
222. Щербініна І. Ю. Доктринальні підходи до розуміння об'єкта злочину через призму заподіяння йому шкоди. *Юридична наука в XXI столітті: перспективні та пріоритетні напрями досліджень*. Тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції (8-9 травня 2020 року, м. Запоріжжя). Запоріжжя: ЗНУ, 2020. С.194–198.
223. Щербініна І. Ю. До питання щодо класифікації суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення. *Теорія та практика сучасної юриспруденції*. Матеріали науково-практичної конференції (30 травня 2021 м. Харків). Харків, 2021. С. 455–457.
224. Щербініна І. Ю. Інтегративна функція суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення. *Право і суспільство*. 2021. Випуск 3. С. 138–143.
225. Щербініна І. Ю. Наукові підходи до розуміння об'єкта злочину крізь призму заподіяння йому шкоди. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Випуск 3 (28) том 2. С. 166–170.
226. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 6. 720 с. URL : <https://leksika.com.ua/10680728/legal/shkoda> (дата звернення 12.06.2021)
227. Яскевич Я. С. Философия и методология науки. Вопросы и ответы. Полный курс подготовки к кандидатскому экзамену. Минск : Вышэйшая школа, 2007. 656 с.
228. Shcherbinina Iryna, The Concept of Socially Dangerous Consequences of a Crime. *Сучасне суспільство і наука: актуальні дослідження молодих науковців*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-

конференції іноземними мовами (Харків, 15 травня 2019 року). Харків: НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2019. С.133-134.

229. Stallmach J. *Dynamis und Energeia. Untersuchungen am Werk des Aristoteles zur Problemgeschichte von Möglichkeit und Wirklichkeit*, Meisenheim am Glan, 1959;
230. Stephen J.F. *A History of the Criminal Law of England. Volume III*. L., 1883. – P. 367.

ДОДАТКИ

Додаток А

Суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення, виражені за допомогою оціночних понять

Фізичний біль	ч. 1 ст. 126, ч. 1 ст. 127
Фізичне, моральне, психологічне страждання	ч. 1 ст. 127, 126-1
Розлад здоров'я, емоційна залежність, погіршення якості життя потерпілого	ст.126-1
Істотна шкода здоров'ю потерпілого	ч.1 ст.137, ч.1 ст.143, ч.4 ст. 323.
Істотна шкода для здоров'я, фізичного розвитку або освітнього рівня дитини	ч. 2 ст. 150
Істотна шкода охоронюваним законом правам, свободам чи інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб	ч. ч. 1,2 ст. 209-1, 359?, ч. 3 ст. 382.
Істотна шкода суб'єкту господарської діяльності	ст.231, ст. 232
Істотна шкода	ч.1 ст. 244, ч.1 ст.249, ч. 2 ст.410, ч.ч.1, 2 ст.426-1
Тяжкі наслідки	ч.3 ст.133, ч.5 ст. 134, ч.3 ст.135, ст. 145, ст.146, ч.2 ст.147, ч.3 ст.149, ч.2 ст.151, ч.5 ст. 152, ч.5 ст.153, ч.3 ст.161, ст. 166, ч.2 ст.169, ч.3 ст. 239-2, ст. 247, ч.2 ст. 259, ч.4 ст. 297, ч.4 ст. 303, ч.2 ст.328,ч. 2 ст. 329, ч.3 ст. 371, ч.2 ст. 375, ст.380, ч.2 ст.402, ч.1 ст.403, ч.2 ст. 404, ч.3 ст. 406, ч.1 ст.418, ч.1 ст.419, ч.1 ст.420, ч.1 ст.421, ч.3 ст.422, ч.3 ст.426-1.
Тяжкі наслідки для хворого	ст.138, ч. 1 ст.139,ч.1 ст.140
Тяжкі наслідки для неповнолітнього	ч. 2 ст.140
Тяжкі наслідки для власника майна	ст. 197

Тяжкі наслідки для інтересів держави	ч.2 ст. 330
Інші тяжкі наслідки	ч. 2 ст. 137, ч.2 ст.139, ст.141, ч. 2 ст.155, ч.2 ст. 194, ч.3 ст.194-1, ч.3 ст.206, ч.3 ст.206-1, ч.3 ст.206-2, ст.236, ст. 237, ч.2 ст.238, ч.2 ст.239, ч.3 ст. 239-1, ч.4 ст.240, ч.2 ст.241, ч.2 ст.242, ч.2 ст.243, ч.2 ст.245, ст.251, ст. 252, ч.1 ст.253, ч.2 ст.258, ч.3 ст.258-5, ч. 5 ст. 260, 264, ч. 3 ст. 265, ч. 3 ст. 265-1, ч. 2 ст. 267, ч. ст.267-1, 269, ч. 2 ст. 270, ч. 3 ст. 270-1, ч. 2 ст.271, ч. 2 ст. 272, ч. 2 ст. 273, ч. 2 ст. 274, ч. 2 ст.275, ч. 3 ст. 278, ч. 3 ст. 279, ч.3 ст. 280, ч. 3 ст. 281, ч. 2. ст. 283, 291, ч. 3 ст. 292, ч.2 ст. 294, ч. 3 ст. 321-1, ч. 4 ст. 323, ч. 2 ст. 325, ч. 2 ст. 326, ч. 2 ст. 327, ч. 2 ст. 397, ч. 2 ст. 347-1, ч. 2 ст. 352, ч. 3 ст. 355, ч. 2 ст. 374, ч. 2 ст. 378, ч.2 381, ч. 3 ст. 399, ч. 2 ст. 411, ч. 2 ст. 412, ч. 3 ст. 414, 416, 417, ч. 2 ст. 439, ч.2 ст. 446.
Велика матеріальна шкода	ч.2 ст. 276, ч.1 ст. 277, ч.2 ст. 281, ч.2 ст.282
Велика шкода	ч. 3 ст. 355
Шкода у великому розмірі	ч. 1 ст. 412
Значна майнова шкода	ч. 3 ст. 110-2, ч. 2 ст. 258, ч. 2 ст. 258-5
Забруднення значних територій	ст.236
Значне забруднення довкілля	ч. 3 ст. 265; ч. 3 ст. 265-1; ч. 3. ст. 292.
Значна шкода інтересам громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам власника	Ст. 356
Масове захворювання	Ч .2 ст. 239, ч. 4 ст. 240, ч.2 ст. 253
Масове знищення	Ст. 441
Масова загибель	Ч. 3 ст. 239-1, ч.2.ст 242, ч. 2 ст. 243
Грубе порушення громадського порядку	Ст.293
Суттєве порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації	Ст.293

Додаток Б
Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові праці, в яких відображені основні результати дослідження:

1. Щербініна І.Ю. Генезис вчення про суспільно небезпечні наслідки у вітчизняній доктрині кримінального права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 4. С. 214-220.
2. Щербініна І.Ю. Наукові підходи до розуміння об'єкта злочину крізь призму заподіяння йому шкоди. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Випуск 3 (28) том 2. С. 166-170.
3. Ірина Щербініна. Класифікація суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. №3 (31) vol.2. С. 282-288.
4. Щербініна І.Ю. Інтегративна функція суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення. *Право і суспільство*. 2021. Випуск 3. С. 138-143.

Наукові праці, в яких засвідчено апробацію матеріалів дисертації:

1. Iryna Shcherbinina, The Concept of Socially Dangerous Consequences of a Crime. *Сучасне суспільство і наука: актуальні дослідження молодих науковців*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції іноземними мовами (м. Харків, 15 травня 2019 року). Харків: НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2019. С.133-134.
2. Щербініна І.Ю. Доктринальні підходи до розуміння об'єкта злочину через призму заподіяння йому шкоди. *Юридична наука в XXI столітті: перспективні та пріоритетні напрями досліджень*. Тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції (8-9 травня 2020 року, м. Запоріжжя). Запоріжжя: ЗНУ, 2020. С.194-198.
3. Щербініна І.Ю. До питання щодо класифікації суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення. *Теорія та практика сучасної юриспруденції*. Матеріали науково-практичної конференції (30 травня 2021 м. Харків). Харків, 2021. С.455-457.